

A-17939_I

K. KURE

**EESTI KEELE
GRAMMATIKA**

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

A-17939_I

SUNDEKSEMPLAR

EESTI KEELE GRAMMATIKA

I

HÄÄLIKU- JA VORMIÕPETUS

KESKKOOLI VIII KLASSILE, ÕPETAJATE SEMINARIDELE
JA ÕPETAJATE INSTITUUTIDELE

TOIMETANUD PROF. K. KURE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

Sissejuhatus.

Käesolevas teoses alustatakse eesti kirjakeele grammatika süstemaatilist käsitlust keskkooli kursuse ulatuses.

Sõna grammatika on pärit kreeka keelest ja tähendas esialgu oskust lugeda ja kirjutada. Kuid juba väga ammu hakati grammatikat mõistma kui teadust, mille ülesandeks on uurida keele ehitust ja selle seadusi. Meie ajal teab igaüks, et pole võimalik õppida selgeks kirjakeelt ilma süvenemata keele ehituse omapärase ja selle seadusi tundmata.

Keel on inimestele suhtlemisvahendiks nende tööprotsessis ja muudes ühiskondlikes toiminguis.

Kuna meie keeleline väljendus on tihedalt seotud meie mõtlemisega, siis on grammatikal peale praktilise keeleõpetamise ülesande veel suur üldhariduslik tähtsus: õpetades tundma keele ehitust, selle omapära ja seadusi ning nende sõltuvust ühiskondliku elu arenemisest, tutvustab grammatika meid meie mõtlemise protsessiga, sest keel ja mõtlemine on teineteisega seotud, nii et ei ole keelt ilma mõtlemiseta ega mõtlemist ilma keeleta. Need on koos tekkinud ja arenenud.

Uhtlasi annab emakeele grammatika õppimine kindla aluse teiste rahvaste keelte õppimiseks, sest emakeele seadusi mõistes me saame kergemini aru ka teiste keelte seadustest.

Grammatika jaguneb järgmisteks osadeks:

1) häälikuõpetus, mis käsitleb keele häälikulist koosseisu, s. o. häälikuid, häälikühendeid ja nende hääldamist;

2) vormiõpetus, mis käsitleb sõnaliike, sõnade koosseisu ja nende eri vorme ning tähendusi, s. o. sõnade muutmist;

3) tuletusõpetus, mis käsitleb uute sõnade tuletamist sõnade liitmise või tuletuslõppude abil;

4) tähendusõpetus, mis käsitleb sõnade tähenduslikku erinevust ja sõnade tähenduste muutumise seadusi;

5) lauseõpetus, mis käsitleb lause ehitust ja lause liikmeid.

Läheda seose tõttu liituvad grammatikaga veel õigekirjaõpetus ja kirjavahemärkide õpetus.

HÄÄLIKUÕPETUS.

1. Kõnehäälikud.

Meie kõne koosneb sõnadest, mida eristatakse üksteisest nende tähenduse järgi. Kuid igal sõnal on kaks külge: 1) tähenduslik e. mõtteline ja 2) häälikuline. Kui sõnu vaadelda nende häälikulisest küljest, s. o. nende häälendamise ja kuulmise poolest, siis näeme, et nad koosnevad häälikuist. Häälikud tekivad kõneorganite abil (vt. joonist lk. 7). Hääldamisel tungib õhuvool kopsust hingetoru kaudu kõrisõlme ja sealt kurgu ja suuvõi ninakoopa kaudu välja. Kõrisõlmes asetsevad häälekurrud e. häälehuuled. Kui häälekurrud on pingul, siis hakkavad need õhuvoolu väljatungimisel värisea ja tekib teatav heli. Nii tekivad näit. häälikud **a, o, u, l, v**. Kui aga häälekurrud ei ole pingul, siis nad ei värise ja heli ei teki, vaid ainult teatav kahin. Nii tekivad näiteks häälikud **s, h, k, p, t**. Kui õhuvool ei välju suukoopa kaudu, nagu see enamasti toimub, vaid läbi ninakoopa, siis tekivad häälikud **m** ja **n**.

Mõnede häälikute hääldamisel väljub õhuvool läbi suu vabalt (näit. **a, o, u**), teiste hääldamisel aga teatavate takistustega. Näiteks võib olla takistuseks, et keeleots on surutud vastu ülemisi hambaid (**t**), vastu igemeid (**r, l**), keelepära vastu suulage (**k**), huuled kokku surutud (**p, m**).

Üksikute häälikute puhul on häälekurrud seisundis, milles tekib küll heli, kuid sellega kaasneb suuruumis ka kahin (*v, r, j* hääldamisel).

Kõnehäälikute all mõistame niisiis kõlasid, mis moodustuvad kõneorganite poolt tekitatud helidest ja kahinaist. Häälikute erinevus on tingitud sellest, millises seisundis on hääldamisel häälekurrud, keel, huuled, suuuum.

Häälikulisest koosseisust oleneb sõna tähendus: kui asendame sõnas ühe hääliku teisega, muutub sõna tähendus, näit.: *lipp, lepp, lapp; kala, kana, kama*.

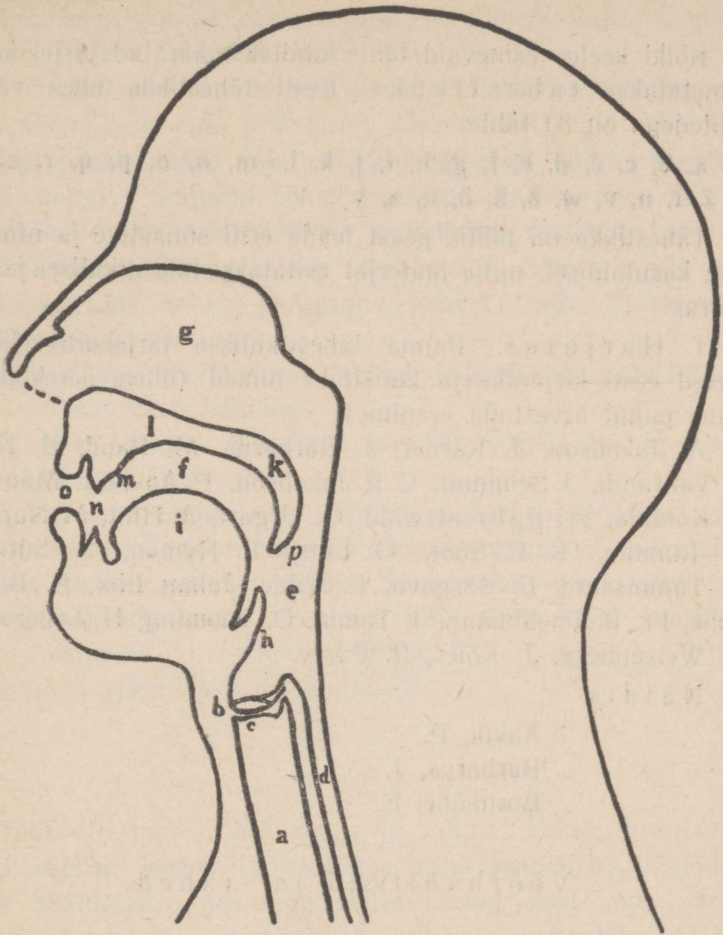
2. Häälik ja täht.

Hääliku kirjalikuks märgiks on täht. Häälikuid hääldame ja kuuleme, tähti näeme, loeme ja kirjutame.

Märkus¹: Hääliku ja tähe mõisted pole alati kattuvad. On häälikuid, mille jaoks pole eri tähte, vrd. näit. tähe *n* hääldamist sõnas *kana* ja *kangas*, kus ühe ja sama tähega märgitakse täiesti erinevaid häälikuid. Samuti on juhtumeid, kus üht ja sama häälikut märgitakse kirjas kahe eri tähega, näit. *b—p, d—t, g—k*, olenevalt välistest. *p, t, k* sõna algul ja *b, d, g* sõna sees hääldatakse ühtemoodi, mis selgub, kui võrrelda neid kõrvuti sõnades hääldades mitu korda järgemööda, näit.: *pudi* ja *tibu*, *vaga* ja *kava*. Sõnades *meie, viiul* jt. kuulduv *i* ja sellele järgneva vokaali vahel lühike ülemineku *j*, mida ei kirjutata, ning sõnades *laua, kuue* jt. kuulduv *u* ja sellele järgneva täishääliku vahel lühike ülemineku *v*, mida ka ei kirjutata. Kui võrrelda sõnu (*anna*) *saiä*, (*tee*) *käija* ja (*läks*) *majja*, siis näeme, et kõigis neis on pikk *i* sellele järgneva lühikese *j*-ga ja et neid kõiki hääldatakse ühtemoodi, kuid kirjutatakse kolme moodi. Ka häälikute pikkust ei märgita kirjas ühesuguselt. Nii tehakse kesk- ja ülipika välte kirjutamisel ainult *k, p, t* juures vahet (*kapi — kappi, võta — võtta, tüki — tükki*) ja sedagi mitte igal pool, kuna aga teiste häälikute kesk- ja ülipikk välde kirjutatakse ühtemoodi (selle *viili — seda viili, laeva — laeva, kulli — kulli* jne.).

¹ Peenkirjas antud osade õppimine ei ole üldhariduslikele keskkoolidele kohuslik.

Toim.

Kavastis-läbilõik tähtsamaist kõne-elundeist.
 a. Hingetoru (tuleb kopsust). b. Kõrisõlm. c. Häälekurrud. d. Söögi-
 kõri ehk neel. e. Kurk. f. Suukoobas. g. Ninakoobas. h. Kõrikaas.
 i. Keel. k. Pehme suulagi ehk kurgupuri. l. Kõva suulagi. m. Igemed.
 n. Hambad. o. Huuled. p. Kurgunibu.

3. Tähestik.

Kõiki keeles esinevaid tähti kindlaksmääratud järjekorras nimetatakse tähestikuks. Eesti tähestikus ühes vöör-tähtedega on 33 tähte:

a, b, c, č, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, š,
z, ž, t, u, v, w, õ, ä, ö, ü, x, y¹.

Tähestikku on tähtis peast teada eriti sõnastike ja nimes-
tike kasutamisel, mille materjal esitatakse tähestikulises järje-
korras.

1. Harjutus. Panna tähestikulisse järjekorda järg-
mised eesti kirjanike ja kunstnike nimed (ühise perekonna-
nime puhul arvestada eesnime):

A. Jakobson, J. Kärner, J. Barbarus, M. Raud, E. Hiir,
D. Vaarandi, J. Schmuul, C. R. Jakobson, P. Aavik, E. Männik,
L. Koidula, Fr. R. Kreutzwald, O. Urgart, A. Hint, M. Nurme,
P. Rummo, K. E. Sööt, O. Luts, R. Nyman, J. Sütiste,
A. Tammsaare, E. Särgava, E. Vilde, Juhan Liiv, E. Born-
höhe, Fr. R. Faehlmann, J. Tamm, O. Tooming, H. Leberecht,
A. Weizenberg, J. Köler, R. Parve.

Näidis:

Aavik, P.
Barbarus, J.
Bornhöhe, E.

Vöörhäälikud ja -tähed.

Eesti keeles tarvitatavaid vöörtähti on 10: c, č, f, q, š,
z, ž, w, x, y. Rahvusvahelisis sõnus esinevad ainult c, f, š,

---

¹ Loetelles tähti hääldatakse neid järgmiselt: a, be, tse, tše, de,
e, ef, ge, ha, i, jot, ka, el, em, en, o, pe, ku, er, es, ša, ze, že,
te, u, ve, kaksis-ve, õ, ä, ö, ü, iks, üpsilon e. igrek.

z, ž, näit.: circa, fakt, dušš, zeniit, garaaž; võõrkeelsetes pärisnimedes võivad esineda kõik võõrtähed, näit.: Čapek, Cicero, Puškin, Žukovski, Marx.

Võõrtähti ei kasutata aga enam neis võõrkeeltest pärinevais sõnus, mis oma praeguselt häälikuliselt kujult ei erine millegi poolest meie oma põlistest sõnadest (näit.: raamat, aken, kohv). Selliseid sõnu nimetame *l a e n s õ n a d e k s*. Laensõnades on võõrhäälikud asendatud vastavate omade häälikutega. Näiteks esineb laensõnus *f* asemel *v* või *hv*: tahvel, ahv, sohva, paragrahv, puhvet, trahv, konverents, vundament, karavin, vorm.

Tähelepanu! Hääldamisel esineb kalduvus *hv*-d hääldada *f*-na, millest tuleb hoiduda.

2. *H a r j u t u s*. Kirjutada kriipsu asemele kas *f*, *v* või *hv*, nagu on nõutav.

Tooge kara—iniga vett! Uuriti paragra—ide kaupa seadust. —ilosoofia-pro—essor sõitis kon—erentsile. Maja ehitatagu kindlale —undamendile! Nõukogude —ilmid mõjuvad vaatajaisse arendavalt. Üksteise järel läbis kolm suusatajat —inišjoone. Li—ige kivi läikima!

Näiteid võõrtähtede kasutamisest:

C, c

Täht *c* esineb võõrnimedes ja ladina, saksa, prantsuse ning inglise keelest pärinevates rahvusvahelistes sõnades ning hääldatakse nii nagu selles keeles, kust sõna pärit. (Tagavokaalide ja kaashäälikute ees *k*, eesvokaalide *e*, *i*, *ä*, *ö*, *ü*, *y* ees ladina- ja saksakeelsetes sõnades *ts*, inglisis- ja prantsuskeelsetes *s*.)

Näiteks circa (l. tsirka = umbes), Calais (l. kalee), cum laude (l. kum laude = kiitusega); City (l. siti), Racine (l. rassin), Columbia (l. kolumbia).

Č, č

Tähega č märgitakse liithäälikut, mida hääldatakse tš. Č tarvitatakse neist keeltest pärinevais nimedes, kus see täht on tarvitusel, näiteks läti, leedu, tšehhi keeles (Čiurlionis, Čapek). Muil juhtudel tarvitatakse tš, näiteks Tšiili, Tšang-tšou jne.

F, f

Finaal, geograafia, fotograafia, film, referaat, fantaasia, fakt, fašism, feodaalne, fiktiivne, finiš, folkloor, formatsioon. Ü l e s a n n e. Leida nende sõnade tähendus.

Q, q

Tähte q hääldatakse nii, nagu selles keeles, kust sõna pärit (ladina ja saksa keeles **qu** = **kv**, prantsuse ja inglise keeles **k**): Jaques (l. žakk), Quintus (l. kvintus), Quito (l. kito).

Š, š

Täht š esineb sõnus, nagu šeff, šahh, šaht, bolševik, Puškin, Šveits, plüüš, tušš, šovinism, šokolaad, šokk, ševroo, šampanja, klišee.

Ü l e s a n n e. Leida iseseisvalt veel š-ga sõnu.

Z, z

Tähte z hääldatakse helilise s-na, z esineb sõnus, nagu zoologia, zeniit, zootehnik, Zola, Razin. Saksa ja itaalia keelest pärinevais pärisnimedes (ja laensõnades) hääldatakse seda nagu ts (mezzosopran, Nizza, Zeller, Zimmerwald, Zürich).

Ž, ž

Tähte ž hääldatakse helilise š-na. Ž esineb sõnus, nagu žurnaal, žürii, žilett, žest, montaaž, loož, prožektor, žestiku-leerima, Ždanov, Deržavin.

Ülesanne. Leida nende sõnade tähendus.

W, w

Tähte w hääldatakse saksakeelsetes nimedes v-na (näit.: Kreuzwald), inglise keelest pärinevais nimedes aga u-na (näit.: O. Wilde — l. uaild).

Märkus. Meil tarvitatakse w saksa päritoluga nimedes siis, kui neis esineb peale w veel teisi vöörtähti.

X, x

Tähte x tarvitatakse ainult vöörkeelseis nimedes ja hääldatakse nii, nagu selles keeles, kust nimi pärit (enamasti ks-ina). Näit.: Marx (l. marks), Xerxes (l. kserkses), Bordeaux (l. bordoo — siin jääb x hääldamata), Mexico (l. Meh-hiko, samanimelise riigi pealinn).

Y, y

Tähte y tarvitatakse ainult vöörkeelseis nimedes ja hääldatakse nii, nagu selles keeles, kust nimi pärit.

Näit. esineb y ü-na nimes Pythagoras, i-na nimedes Henry, Hippolyte, j-na nimes New York, ai-na nimes Byron. Soome keeles on ta ü, näit. Jyväskylä (l. jüväskülä).

Üldnimedes vöi kodunenud pärisnimedes, kus algupäraselt on esinenud häälikud x ja y, esineb x asemel ks ja y asemel enamasti ü:

marksism, eksam, eksport, Aleksander, Maks;
lüürika, tüüp, süsteem, polütehnikum, süntaks, füüsika.
M ä r k u s: **ch, ck, sch, sh.**

Ch hääldatakse saksakeelsetes sõnades **hh**, konsonantide ees **k**, prantsuskeelsetes **š**, ingliskeelsetes **tš, ck** — **kk**: Aachen (l. aahhen), Klopstock (l. klopštokk), **sch** hääldatakse saksakeelsetes sõnades **š**: Schiller (l. šiller).

Peale eespool toodud meie tähestikus esinevate võõrhäälikute esineb teistest keeltest pärinevais sõnus võõrkeelseid tähti, mis meie tähestikus puuduvad ja mida saame märkida ainult häälikühenditega. Selliseist häälikühendeist on tuntumad:

ts (= vene ц)

tsitaat, tsement, tsentraalne, tsikkel, tsirkulaar, tsirkus, tsoon, tsükkel.

Ü l e s a n n e. Leida nende sõnade tähendus.

tš

tšehh, tšello, tšerkess, tšiili (salpeeter), tšuvašš.

Ü l e s a n n e. Leida nende sõnade tähendus.

dž

džungel, džäss, džuuut, džaul, džamper, džentlmen, Dži-buti, Mandžuuria.

Ü l e s a n n e. Leida nende sõnade tähendus.

štš (= vene щ)

Saltõkov-Štšedrin, Štšeglovitov, Hruštšov.

Jälgida vene pärisnimede märkimist eesti keeles!

„Евгений Онегин” = „Jevgeni Onegin”, Фадеев = Fade-

jev, Потёмкин = Potjomkin, Желтый = Žoltõi, Иосиф = Jossif, Чехов = Tšehhov jt.

Vene nimedes märgitakse **e** sõna algul ja täishääliku ning **ъ** järel **je**-ga, mujal **e**-ga; **ë** märgitakse harilikult **jo**-ga, **ж**, **ч**, **ш**, **щ** järel aga **o**-ga.

Venekeelne **с** ja **х** märgitakse eesti keeles täishäälikute vahel kahekordse **ss**-ga ja **hh**-ga.

Jälgida üldtuttavaks saanud vene ees- ja kohanimede märkimist.

Veera, Liisa, Peeter I, Katariina II jt.

Bakuu, Neeva, Kaasan, Astrahan, Uural jt.

Üldtuttavaks saanud vene ees- ja kohanimesid märgitakse vastavalt meil harilikuks saanud hääldamisele.

Ü l e s a n n e. Moodustada vene perekonna-, ees- ja kohanimede kohta 10 lauset.

4. Häälikute liigitus.

T ä i s - ja k a a s h ä ä l i k u d. Häälikud jagunevad vokaalideks ehk täishäälikuiks ja konsonantideks ehk kaashäälikuiks.

T ä i s h ä ä l i k u i k s nimetame häälikuid, mille hääldamisel õhk pääseb läbi kurgu ja suukoopa takistuseta välja. Seetõttu on täishäälikuid kerge laulda. Eesti täishäälikud on: *a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü*.

Kui hääldada vaheldumisi näiteks täishäälikuid *u* ja *ü*, siis märkame, et *u* hääldamisel keel suus tõmbub tagapoole, *ü* hääldamisel liigub ettepoole. Vastavalt sellisele keele asendile täishäälikute hääldamisel jaotatakse täishäälikud:

1) tagavokaalideks: *a, o, u, õ*

2) eesvokaalideks: *e, i, ä, ö, ü*

Eesti kirjakeelele on iseloomulik, et täishäälikud *o, õ, ä, ö, ü* ei esine kaugemal esimest silpi (välja arvatud liit- ja rahvusvahelised

sõnad ning hilislaenud). Lõuna-eesti murdes ja mõnes sugukeeles (näit. soome keeles) valitseb täishäälikute suhtes veel peaaegu järjekindel seadus, et ühes sõnas võib esineda kas ainult taga- või eesvokaale, näiteks püüdmä, sündümä, kõnõ. Seda nähtust nimetatakse *v o k a a l - h a r m o o n i a k s*.

K a a s h ä ä l i k u i k s nimetame häälikuid, mille hääldamisel õhuvoolu läbipääs on kas osaliselt või täielikult takistatud.

Kaashäälikuid, mille hääldamisel on õhuvoolu läbipääs täielikult suletud, nimetatakse *s u l g h ä ä l i k u i k s*. Sulghäälikud on *k, (g), p, (b), t, (d)*.

Kaashäälikuid, mille hääldamisel õhuvool pääseb välja läbi pilu, moodustades hõõrdumise teel hääliku, nimetatakse *p i l u - e. h õ õ r d h ä ä l i k u i k s*. Pilu- e. hõõrdhäälikuiks eesti keeles on *s, v, h, j* (võõrhäälikuist *f, š*).

Kaashäälikut *r* nimetatakse *v ä r i h ä ä l i k u k s* (hääldamisel keeleots väriseb) ja kaashäälikut *l* *k ü l g h ä ä l i k u k s* (õhuvool läbib suukoopa keele külgi mööda). Mõlemaid nimetatakse ühiselt *s u l a h ä ä l i k u i k s*.

Kaashäälikute *m, n* hääldamisel tungib õhuvool läbi nina. Seepärast nimetatakse neid *n i n a h ä ä l i k u i k s*.

M ä r k u s. Kui *n*-tähele järgneb *g* või *k*, siis ei hääldata *n* keeleotsa ja hammaste abil, nagu sõnas *lint*, vaid suulae ja keelepära abil, nagu sõnades *lõng, pang, ränk, kangas, künkad*.

(Foneetilises kirjanduses märgitakse seda häälikut tähega *ŋ*.)

3. *H a r j u t u s*. Kriipsutada järgnevas palas alla kõik kaashäälikud.

Esmajärguline tähtsus kõigis meie maa edusammudes on nõukogude rahvaste sõprusel. Missugust meie elu ja võitluse nähtust või sündmust meie ka vaatleksime, igal pool tunnetame seda.

häälikud

Helilised ja helitud häälikud. Kõiki häälikuid võime jagada veel kahte liiki — *helilisteks* ja *helituiks*. Heliliste häälikute kujundamisel häälekurrud värisuvad, sünnitades heli. Helilised on kõik täishäälikud ja kaashäälikuist *m, n, l, r, j, v* (võõrhäälikuist *z, ž*).

Helitud on kõik sulg- ja osa piluhäälikuid: *k, (g), p, (b), t, (d), s, h, f, š*.

Helilise hääliku hääldamisel on tunda kõrisõlmes kerget värinat või, kui käed kõrvadele panna, siis kuulub peas kõminat. Helilisi häälikuid saame laulda, helitud mitte.

4. *H a r j u t u s*. Kriipsutada alla kõik helitute häälikute tähed järgmises lauseis.

Kõik nurjatud kallaletungijad väärab me lahinguis kasvanud võimas armee. Stalinis näevad Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu rahvad oma sangarluse kehastust.

Konsonantide liigituse tabel.

Konsonandid e. kaas- häälikud	Sulg- häälikud	Hõõrd- häälikud	Nina- häälikud	Sula- häälikud
Helitud	p(b), t(d), k(g)	(f), h, s, (š)		
Helilised		j, v, (z), (ž)	m, n, ŋ	l, r

Sulghäälikud sõna algul.

Nagu teada, kirjutatakse eesti omis sõnus sõna algul alati *k, p, t*. See reegel kehtib ka vanemate laensõnade ja iga sõna kohta liitsõnas.

Näiteid:

kivi	kips	õunapuu
kaubastu	pluus	puhkepäev
tuba	pagas	käsikiri
pada	toos	niikuinii
Peipsi	tohter	peotäis

Rahvusvahelistes sõnades ja hilislaenudes võib sõnade algul esineda ka *b*, *d*, *g*.

Näit.: bakter, brünett, blond, bandiit, barbaarne, ballett, bass, barrikaad, betoon, biograafia, blokknoot, bilanss, bolševik, brigaad, brošüür, büroo, büst; daatum, dokument, deklaratsioon, demokraatia, dessant, dialoog, dialektika, diagnoos, diktaat, diplom, diivan, direktor, diviis, distsipliin, duett, dušš; garaaž, gaas, garderoob, geenius, gigantne, gloobus, graniit, grupp, grupp, gümnaastika.

Ülesanne. Leida nende sõnade tähendus ja kasutada neid sõnu lauseis.

5. Harjutus. Kirjutada — asemele *k* või *g*, = asemele *p* või *b* ja + asemele *t* või *d*.

Iga meie viisaastaku saavutusi tuleb pidada —radioos-seiks. =ioneerid asusid õppima seltsimees Stalini =iograafiat. Korraldati =opulaarteaduslikke loenguid nõukogude +emo-kraatiast. Lahing kandus varsti üle vaenlase +erritooriumile. Suusa—rossist osavõtjad olid ilmunud võistluspaigale ühtlas-tes +reening+ressides. =otaanikatunnis tutvusime ka =ak-terite tegevusega. =leenumil märgiti ära eesti kunstnike +emaatika avarumist möödunud aastal. Kultuurimajal on oma puhk- ja keelpilliorkester, nais- ja segakoor, +raama-ring ja +eklamaatorid. Pangem rõhku töötajate —valifikat-siooni tõstmisele!

h sõna algul.

Jätta meelde järgmised **h**-ga ja **h**-ta algavad sõnad.

h on sõna algul	h puudub sõna algul
habras (= kergesti murduv)	aevastama
hajameelne	aganad
hagu (= oksad)	agu (= koit)
hais, haisu	ais, aisa
halg, halu (= puuhalg)	allikas (= läte)
hallikas (värv)	alp
hani	aru (= mõistus; heinamaa)
haru	arv, arvu
harv	elevus
haigutama	ere
hanguma	igivana, igihaljas
higi	ind, innu (= vaimustus)
hind, hinna	irvitama, irv
hirv, hirve	iil (= puhang)
hang	oigama
haug	opman
harva	uba
heeringas	uluma, ulguma
hellerhein	ulgumeri
herilane	undama
hernes	uudishimu
hiiglane	õilmitsema
hubane	õudne
hulkuma	ädal (= uus hein)
hunnik	äkki
hurtsik	ämblik
hõre	ärritus
hõõguma	ässitama
hõõruma	
hämmastama	
härdasti	
hütt	

Ülesanne. Leida veel *h*-ga ja *h*-ta algavaid sõnu ja täiendada nendega eespool toodud tabelit.

6. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele *h*, kui see on nõutav.

Meie —iiglasuuri võite Isamaasõjas jälgisid kõik —ämmastusega. —õudseid lugusid jutustati meile saksa okupantidest. Enne kõnet valitses rahva —ulgas —elevus. —aned kippusid —ädalasse. Uute —oonete taga —õilmitses —ernes ja —uba. Õpilased —akkasid —innukalt ja —oolega —arvutama. —obulaenutuspunkti töötajad tõid —ulga —alukoormaid läbi —angede laoplatsile. —oolimata tuule —undamisest viis kohusetruu komandör ristleja —ulgumerele.

5. Lihthäälik ja häälikühend.

Kui vaadelda lausete „Ehitame paremad majad”, „Ema küsis minu järele” häälikulist koosseisu, siis näeme, et neis esinevad täis- ja kaashäälikud üksikult. Seesuguseid häälikuid (üksiktäishäälikuid kaashäälikute vahel ja üksikkaashäälikuid täishäälikute vahel) nimetatakse lihthäälikuiks. Lihthäälikute hulka kuuluvad ka pikad täis- ja kaashäälikud, mida märgitakse kahekordse tähega, näiteks:

Sõideti veeteed mööda. Vennad tulid linnast.

Kui vaadelda lause „Meie elame kõige toredamal maal, millist üldse võib leida, — Nõukogudemaal” häälikulist koosseisu, siis näeme, et selles esineb mitu eri täishäälikut (**ei**, **õi**, **õu**) ja mitu eri kaashäälikut (**st**, **lds**) kõrvuti. Kõrvutiolevad eri täis- või eri kaashäälikud moodustavad nn. häälikühendi.

Kaksiktäishäälikud. Võrrelda täishäälikühendeid järgmistes sõnades:

sealne	reaalne
kiunuma	viitul
naised	vanaisa
poetama	poet
luiged	eluiga

Sõnades *sealne, kiunuma, naised* jne. hääldatakse täishäälikühendid (*ea, iu, ai* jne.) ühe hingamistõukega, moodustades ühe silbi, sõnades *reaalne, viiul, vanaisa* jne. hääldatakse aga vokaalühendid (*eea, iiu, ai* jne.) kahe hingamistõukega, s. o. kuuluvad kahte silpi.

Kaht kõrvuolevat erisugust täishäälikut, mis kuuluvad ühte ning samasse silpi, nimetatakse *kaksiktäishäälikuks* e. diftongiks.

7. Harjutus. Kriipsutada järgmisis lauseis alla kaksiktäishäälikud.

Vaatlesime kirjandusmuuseumis näitust „Seitse aastat nõukogude kirjandust”. Nõukogude võimu tee — see on rahva huvide eest võitlemise tee. Ta kirjutas uue poemi Suure Isamaasõja aineil. Vanaisagi oli läinud juba varahommikul aegsasti valimistele. Meie käitise kollektiiv võtab alati rõõmuga ja teadlikult vastu kõik nõukogude valitsuse ja kommunistliku partei määrused, sest need on antud töölisklassi huvides. Meil ei tarvitse enam karta töötaolekut. Ülemnõukogu Presiidium tegi täitevkomiteedele ülesandeks kindlustada medali kätteandmine selle aasta maiks kõigile töölistele ja teenistujatele, kes väärivad autasustamist vapura ja ennastsalgava töö eest Isamaasõja aastail.

k, p, t helitute häälikute kõrval.

Lõhkusime metsas puid. Kunstniku mälestuseks püstitati pronkskuju. Aken on lahti.

Helitute häälikute [*k, p, t, (g, b, d), s, h, f, š*] kõrval kirjutatakse harilikult *p, t, k* (mitte *b, d, g*).

Liide -ki ja -gi.

Võrrelda liite -ki ja -gi esinemist järgmistes sõnades:

leibki	tempogi
lõppki	pärmgi

paleeski	kvartalgi
pakki	Tallinngi
kausski	beežgi
aitähki	oravgi
tušški	vurrgi
tulebki	tulengi

Toodud näiteist selgub, et **-ki** kirjutatakse helitute häälikute (k, (g), p, (b), t, (d), s, h, f, š) järel, heliliste häälikute järel (täishäälikud ja l, m, n, r, v, w, z, ž) kirjutatakse aga **-gi**.

8. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele **-ki** või **-gi**.

Oli nii vaikne, kell— ei tiksunud. Fotograaf— võttis ekskursioonist osa. Sealt tuleb— organisaator. Küsimused olid— juba lahendatud. Jutt— oli nüüd elavam kui varem. Elektermassaaž— oli lõpetatud. Tegelaskonna tervikuks— kujundamine ei osutunud lahendamatuks probleemiks. Vaipadest oli beež— kaasa võetud.

9. Harjutus. Liita järgmistele sõnadele **-ki** või **-gi**.

Remont, miljon, latv, suhkur, kvartal, rohkem, jätsid, tuleb, lähen, organisaator, tööstaaž, plaanikomisjon, töoviljakus, protsendid, progress, lehm, norm, kogemused, tehnika, kummijalatsid, kaup, vabariik, toodang, tooteliik, muuseum, dušš, arheoloog, käitis, transport, tugev, šeff, Ašhabad, ekspeditsioon, kehakultuur, turniir.

b, d, g erandlikult helitute häälikute kõrval.

Võrrelda järgmisi sõnavorme:

kärbes	—	kärbsed
umbne	—	umbsed
hoogne	—	hoogsa
võidma	—	võidke
hüüdma	—	hüüdsin
soodne	—	soodsad

Pidagem meeles! Kui sõna algvormi põhitüves esineb *b, d, g* helilise hääliku kõrval, siis kirjutatakse *b, d, g* ka helitute häälikute kõrvale sama sõna teistes kujudes (vaatamata sellele, et neid hääldatakse pikalt).

Võrrelda järgmisi sõnu.

umb	—	umbsõlm
kuld	—	kuldkell
laud	—	laudkast
king	—	kingsepp
õlg	—	õlgkübar

Pidagem meeles! Kui *b, d, g* satub sõnade liitmisel helitu hääliku kõrvale, siis jääb ta püsima.

Ülesanne. Leida vähemalt 5 liitsõna, kus *b, d, g* esineb helitu hääliku kõrval, ja kasutada neid sõnu lauseis.

Jälgida *b, d, g* esinemist järgmistes sõnades:

absoluutne, absurdne, abstraktne, observatoorium, substantiiv, substant, röntgenikiired, anekdoot.

Pidagem meeles! Rahvusvahelistes sõnades võib *b, d, g* esineda helitu hääliku kõrval (vastavalt selle keele tarvitusele, kust sõna pärit).

Kokkuvõtte. *b, d, g* kirjutatakse erandlikult helitute häälikute kõrval:

- 1) kui *b, d, g* esineb sõna põhitüves,
- 2) liitsõnades,
- 3) rahvusvahelistes (= internatsionaalseis) ja hilislaensõnades (vastavalt selle keele tarvitusele, kust sõna pärit).

Muudel puhkudel tuleb helitute häälikute (*b, d, g, p, t, k, s, h, f, š*) kõrval kirjutada *k, p, t*.

10. Harjutus. Kirjutada — asemele *b* või *p*, = asemele *d* või *t*, + asemele *g* või *k*, nagu on nõutav.

Meil on vaja õppida mõtlema uu=selt ja pro+ressiivselt. Meie ehitusorganisa=sioonide järjekor=sest suurvõidust

annavad tunnis=ust nägusate elamute rivid Lasnamäel Majaka tänava piir+onnas. Laien=ati ja õgven=ati Tallinna liikluse tui+soont — Narva maan=eed. Meie elu on suunatud tagasi rahuae+seile röö—meile. Uuele aastale vastu minnes ei pea me piir=uma ainult tagasivaatega teh=ud tööle, vaid meie kohus on seada üles uued ülesan=ed veel+i tõhusamate tulemuste nimel.

Leningradi jalgpallimeeskond mängis väga hoo+sasti. Või=ke kõik meie vaenlased! Mõisted jagatakse konkreetseiks ja a—straktseiks. Vaenlane ei suu=nud um—kaudu+i aimata meie posi=sioone. O=sisin mitu sületäit kuivi puid, kan=sin need tuttavale tuleasemele, kat+usin kulu, mur=sin peeni raagusid ja pea=selt tõusis hele leek üles. Silmade rönt+en kiirgab vastu (J. Barbarus). Hei=sin kummuli ja püü=sin mitte hingata. Uue tööga saavutati mär+sa paremaid tulemusi.

6. Silp.

Hääldades sõnu märkame, et need jagunevad osadeks, mida hääldame ühe hingamistõukega. Väljahingatava õhuvoolu ühe tõukega hääldatud sõna või sõnaosa nimetame silbiks. Eesti keele sõnades on niimitu silpi, kuimitu lühikest või pikka täis- või kaksiktäishäälikut on sõnas. Kaashäälikud omaette silpi ei moodusta (kui mitte arvestada üksikuid täishäälikuteta hüüdsõnu, nagu tss! tpr! jt., mis loetakse üheks silbiks). Pikad täis- ja kaksiktäishäälikud kuuluvad alati ühte silpi, kuna neid hääldatakse ühe hingamistõukega.

Võrrelda kaht kõrvutiolevat *a*-d kahest silbist ja üht pikka *a*-d ühes silbis: sa aja ja saa-ja.

Sõnu eraldatakse silpide arvu järgi ühe-, kahe-, kolme- ja enamsilbilisteks või ühe- ja mitmesilbilisteks. Esimesele

silbile järgnevaid silpe nimetatakse järgsilpideks (kuul-sa-te-le).

11. Harjutus. Jagada järgnev tekst silpideks:

Ma täna sinu sain, komnoore pilet.
Veel uuena sind praegu hoian käes.
Nii hele, valgust täis on kogu päev,
täis rõõmu tulvavat, mil pole nime.

(J. Schmuul.)

Näidis: Ma tä-na si-nu sain, kom-noo-re pi-let.

12. Harjutus. Rühmitada eelmise harjutuse teksti sõnad silpide arvu järgi ja kriipsutada alla järgsilbid.

Silbitamisest. Tuletada meelde järgmised silbitamise juhised.

1. Üks kaashäälik täishäälikute vahel kuulub järgmisse silpi, näit.: ke-na, suu-rem, ki-pub, ka-tab.

2. Kui täishäälikute vahel on mitu kaashäälikut või kahendatud kaashäälik, kuulub neist ainult viimane järgmisse silpi, näit.: kan-nan, vars-ti, kamb-ris.

3. Pikki täis- ja kaksiktäishäälikuid silbitamisel ei poolitata, näit.: maa, hool, poeg, teab, mäed, sõit-si-me, vä-ge-vaid, suu-li-ne.

4. Liitsõnus eraldatakse silbitamisel liitsõnad üksteisest, näit.: põlemis-aine, villa-kraasimine, vana-isa, supel-asutis.

Rahvusvaheliste ja võõrsõnade kohta kehtivad samad ülalantud silbitamisjuhised.

Sõnu, nagu geograafia, biograafia, aerodroom, hipodroom jts. võib vaadelda kui liitsõnu, mistõttu on neid soovitatav silbitada järgmiselt: geo-graafia, bio-graafia, aero-droom, hipodroom.

Sõnade poolitamisest. Tuletada meelde järgmised juhised silpide ülekandmise kohta ühelt realt teisele.

1. Ühetähelist silpi ei jäeta üksi rea lõppu ega kanta üle järgnevale reale (näit. ei saa poolitada sõnu *elu, aga, kava, siia* jts.).

2. Ühetäheline silp sõna keskel liitub eelmise silbiga (näit.: *laia-li, laua-le, raiu-ma*).

13. H a r j u t u s. Märkida püstkriipsuga sõnade poolitamiskohad.

Meiega, majja, aiale, materiaalne, velodroom, kilogramm, fotograaf, laiali, tiibklaver, klaasõrn, meie, saia, korstnad, poeet, poem, krae, krapsti, võrkkiik, supelbassein, suurlinn.

Kinnised ja lahtised silbid. Võrrelda silpe lauses „lä-he-ne-me uu-e-le päe-va-le” silpidega lauses „murd-sid hun-did, mur-dis taud”!

Näeme, et esimeses lauses silbid lõpevad täis-, teises kaashäälikuga. Täishäälikuga lõppevaid silpe nimetatakse lahtisteks, kaashäälikuga lõppevaid silpe kinnisteks. Kinnisteks silpideks loetakse ka need täishäälikuga lõppevad silbid, millele lihtsõnas järgneb k, p, t või f, š. Nii on sõnus *looka, lepad, toitu, tuši, šefi* esimene silp kinnine, kuna esimese silbi täishäälikule järgneb neis sõnus vastavalt k, p, t, f, š. See reegel rajaneb tõsiasjal, et sulghäälikud k, p, t ja f, š jagunevad hääldamisel täishäälikute vahel tegelikult kahte silpi (mistõttu neid nimetatakse ka *k a h e n d a t u d* häälikuiks), millist asjaolu võib kergesti hääldamisel kontrollida. Võrrelda: püssid ja ratas.

14. H a r j u t u s. Silbitada sõnad ja tõmmata kinnistele silpidele joon alla.

Puškin oli — kohe algusest — meie poeet. Mäletan üht pealelõunast tundi, nagu oleks see olnud alles täna, kui professor, lõpetanud oma loengu veidi enne tunni lõppu, ütles: „Nüüd, härrased, proovime sulgi: kirjeldage mulle, palun, roosi — värssides.” Meie värssidest ei tulnud palju välja,

aga Puškin luges silmapilkselt ette kaks neljarealist salmi, mis meid kõiki vaimustasid.

(I. Puštšini mälestustest.)

7. Peenendus.

Võrrelda järgmiste sõnade hääldamist:

kott, koti	kott, kota
jutt, juti	jutt, jutu
palk, palgi	palk, palga
kann, kanni	kann, kannu
kurk, kurgi	kurk, kurgu
kast, kasti	kastma, kastab

Esimese rühma sõnades hääldatakse häälikud *t, l, n, r, s* võrreldes teise rühma vastavate häälikutega pehmemalt e. peenendatumalt. Selline hääldamine tuleb sellest, et keeleselg asetub hääldamisel suulae lähemale ning pisut ettepoole, umbes nagu *i* või *j* hääldamisel. Peenendatud hääliku järel ongi tavaliselt tüve lõpul *i* (vrd. näit. hääldamist: *kassi* ja *kassa*).

Niisugust üksikute häälikute „pehmemat“ hääldamisviisi nimetatakse *peenenduseks*.

Kirjakeeles esinevad peenendatuna ainult *t, d, l, n, r, s*, see on häälikud, mille hääldamisel keel on surutud vastu ülahambaid või -igemeid (nn. hammashäälikud). Peenendust kirjas tavaliselt ei märgita (tarbe korral märgitakse märgi ' abil, näiteks: van'n, kas's, kot't).

Toodud näiteist selgub, et segiminekut, mis võib tekkida eritähenduslike sõnade täpsest kirjatähelisest ühtelangusest, võib peenenduse kaudu vältida. Seega on peenendusel kõnekeeles tähelepanuväärne sisuline tähtsus. Peale selle antakse peenendusele kõnekeeles sageli ülesandeks väljendada hellitlemist, meelitust, vähendust, hääliitsust, millist võimalust

kasutatakse eriti ohtrasti lastekeeles, näit.: kät'u, kut'su, tud'u, kus'su.

Ülesanne. Leida vähemalt 10 sõna, kus esineb peenendus, ja asetada need sõnad lauseisse.

15. Harjutus. Märkida peenendatud häälikud peenendusmärgiga.

Krõõt hakkas heleda häälega sigu kutsuma, ikka „notsu, notsu, notsu, põssa, põssa, põssa” (A. Tammsaare). Niitjal on vill peos. Vaat, kus tubli poiss! Aed oli kevaditi täis punaseid tulpe. Läheme talli. Lambal on kaks talle. Ta magas õlgkotil. See oli tugevaõlgne mees. Pisuke tudub, pea sulgpadjal. Poiss puhus seebimulle õhku. Mul on uus hall ülikond. Liha särises pannil.

8. Rõhk.

Võrrelda hääldamisjõu tugevust silpide hääldamisel järgmistes sõnades:

aitama	aitäh
hõiab	ohõi
vänker	ankèet
põed	poèet
èksam	mehàanika
niisugune	niisàmuti

Toodud näiteist näeme, et üht silpi sõnas hääldatakse tugevamini kui teisi. Sellist ühe silbi tugevamini hääldamist sõnas nimetame rõhuks. Rõhu funktsionaalne tähtsus ilmneb selgesti selliste lausete võrdlemisest, nagu *traktorist künnab põllul ja traktorist tilkus õli*.

Sõnade tugevamini hääldatud silpe nimetame rõhulisteks, nõrgemini hääldatud silpe — rõhutuiks. Rõhulised silbid jagunevad hääldamisjõu tugevuse järgi pea- ja kõrval- e. kaasrõhulisteks. Sõna pearõhk

asetseb põlistel eesti liht- kui ka liitsõnul tavaliselt esimesel silbil. Erandeiks on mõned häälsõnad (ohõi, aitäh) ja mõned liitsõnad (niisàmuti, viisteistkümmend). Rahvusvahelistes ja hilislaensõnades asetseb peaarõhk sageli kaugemal esimest silpi, nimelt sellel silbil, millel ta asetseb sõnal keeles, millest ta on meile tulnud (botàanika, dirèktor, telefonist). Kõrvalrõhk asetseb liitsõnus sageli paarituarvulistel silpidel — kolmandal, viiendal jne. silbil (näit.: hàrjutáti, vâjadúsetági), kuid võib asetseda ka paarisarvulistel silpidel — teisel, neljandal jne. (tähtlikkudéle). Tavaliselt on aga paarisarvulised silbid rõhutatud, rõhutu on alati ka eesti liitsõnus viimane silp.

Liitsõnadel, mille esimene silp on peaarõhuline, on liit-osade esimesed silbid kõrvalrõhulised (ràamatukáuplus, àvaldamisvõimalus). Liit- ja rahvusvahelistes sõnades ning hilislaensõnades, kus peaarõhk mõnel järgsilbil, on esimene silp tavaliselt kõrvalrõhuline (viisteistkümmend, léninism).

Peale sõnarõhkude esineb veel nn. lauserõhk, mille all mõeldakse üksikute sõnade esiletõstvat rõhutamist lauses.

Rõhutada järgmistes lausetes harvendusega märgitud lauserõhulisi sõnu ja võrrelda lausete tähenduslikku erinevust.

T e m a tõi selle paki. Ta tõi selle paki. Ta tõi selle paki. Ta tõi selle paki.

Näeme, et erinev lauserõhk annab samale lausele erineva mõtte, seetõttu nimetatakse lauserõhku ka mõtte rõhuks. Asesõnu, nagu mina (ma), tema (ta), nemad (nad) jt., lauserõhulises kohas ei lühendata, vaid tarvitatakse täielikul kujul (vt. lauset *tema leidis paki*).

9. Häälikute vältus.

Eesti keele häälikud on ühtedes sõnades lühikesed, teistes pikad. Nii on häälik *u* sõnas *kuri* lühike, aga sõnas *kuur* pikk. Samuti on ka häälik *n* sõnas *lina* lühike, aga sõnas

linn pikk. Pikad häälikud võivad sama sõna muudetes olla kord keskpikad, kord ülipikad, selle järgi, missugune tähendus on selle sõna muutel lauses. Nii on häälik *u* sõna *kuur* muudetes *kuuri* (*katus*) keskpikk, aga (*puud laoti*) *kuuri* ülipikk. Sellest näeme, et eesti keele häälikud võivad sõna-des esineda kolme hääldamiskestusega e. vältusega. Vältus tähendab aega, mis kulub teatava hääliku või ka häälikühendi hääldamiseks. Meie eraldame häälikute kolm eri vältusjärku e. vädet — lühike e. esimene välde (*kuri*, *lina*), keskpikk e. teine välde (*kuuri katus*, *linna tornid*) ja ülipikk e. kolmas välde (*laoti kuuri*, *saabusime linna*).

Hääliku vältel on oma tähendus. Hääliku vältega eristame ühe sõna teisest (*valad*, *vallad*) ja ühe ning sama sõna eri muuted üksteisest (*küla*, *külla*).

Täishäälikute vältus. Jälgida järgnevas tabelis täishäälikute vältust.

I välde lühike täishäälik	II välde keskpikk täishäälik	III välde ülipikk täishäälik
varub	vaarub	vaaruma
keda	keedab	keema
pilu	piilud	piiluda
koli	kooli (-tee)	(läks) kooli
tuli	tuulega	tuuli
võre	võõras	võõraid
käru	(jõe-)käärus	käärdu
rõhib	rööbiti	röövel
mürin	müüri (juures)	(ehitas) müüri

Näeme, et kõik täishäälikud võivad esineda kolmes vältes. Lühikesi täishäälikuid märgime ühekordse, kesk- ja ülipikki

kahekordse tähega. Kui täishäälikud moodustavad kaksiktäishääliku, siis vastab see pikale täishäälikule ja sel on samuti keskpikk (näit.: *leiva*) ja ülipikk (näit.: *leiba*) välde.

Ülesanne. Leida antud tabeli eeskujul iga täishääliku kohta kolm sõna, milles vastav täishäälik esineks I, II ja III vältes, ja asetada need sõnad lauseisse.

Tuletada meelde. Pikk täishäälik kirjutatakse erandlikult ühe tähega sõnus, mis lauses harilikult rõhutus asendis esinevad: *ma* (= mina), *sa* (= sina), *ta* (= tema), *me* (= meie), *te* (= teie), *nad* (= nemad), *mu* (= minu), *su* (= sinu), *ja* (sidesõnana), *ju*, *ka*. Täishäälikud kuulduvad neis sõnus rõhutus asendis lühikestena.

Kaashäälikute vältus. Jälgida järgnevas tabelis kaashäälikute vältust.

I välde lühike kaashäälik	II välde keskpikk kaashäälik	III välde ülipikk kaashäälik
habe	hape	happe
kade	kate	katte
lugu	luku	lukku
kali	kallis	kalli
tume	(selle) tumma	(seda) tumma
kana	(selle) kannu	(seda) kannu
nari	(selle) narri	(seda) narri
kasi	(selle) kassi	(seda) kassi
keha	(selle) šahhi	kehha
kivi	—	kiivi
maja	—	—

Näeme, et kõik kaashäälikud, välja arvatud *k*, *p*, *t*, kirjutatakse ühekordse tähega,

kui nad on lühikesed, ja kahekordse tähega, kui nad on pikad või ülipikad. Erandiks on sõnad, kus pika kaashääliku kõrval on teine kaashäälik — sel juhul kirjutatakse isegi ülipikk kaashäälik ühekordselt (näit.: *samba*, *silda*, *murda*), välja arvatud *s* täht *l*, *m*, *n*, *r* järel, kus see kirjutatakse kahekordselt (näit.: *valss*, *simss*, *avanss*, *marss*).

Keskpikk välde puudub kirjakeeles häälikul *v* (murdeis esineb ka keskpikk *v*, näit.: *kivvi*) ja häälik *j* esineb ainult lühikeses vältes. (Sisseütlevas käändes kirjutatakse *j* kahekordselt ainult analoogia tõttu sõnadega, nagu *küla*—*külla*, *pesa*—*pessa*, tegelikult esineb aga sellistel juhtudel sisseütlevas pikk *i*, millele järgneb lühike *j*: võrdle *majja* — *saia*.)

Sulghäälikute *k*, *p*, *t* välde märkimine on erisugune: lühikest välde märgitakse *b*, *d*, *g*-ga, kesk-pikka välde *k*, *p*, *t*-ga ja ülipikka välde *kk*, *pp*, *tt*-ga. Näiteks:

I välde lühike kaashäälik	II välde keskpikk kaashäälik	III välde ülipikk kaashäälik
<i>riba</i> <i>mäda</i> <i>tegi</i>	<i>ripakile</i> <i>mätas</i> <i>teki</i>	<i>rippuma</i> <i>mättad</i> <i>tekki</i>

Häälikud *f* ja *š* kirjutatakse keskpikas vältes ühe- ja üli-pikas vältes kahekordselt, kuna neil lühike välde puudub, näit.:

II välde keskpikk häälik	III välde ülipikk häälik
<i>šefile</i> <i>duši</i> (all)	<i>šeffide</i> <i>dušši</i> (võtma)

Pikk sulghäälik mitmesilbiliste sõnade lõpus.

Võrrelgem pikka sulghäälikut mitme- ja ühesilbiliste sõnade lõpus!

kotlet	—	lett
pankrot	—	rott
külimit	—	kitt
siirup	—	supp
rätsep	—	sepp
kanarbik	—	pikk
laevastik	—	tikk
tuulik	—	sukk

Pidagem meeles! Mitmesilbiliste lihtsõnade lõpus kirjutatakse sulghäälikud *k, p, t* ühekordselt (kompvek, kabinet, kirjanik).

Mitmesilbilistes rahvusvahelistes sõnades ja hilislaenudes, mille viimane silp on pearõhuline, kirjutatakse sulghäälik kahekordselt (*atakk, siluett*).

17. Harjutus. Leida veel vähemalt 5 pika sulghäälikuga lõppevat mitmesilbilist sõna ja asetada need lauseisse. Võrrelda järgmisi sõnu.

<i>r</i> või kaksiktäishäälik on ülipikk, <i>s</i> lühike	<i>s</i> on ülipikk
vars (varre)	varss (varsad)
kirs (kirred)	kirss (kirsid)
börs (börsi)	farss (farsi)
hirs (hirred)	hirss (hirsid)
kursus	kurss (kursi)
võrsuma	marssima (marsin)
paus (pausi)	kauss (kausi)
põis (põied)	poiss (poisid)
(astu) teise (tuppa)	(see puutub) teisse

18. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele s või ss.

Nõukogude armee võitlejad mar—isid läbi linna. Meie sõjaväed vabastasid Var—avi. Rukkikõr— oli sel aastal eriti tihe. Läksime kinno teisele sean—ile. Köögi riiul oli täis kau—e. Õppisime vene keele kur—usel. Vanake voolis rehar—i. Vaatlesime läbi teleskoobi Mar—i. Kir—ipuud aias olid täis kir—e. Raudteele pandi uusi rel—e. Ema võttis lapse oma kai—u. Harjutati deklameerima uusi vär—e Suure Isamaasõja aineil. Uue rahakur—i kehtimapanekuga asetati nõukogude töötajad rahuaegsesse olukorda.

Jälgigem sõnade liitmisel kõrvuti sattunud häälikuid!

viissada (viis + sada)
plekk-kast (plekk + kast)
risttee (rist + tee)
metssiga (mets + siga)
pottsepp (pott + sepp)
kiirrong (kiir + rong)
maa-alune (maa + alune)
kohtu-uuriija (kohtu + uuriija)

Pidagem meeles! Liitsõnas kirjutatakse sõnad nii, nagu seisaksid nad eraldi.

Ülesanne. Moodustada ülaltoodud liitsõnust lauseid.

19. Harjutus. Kirjutada küsimärgi järel olev kaashäälik ühe- või kahekordselt, nagu on nõutav.

Meie talviljade saak tõusis 1947. aastal 39,3%. Nõukogude Liidus toimus hindade langus ja elanikkonna materiaalse olukorra tunduv paranemine. Meie alg- ja keskoolides käib lapsi juba rohkem kui enne sõda. Lõptulemus ületas plaani kahekordselt. Teose eesõna oli trükitud kursiiviga. Indias kantakse korrikaabusid. Kandsime kodus kõik sooje vilptuhvleid. Kohtasime rissteel vanu sõpru. Aias kasvas rohkesti lihkapsaid. Meie linna ehitati kaks uut puskäevu.

Kaashäälik liite *-gi* ja *-ki* ees. Jälgida kaashäälikute märkimist liite *-gi* ja *-ki* ees!

sammgi (samm + gi)
 pallgi (pall + gi)
 vanngi (vann + gi)
 kokkki (kokk + ki)
 palkki (palk + ki)

Pidagem meeles! Liite *-gi* ja *-ki* ees kirjutatakse sõna nii, nagu oleks ta eraldi.

20. Harjutus. Liita järgnevate sõnadega liide *-gi* või *-ki*, nagu on nõutav, ja asetada need sõnad lausesse.

Lipp, poiss, kukk, jutt, šeff, kell, tugev, seanss.

Võrrelda järgnevaid sõnu.

<i>-ki</i> -liitega	Ilma <i>-ki</i> -liiteta
See suur kuuski oli juba maha raiutud.	Raiusime endile näärikuuski.
Kukkki kires juba.	Läksid aiast kukki otsima.

Lisada antud tabelile uusi sobivaid näiteid.

Kaashäälik teiste liidete ja lõppude ees.

Võrrelda järgnevaid sõnu!

Liide või lõpp algab sama kaashäälikuga, millega eelnev sõna lõpeb	Liide või lõpp algab erineva kaashäälikuga
(siin + ne =) siinne	(metall + ne =) metalne
(hotell + lik =) hotelllik	(pikk + lik =) piklik
(itaal + lane =) itaallane	(linn + lane =) linlane
(kesk + kond =) keskkond	(lipp + kond =) lipkond
(veen[da]nud =) veennud	(võtt[a]nud =) võtnud

Pidagem meeles! Sõnatüvi ühendatakse liite või lõpuga muutmatult, kui see lõpeb sama kaashäälikuga, millega liide või lõpp algab (sinne, hotellik jt.). Kui sõnatüvi lõpeb teistsuguse kaashäälikuga, kui algab liide või lõpp, siis kirjutatakse sõnatüve lõppkaashäälik ühekordselt (metalne, piklik jt.).

21. Harjutus. Kirjutada kaashäälik küsimärgi järel ühe-, kahe- või kolmekordselt, nagu on nõutav.

Meresõidul nägime austraalsi. Lubikoralused on liik algseid loomi. Zooloogiast õppisime täna kärslasi. Siinne valijaskond hääletas sajalprotsendiliselt. Ta oli kääpnud teelahkmel paremale. Violent kanarbik säras päikeses. Olles puhkusel Musta mere ääres tutvusime ka krimlastega. Põhja-Tartumaa mäed on pikliku kujuga. Madalrõhkond liikus lõunast põhja.

Kokkuvõte. Pidagem meeles! Üht kaashäälikut teise kõrval ei kirjutata kahekordselt (linlik, kümnes, hüplema jt.).

Erandeid:

- 1) liitsõnus (pakkast, püttsepp);

Märkus: sõna *rätsep* ei tundu enam liitsõnana, seepärast kirjutatakse ta ühekordse *t*-ga ja *p*-ga (vrd. pottsepp);

- 2) liite *-gi* ja *-ki* ees (pakkki, linngi);
- 3) teiste liidete või lõppude ees, kui need algavad sama kaashäälikuga, millega lõpeb eelnev sõnaosa (keskond, sinne);
- 4) s kirjutatakse *l*, *m*, *n*, *r*, pika täishääliku ja kaksiktäishääliku järel

kahekordselt, kui ta on ülipikas vältes (pulss, avanss, marssima, poiss, luusse) ja kui -s-le ei järgne kaashäälikut.

22. Kordamisharjutus. Kirjutada etteütluse järgi järgmine tekst:

21. jaanuaril mälestati üle Nõukogude Liidu rahvaste geniaalse juhi Lenini surmapäeva. Meil kooliski korraldati sel puhul aktus. Juba aegsasti kogunesid õpilased maitsekalt dekoreeritud saali. Külalistena oli kohale tulnud ka grupp pealinlasi. Kella metalne helin kuulutas kümnendat tundi. Saali marssis salkkond pioneere. Esimesel neist oli lippki käes. Piduliku koosoleku alguseks mängis orkester tuntud marssi. Pärast direktori avasõna deklameeris üks esimese klassi õpilane J. Kärneri luuletuse „Lenin meie keskel”. Lenini elu ja tegevust tutvustas meile kommunistlike noorte organisaator. Ta kirjeldas olusid endise korra ajal. Siis tuli inimestel töötada ekspluataatorite kasuks ja nad kandsid elus suuri raskusi. Lenin aga näitas tee ühiskondliku ülekohtu lõplikuks kõrvaldamiseks. Tema juhtimisel võitsid töölised endile vabaduse. Lenini poolt rajatud teel sammub ka sinne rahvas vastu kaunile tulevikule. Pärast kõnet laulis kaks lõppklassi õpilast duetti. Minulgi tuli esineda tšellol. Kõik ettekanded meeldisid koosviibijaile. Lõpuks mängiti hümmi. Aktus oli lõppenud. Hardas meeolus hakati laiali minema.

h märkimine rahvusvahelistes sõnades. Võrrelda *h* märkimist järgmistes sõnades.

h lühikese täishääliku järel	h pika täishääliku või kaksik-täishääliku järel või teise kaashääliku kõrval
psühholoogia	psüühika
kasahhid	arhiiv
mehhanism	tehnika
epohh	arhitektuur

Pidagem meeles! h kirjutatakse rahvusvahelistes sõnades lühikese täishääliku järel kahekordselt, pika täishääliku või kaksiktäishääliku järel või teise kaashääliku kõrval aga ühekordselt.

Märkus. Sõnu stahaanovlane, mehaaniline, mehaanik, mehaanika on soovitatav kirjutada hääldamise järgi ühekordse h-ga.

Ülesanne. Täiendada ülaltoodud tabelit ja asetada tabelis antud sõnad lauseisse!

10. Sisehäälikud.

Sõnade, nagu *koit, sepale, katab, talvine* sisehäälikuiks loetakse vastavalt *oit, ep, at, alv*. Sõna sisehäälikuiks nimetame seega häälikuid, mis algavad pearõhulise silbi täishäälikust või kaksiktäishäälikust või teatud liidetega sõnades liite esimese silbi täishäälikust ja kestavad järgmise silbi täishäälikuni, viimane mitte kaasa arvatud (*ait[äh], bürokr[aad]id, par[ool], kannat[ikk]ude, aval[ik]ule, kujut[elm]ade*). Kui pearõhulise silbi täishäälikule või kaksiktäishäälikule kaashäälikut ei järgne, siis on sisehäälikuiks ainult pearõhulise silbi täishäälik või kaksikhäälik (*maa, õu*).

Liitsõnus märgitakse iga liitosa sisehäälikud eraldi, näit.:

r[au]am[uld], p[õl]ism[ets]ad.

23. Harjutus. Kirjutada järgnev katkend ja asetada sisehäälikud nurksulgudesse.

Sotsialismi võit meie maal tõi kaasa põhjalikud muudatused ühiskonna klassistruktuuris. Jäädavalt hävitati inimese ekspluateerimine inimese poolt, likvideeriti ekspluateeritavad klassid. Endiste ebavõrdsete ja vaenulike klasside asemele on tõusnud uus töölisklass ja kolhoositalurahvas, uus nõukogude haritlaskond, kes on võrsunud rahva hulgast. Need klassid moodustavad nüüd ühtse nõukogude ühiskonna, kes bolševike partei juhtimisel läheb oma lõppeesmärgile — kommunismi ülesehitamisele. Selles nõukogude ühiskonna moraalses ja poliitilises ühtsuses seisneb tema üleolek kodanlikust ühiskonnast, see on tema tugevus ja lõpliku võidu tagatis.

11. Sõnavälde.

Võrrelgem järgmiste sõnade sisehäälikute vältust!

I välde	II välde	III välde
lõbus	lõigata	lõikab
pani	saani (jalas)	(astus) saani
lugu	lukud	lukkude
tuli	tuule	tuuli
mäda	mätas	mättad

Hääldamisvältuse järgi võime eraldada sõnadel, nagu häälikutelgi, kolm vältet: lühike e. esimene välde, keskpikk e. teine, ülipikk e. kolmas välde.

Sõnavälde määratakse sõna sisehäälikute välte järgi. Sõna või sõnaosa on esmavälteline, kui selle sisehäälikud on lühikesed; teisevälteline, kui mõni sisehäälik on keskpikk, ja kolmandavälteline, kui mõni sisehäälik on ülipikk. Näiteks on sõna süda esmavälteline (e. esimeses vältes), sest sisehäälikud *üd* on lühikesed; sõna kirjalikkude on teisevälteline, sest sisehäälikud *irj* on keskpikad; sama sõna liide *-likkude* on kolmandavälteline, sest sisehäälikutest *ikk* on *kk* ülipikk.

Esmavältelised sõnad. Jälgigem järgmiste sõnade sisehäälikute vältet: *ema, elamu, kasum, valtimised*.

Esitatud sõnus on kõik sisehäälikud lühikesed e. esimeses vältes.

Esmavälteliste sõnade tunnuseks on see, et neil on kaks lühikest sisehäälikut: üks lühike täishäälik, millele järgneb üks lühike kaashäälik.

Ülesanne. Leida 10 esmavältelist sõna.

24. Harjutus. Kriipsutada järgnevas katkendis alla kõik esmavärtelised sõnad.

Monument oli valatud siledast mustast malmist ja asetatud suurele graniitkivile, nii et igaüks, kes sõitis linnakesse, nägi kõigepealt Leninit¹.

Monumendi ümber istutasid koolilapsed lilli — palju lilli ja neli noort kaske. Nad tahtsid istutada terve aia, kuid ei jõudnud. Algas sõda.

Tulid fašistide lennukid ja viskasid pomme rahulikule linnakesele. Siis hakkasid nad tulistama kahuritest.

Kui vaenlane oli juba päris lähedal, hakkasid elanikud linnast lahkuma. Naised lastega viidi ohutuisse kohtadesse, mehed võtsid relvad ja läksid metsa — hakkasid partisaanideks.

Teise- ja kolmandavärtelised sõnad. Võrreldes hääldades järgnevate teise- ja kolmandavärteliste sõnade esimese ja teise silbi pikkust!

Teisevärtelised	Kolmandavärtelised
va-ka	vak-ka
paa-dis	paa-ti
lu-ku	luk-ku
se-pa	sep-pa
võ-tan	võt-ta
še-fi	šef-fi
ham-mas	ham-ba
kõi-ge	kõi-ke

¹ Sõnas Lenin hääldatakse *e* keskpikalt, järelikult on sõna teises vältes.

Teisevärtelisi sõnu hääldades märkame, et esimene ja teine silp kuuluvad ühepikkused, (- -), kolmandavärtelisi sõnu hääldades aga paneme tähele, et esimene silp on tunduvalt pikem kui teine (— -). Eriti selgesti tõuseb see vahe esile sõnade mitmekordse hääldamise puhul järgemööda.

Ülesanne. Leida antud tabeli eeskujul veel 10 teise- ja 10 kolmandavärtelist sõna.

Võrrelgem kolmandavärteliste sõnade sisehäälikuid teisevärteliste sõnade sisehäälikutega!

Kolmandavärtelised	Teisevärtelised
aate	aade
katta	katan
kõike	kõige
argumenti	argumendi

Kolmanda- ja teisevärteliste sõnade sisehäälikuid võrreldes näeme, et kolmandavärteliste sõnade sisehäälikuis on alati mingi häälik või häälikühend ülipikk, teisevärteliste sõnade puhul aga sisehäälikuis ülipikka häälikut või häälikühendit ei esine.

Ühesilbiliste sõnade välded. Ühesilbiliste üksiksõnade sisehäälikuid jälgides (näit.: **aas**, **lünk**, **kes**, **ei**, **et**, **on** jt.) võime konstateerida, et igas ühesilbilises üksiksõnas esineb ülipikk sisehäälik. Seega kõik omaette üksikult hääldatavad ühesilbilised sõnad on kolmandas vältes. Lauserõhutus asendis ei kuulu nad ülipikana.

Sõnaliite välded. Sõna liite völdet määratakse liite sisehäälikute välte järgi täiesti vastavalt sõnavälte määramisele.

Näiteks:

Liide teises vältes	Liide kolmandas vältes
kunstliku kuristikust kujutelmaga	kunstlikku kuristikude kujutelmi

Ülesanne. Täiendada antud tabelit veel vähemalt kolme teise- ja kolme kolmandavältilise liitega sõnaga.

25. Harjutus. Kriipsutada järgnevas tekstis alla teisevältilised sõnad ühe ja kolmandavältilised kahe kriipsuga.

Ei nüüd oma tööst meie väsi,
vaid näeme täit vilja ja õit —
töö liidab me mõtteid ja käsi
niisama kui võitlus ja võit!
(M. Raud.)

Rahvusvaheliste sõnade välidet määratakse peaarõhulise silbi sisehäälikute järgi, näit. sõnad **materialism**, **partei**, **garaaž**, **opositsioon** on kolmandas vältes, sest nende peaarõhulise silbi sisehäälikuist on üks III vältes, **materialismist**, **garaažis**, **opositsiooniga** II vältes jne.

Välte tajumise tähtsusest.

Erineva tähendusega sõnad koosnevad tavaliselt ka erinevaist häälikuist, vähemalt üks häälik sõnas erineb mõne teise sõna häälikuist, näit. nägu, kägu. Neis sõnades on küll rida samu häälikuid samas järjekorras — *ägu*, aga ka erinevad häälikud *n-* ja *k-*. Seega tähenduselt erinevad sõnad koosnevad ka erinevaist häälikuist.

Eesti keelele on aga iseloomulik, et temas on tähenduslikult erinevaid sõnu, mis koosnevad ühtedest ning samadest häälikuist, kuid mis erinevad omavahel ainult selle poolest, et ühe või teise hääliku välde on erinev. Vrd. näit. üksikute häälikute välteid järgnevais sõnades: **koli**, **kooli**, **kolli**; 1. sõnas *o* ja 1 lühikesed, 2. — *o* pikk, 1 lühike.

3. — o lühike, l pikk; samuti kire, kiire, kirre; kasi, (raamatu) kaasi, kassi; kabe, kaabe, kaape, kappe; pigi, piigi, pikki; vina, viina, vinna. Kõik need sõnad koosnevad neljast häälikust, ometi on igas rühmas 3 või isegi 4 eri tähendusega sõna, kusjuures iga sõna erineb oma rühma-kaaslastest mingisuguse hääliku erineva välte poolest.

Peale selle on välte funktsiooniks ka vahetegemine ühe ja sama sõna eri vormide vahel. Näit.:

rahvas — 'rahvas

kirves — 'kirves

vangi — 'vangi

Ülesanne. Leida veel sõnu, kus erinevat sisulist funktsiooni väljendatakse eri välde kaudu, ja asetada need sõnad lauseisse.

Välte õige määramise eelduseks on sõnade õige kirja-keelne hääldamine, mis sageli erineb murdeis esinevast sõnaväldete hääldamisest. Nii hääldatakse näiteks teisevärtelisi sõnu, nagu *summa*, *palju*, *auto*, *otsus*, *vastus*, *talvine*, *maine*, *õine* jt., murdeis sageli kolmandas vältes — ja kolmandavärtelisi sõnu, nagu *korsten*, *suhkur*, *ümbrik*, *vahva*, *kangelane* jt., teises vältes. Kahtluse puhul, kas sõna tuleb hääldada teise- või kolmandavärtelisena, tuleb alati välde kontrollida õigekeelsussõnaraamatust, kus kolmandavärtelised sõnad on märgitud tähisega ' sõna ees (näit. 'laasima, 'gloobus, 'lootus, endine, audi, 'toorium jne.).

26. Harjutus. Määrata sõnavälde järgmises katkendis. (Liitsõnus iga sõna määrata eraldi.)

Ei olnud enam kahtlust, et kõik kindlustamata mõisad ümberringi põlesid... Armutult kurnatud ja piinatud talupoeg võttis viimase jõu kokku ja muristas oma ärganud priiusehimu hirmsa valjusega isandaile kõrvu. Sakste põlevate majade tuli pani taeva punetama, varsti värvis nende veri ka maapinda. Nüüd mõistsid isandad hirmuga, kui kardetav on inimest loomaks alandada, temale näitlikult looma toorust õpetada...

Tume mühin, koledam kui öövaimude möllamine, tõsis igast küljest üksiku künka ümbruses. Kui tasasem tuulehoog ühelt poolt puhus, kandis ta talupoegade rõõmuhõiskamist...

(E. Bornhöhe, „Tasuja”.)

12. Astmevaheldus.

Ühel ja samal sõnal on lauseis täita palju erinevaid, sageli otse vastakaid sisulisi funktsioone, mida väljendatakse tavaliselt sõna mitmesuguste lõppude abil, nagu näiteks:

Meie tulime valimistele. Meie tulime valimistelt.

Eesti keeles väljendatakse sõnade erinevaid sisulisi funktsioone peale sõnalõppude muutmise tähtsal määral veel ka sõnatüvede sisehäälikute muutmise abil.

Näiteks:

Otsisin enesele <i>tuba</i> .	Otsisin enesele <i>toa</i> .
Mees raius <i>leppa</i> .	Mees raius <i>lepa</i> maha.
Ehitame <i>aeda</i> .	Ehitame <i>aia</i> .

Jälgigem sisehäälikute muutumist veel järgmistes sõnades:

pikk	—	pika	—	pikka
tupp	—	tupe	—	tuppe
kitt	—	kiti	—	kitti
lind	—	linnu	—	lindu
pada	—	paja	—	pada
jalg	—	jala	—	jalga

Näeme, et sama sõna sisehäälikud võivad esineda kahel kujul ehk kahes eri astmes. Niisugust sisehäälikute esinemist kahel eri kujul ehk eri astmes nimetatakse astmevahelduseks. Sõnatüvedes, nagu *pikk*, *pikka*, *kitt*, *kitti*, *lind*, *lindu* esinevad sisehäälikud tugevama kujul, mistõttu neid tüvesid nimetatakse tugevaastmelisteks. Sõnatüvedes, nagu *pika*, *kiti*, *linnu*, esinevad sisehäälikud nõrgema kujul, mistõttu neid tüvesid nimetatakse nõrgaastmelisteks. Seega võib olla eesti sõnadel kaks astet — tugev aste ja nõrk aste.

Kas esineb astmevaheldus kõigis sõnus? — Astmevahelduse aluseks on sõnade sisehäälikute muutumine, mis peab ilmnema, kui käändsõna asetame ains. nimetavasse (osastavasse) ja omastavasse käändesse, pöörd sõna da-tegevusnime ja kindla kõneviisi oleviku vormi. On hulk sõnu, nagu *kevad, ilu, sügisene, elama, lahendama* jt., mille sisehäälikud neis muuteis ei vaheldu, vaid jäävad muutumatuks. Säärased sõnad on astmevaheldusetud. Kõik astmevahelduslikud sõnad jagunevad kahte rühma. Esimese rühma moodustavad käändsõnad, millel ainsuse nimetavas (ja ka osastavas) tüvi on tugevaastmeline ja omastavas nõrgaastmeline, ning pöörd sõnad, millel da-tegevusnimes tüvi on tugevaastmeline ja olevikus nõrgaastmeline.

Näit.: **sepp** (seppa) — **sepa, tükk** (tükki) — **tüki, jutt** (juttu) — **jutu**;

õppida — **õpin, võtta** — **võtan, pakkuda** — **pakun**.

Neid nimetame nõrgenevateks tüvedeks.

Teise rühma moodustavad käändsõnad, millel ainsuse nimetavas (ja ka osastavas) tüvi on nõrgaastmeline ja omastavas tugevaastmeline, ning pöörd sõnad, millel da-tegevusnimes tüvi on nõrgaastmeline ja olevikus tugevaastmeline.

Näit.: **äke** (äket) — **äkke, ratas** (ratast) — **ratta, hape** (hapet) — **happe**;

rutata — **ruttan, hakata** — **hakkan, lipata** — **lipan**.

Neid nimetame tugevnevateks tüvedeks.

Ülesanne. Leida 10 nõrgenevat ja 10 tugevnevat astmevahelduslikku ning 10 astmevaheldusetut sõna.

Võrrelgem järgmiste sõnade liidete sisehäälikute muutmist!

kirjalikku — **kirjaliku**

laevastikku — **laevastiku**

kujutelma (III vältes) — **kujutelma** (II vältes)

Sõnad, mille liidetes sisehäälikud vahelduvad, kuuluvad astmevahelduslike sõnade hulka.

Märkus. Tugevas astmes esineb *-ik*-liite *k* kahekordselt, nõrgas astmes ühekordselt. Ainult ainsuse nimetavas kirjutatakse *-ik*-liite ülipikk *k* ühekordselt (kirjanik, õnnelik).

27. Harjutus. Kirjutada järgnevast palast välja need kursiivis trükitud sõnad, mis on astmevahelduslikud.

Kuid sõda ei olnud mitte ainult needuseks. Ta oli ühtlasi kõigi rahva jõudude suureks katsumiseks ja kontrollimise kooliks. Sõda paljastas kõik faktid ja sündmused tagalas ja rindel, ta rebis halastamatult maha kõik katted ja kaitsed, mis varjasid riikide, valitsuste ja parteide tõelist nägu, ning seadis nad lavale maskita, kaunistusteta, kõigi puuduste ja voorustega. Sõda korraldas meie nõukogude korrale, meie riigile, meie valitsusele, meie kommunistlikule parteile midagi eksamitaolist ja tegi kokkuvõtteid nende tööst, justkui öeldes neile: siin nad on, teie inimesed ja organisatsioonid, nende tööd ja teod — vaadake neid tähelepanelikult ja tasuge neile nende tegude järgi.

(J. V. Stalini kõnest 9. II 46.)

Astmevahelduseks ei loeta:

- 1) sisehäälikute muutust ainult sisseütlevas:
pessa — pessa, maja — majja, tare — tarre;
- 2) tuli-tüüpi sõnade ainsuse osastava ja teine-tüüpi sõnade ainsuse ja mitmuse osastava sisehäälikute erinevust:
tule — tuld, mere — merd, vere — verd; teine — teist — teisi, naine — naist — naisi;
- 3) vahevokaali väljalangemist ilma välte muutuseta:
number — numbri, hõlpus — hõlpsa, köömen — köömne;
- 4) sisehäälikute muutust isikulistes, enesekohastes, näitavates, küsivates ja siduvates asesõnades:
minu — mind, enese — end, kelle — keda, selle — seda;
- 5) oo, öö ja ee muutumist uu-ks, üü-ks ja ii-ks sõnades joon — juua, lööb — lüüa, keeb — kiia jt.;

6) tulema-tüüpi pöördsonade da-tegevusnime sisehäälikute vältelist erinevust:

tulen — tulla, olen — olla, panen — panna.

Välte- ja laadivaheldus. Jälgida sisehäälikute vaheldusviisi järgnevates sõnades.

Häälikud muutuvad vältuselt	Häälikud kaovad või asenduvad teistega
tikku — tiku	viga — vea
hakkama — hakata	algama — alata
seppa — sepa	käsku — käsu
kotti — koti	tahtma — tahab
koolid — koolide	kulda — kulla
rahvad — rahvas	tuba — toa
karpi — karbi	tiiba — tiiva
õue — õues	pada — paja
seltsi — seltsis	selga — selja

Esimeses rühmas muutuvad sisehäälikud ainult vältuselt (*kk—k*, *pp—p*, *tt—t*, *’hv—hv*, *’õu—õu* jne.). Niisugust sisehäälikute muutumist nimetatakse vältevahelduseks.

Teises rühmas sisehäälikud kas kaovad (*g*, *k*, *d* [või *s*], *t* ja *b* kaovad nõrgas astmes) või asenduvad teistega (*b* nõrgas astmes *v*-ga, *d* — *j*-ga, *g* — *j*-ga jne.). Niisugust sisehäälikute muutumist nimetatakse laadivahelduseks. Laadivaheldusega võib kaasneda ka vältevaheldus, näit.: **leiba** — **leiva**, **venda** — **venna**.

Ülesanne. Leida 10 välte- ja 10 laadivahelduslikku sõna.

Täishäälikute vältevaheldus. Vaadelda pikade täishäälikute ja kaksiktäishäälikute vaheldust lühikeste kaashäälikute ees.

Tugev aste III välde	Nõrk aste II välde
haavama	haavata
keelama	keelata
piisama	piisata
hoolima	hoolin
lained	laine (kohab)
heinu	heinad
õunu	õunad

Näeme, et ülipikk täishäälik või kaksiktäishäälik (tugev aste) vaheldub lühikeste kaashäälikute ees keskpika täishääliku või kaksiktäishäälikuga (nõrk aste).

Ülesanne. Koostada eelmise tabeli eeskujul järgnevaist sõnust pikkade täishäälikute ja kaksiktäishäälikute vältevahelduse tabel.

Piim, vaaruma, tuuli, kaalule, saaniga, laenata, hein, üürin, aer, tool, põõsad, võõras, kaal, siil.

Kaashäälikute vältevaheldus.

Vaadelda kaashäälikute vaheldust lühikeste täishäälikute vahel.

Tugev aste III välde	Nõrk aste II välde
hakkama	hakata
toppima	topib
kulli	kulliga
passi	passile
laevastikku	laevastiku
šeffi	šefi

Näeme, et ülipikk kaashäälik (tugev aste) lühikeste täishäälikute vahel vaheldub keskpika kaashäälikuga (nõrk aste).

Ülesanne. Koostada eelmise tabeli eeskujul järgnevaist sõnust vältevahelduse tabel.

Pomm, kuristik, kell, kass, kamm, tušš, hullama, lakkama.

Vaadelda kaashäälikute vaheldust pika täishääliku või kaksiktäishääliku järel või kaashääliku kõrval.

Tugev aste III välde	Nõrk aste II välde
paati	paadi
kaarti	kaardi
rööpad	rööbas
poissi	poisi
sõitu	sõidu

Näeme, et ülipikk kaashäälik pika täishääliku või kaksiktäishääliku järel vaheldub lühikese kaashäälikuga.

Ülesanne. Koostada eelmise tabeli eeskujul järgnevaist sõnust vältevahelduse tabel.

Koobas, läikima, loopima, pumpama, saade, simss, padjad.

Jälgida **f** ja **š** vaheldust pika täishääliku või kaksiktäishääliku järel.

Tugev aste III välde	Nõrk aste II välde
`stroof (f ülipikk)	stroofi (f keskpikk)
`plüüš (š ülipikk)	plüüši (š keskpikk)

Ülipikk *f* ja *š* vahelduvad täishääliku järel keskpika kaashäälikuga.

28. Harjutus. Leida järgmistele tugevaastmelistele sõnadele nõrk aste.

Hüppe, konnade, kasvama, lakkima, vaatab, latvade, kauside, uurida, laevastikke, saapaid, koori, palkide, juttudega, rahvaga, kandidaatide, näiteid, päevi, isiklikkude.

29. Harjutus. Leida järgmistele nõrgaastmelistele sõnadele tugev aste.

Kõide, pardi, rutata, reibas, kontserdi, piibu, näidata, kirjaliku, rataste, rööbastes, äke, tukub, tõugata, kausi, peidab.

Sisehäälikute laadivaheldus.

Jälgida häälikute *b*, *d*, *g*, *s* kadu ja vaheldust järgmises tabelis ja panna tähele, millega need häälikud vahelduvad.

Tugev aste	Nõrk aste	Häälikute vaheldusastmed			
		tugev aste	nõrk aste		
luba	loa	}	b	—	∅
kuube	kuue				
haaba	haava	}	b	—	v
leiba	leiva				
turba	turvas	}	mb	—	mm
hambad	hammas				
õmblema	õmmelda				

Tugev aste	Nõrk aste	Häälikute vaheldusastmed			
		tugev aste	nõrk aste		
pidama	pean	}	d	—	∅
kaduma	kaon				
rada	raja	}	d	—	j
sõda	sõja				
küнди	künni		nd	—	nn
käänded	kääne		nd	—	n
silda	silla		ld	—	ll
keeld	keelu		ld	—	l
purded	purre		rd	—	rr
pöörded	pööre		rd	—	r
vihta	viha		ht	—	h
vagu	vao	}	g	—	∅
jõgi	jõe				
algama	alata		lg	—	l
märğa	märja		rg	—	rj
orgu	oru		rg	—	r
ohkama	ohata		hk	—	h
käsku	käsu		sk	—	s
süsi	söed	}	s	—	∅
hiis	hiie				
kõrs	kõrre		rs	—	rr

30. H a r j u t u s. Leida järgmistele tugevaastmelistele sõnadele nõrk aste.

Jõudude, ohtude, kudema, pidu, vedama, teiba, kõrb, õrs, mõirgama, jälg, idu, helbed, uba, särg, salgama, pidama, küündima, kild.

31. Harjutus. Leida järgmistele nõrgaastmelistele sõnadele tugev aste.

Kured, tuhaga, arvud, otstarve, kuhjaga, valla, kuused, loeb, tunneb, kääne, turule.

Vaadelda *i, u, ü* vaheldust *b, d, g* ja *s* kao puhul järgmisel sõnus.

Tugev aste	Nõrk aste	Vokaali vaheldus
viga pidama poodi	vea peab poe	i — e
uba kududa lugu nägu	oa koob loo näod	u — o
süsi küdemä	söe köeb	ü — ö

Näeme, et *b, d, g* ja *s* kõrval olevad lühikesed täishäälikud *i, u, ü* muutuvad sõna nõrgas astmes *b, d, g, s* kao puhul vastavalt *e*-ks, *o*-ks, *ö*-ks.

32. Harjutus. Leida a) järgmistele tugevaastmelistele sõnadele nõrk aste ja b) nõrgaastmelistele sõnadele tugev aste.

a) Lugu, käsi, tugi, pragu, idu, vagu, vesi, mägi, hüüd.

b) Looga, väega, reale, jõe, reega, naissoole, saeb, haod, seotakse, toas.

Rahvusvaheliste ja hilislaensõnade astmevaheldusest.

Jälgida rahvusvaheliste ja hilislaensõnade astmevaheldust.

Tugev aste	Nõrk aste
po'eet	poeedid
dele'gaat	delegaadi
boi'kott	boikoti
'grupp	grupi
sotsia'lism	sotsialismi
'tšehhide	tšehhid
'šeff	šefid
'dušš	dušiga

Näeme, et rahvusvahelistes ja hilislaensõnuses esineb ainult vältevaheldus.

Ülesanne. Leida 6 astmevahelduslikku rahvusvahelist sõna nii tugevas kui ka nõrgas astmes.

33. Harjutus. Kriipsutada alla astmevahelduslikud sõnad.

Keemik, keraamika, genitiiv, fotograaf, agitaator, abiturient, absolutism, adressaat, adressant, bioloog, referaat, bensiin, biblioteek, banaan, likvideerima, insener, loož, globus.

34. Harjutus. Kriipsutada alla järgnevas tekstis tugevaastmelised sõnad kahe kriipsuga ja nõrgaastmelised ühe kriipsuga.

Veevärk Kubani külades.

Kubani külades ja taludes ehitatakse veevärke. Veevärgi ehitamise lõpetasid Primorje-Ahtari asula kolhoosnikud.

II.

VORMIÕPETUS.

1. Sõnaliigid.

Sõnade liigituse alused ja sõnaliigid.

Oma mõtteid väljendame lausetes. Samuti mõistame ka teiste mõtteid, mis lausetega on väljendatud. Lause on seega suhtlemisühik. Laused koosnevad sõnadest. Sõna on lause väikseim iseseisev osa, millel on oma tähendus.

Kõik sõnad, millest koosnevad laused, jagunevad oma põhilise tähenduse ja oma osa poolest lauses kahte suurde rühma: iseseisvad sõnad ja abisõnad. Iseseisvad sõnad tähistavad asju, nende omadusi, arvu, tegevust ja seisundit (olekut) kui ka tegevuse või seisundi laadi. Iseseisvad sõnad on lauseliikmeteks. Nii esineb lauses *Eeskujulik õpilane käib korralikult koolis* viis iseseisvat sõna, mis vastavad küsimustele ning on kõik lauseliikmeiks.

Abisõnad väljendavad suhteid iseseisvate sõnade või üksikute lausete vahel ega ole omaette lauseliikmeiks (all, äärde; aga, ja; ära jt.). Näiteks: *Teekäija puhkab puu all. Lapsed jooksid jõe äärde. Meie loeme, aga nemad kirjutavad. Kuulasime kõne ära ja läksime koju.*

Kõik keeles esinevad iseseisvad ja abisõnad liigitatakse kümnesse sõnaliiki.

1) *Nimisõnad* on olendite, esemete, ainete, nähtuste, tegevuste ja omaduste nimetused, ühe sõnaga kõik sõnad, mille kohta võib küsida *kes?* või *mis?* (tööline, kirjanik, tütarlaps, koer, lind, masin, tangid, tänav, raud, vesi, bensiin, tootmine, plaan, viisnurk, ilm, revolutsioon, kriitika, julgus, võitlus, ausus jt.).

Iga nimisõna võib ühineda pöördsõnaga, teda võib täiendada omadus- või arvsõna või teine nimisõna, näiteks: *kolhoosi uus traktor künnab* (traktor künnab, uus traktor, kolhoosi traktor). Nimisõna võib lauses olla igaks lauseliikmeks, kuid eelkõige esineb ta aluse ja sihitisena: **Töölised ületasid plaani**. Nimisõnad muutuvad käändes ja arvus.

2) *Omadussõnad* näitavad olendite, esemete ja nähtuste omadusi (tubli, hea, kindel, punane, raudne, progressiivne, ideeline, arukas, majanduslik, jõuetu, aktiivne, kõrgekvaliteediline jt.). Lauses omadussõnad peaaesjalikult täiendavad nimisõnu või on öeldistäiteks, kuid võivad esineda ka teiste lauseliikmetena: **Punased lipud lehvisid tuule käes. Põld on lai**.

3) *Arvsõnad* näitavad esemete ja olendite arvu või järjekorda (üks, kolm, seitse, kakskümmend, sada; teine, kümnes, tuhandes; viiendik jt.).

4) *Asesõnad* asendavad nimi-, omadus- ja arvsõnu, osutades olenditele, esemetele, nähtustele, nende omadustele ja arvule, ilma neid nimetamata (mina, sina, meie, nemad, see, kes, mis, säärane jt.). **Torm ulus kogu öö. Ta lakkas alles hommikul**.

Nimi-, omadus-, arv- ja asesõnu käänatakse.

5) *Pöördsõnad* näitavad olendi või eseme tegevust või teatavas seisundis olemist. Pöördsõna vastab küsimusele *mida teeb* (tegi, on teinud, teeks)? *missuguses seisundis on?* *mida tehakse?* jt. Näiteks: **Poiss loeb. Töö edenes. Ema oli**

haige. Plaan ületatakse. Pöördsõna funktsiooniks lauses on tavaliselt olla öeldiseks. Pöördsõnu pööratakse.

6) Määrsõnad tähistavad tegevuse ja omaduse laadi. Nad määravad tegevuse või seisundi kohta, aega, teoviisi, määra jm. ning vastavad küsimustele: *kus? kust? kuhu? mil-lal? kuidas? kui kaua? kui palju?* jm. (siin, taamal, eile, ülehomme, hästi, paremini, ruttu, kohe, üsna, liiga, muidugi jt.).

Määrsõnad on lauses harilikult määruseks, laiendades pöördsõnu.

Näiteks: *Siis hakkasid hobused küürest jooksma.*

Määrsõnad võivad ka omadus- ja määrsõnu laiendada: *väga ilus, üsna hästi.*

Määrsõnade hulka loetakse ka niisugused abisõnad, mis annavad lausele või iseseisvatele sõnadele erilise tähendusliku varjundi, väljendades kõneleja suhtumist, nagu eitamist, jaatamist, tugevdamist, imestust, küsimust jne. Näiteks: *Kas te siis teda ka ei tunne? Jah, ma tunnen ju küll tema õde, aga teda ennast mitte.* Niisugused sõnad ei vasta mingile küsimusele ega ole lauseliikmeteks. Niisuguseid abisõnu nagu *ka, ju, ei, kas, vaat* jne. nimetatakse *kildsõnadeks*.

Määrsõnad ei muutu, kuid neil on siiski tuletusliiteid, mille abil neid teistest sõnadest võib tuletada, näit.: *hea — hästi, ruttu — rute-mini.*

7) Kaassõnad näitavad nimisõna ja ka asesõna suhet teistesse sõnadesse, täpsustades käände tähendust (ees, järel, poole, all, läbi, enne, pärast, tõttu jt., näiteks: *aida ees, minu järel, vastu tahtmist, mööda tänavat* jt.).

Kaassõnu, mis asetsevad nimisõna ees, nimetatakse *eessõnadeks*, näit. *enne lõunat, läbi metsa* jt. Kui aga kaassõnad asetsevad nimisõna järel, siis nimetatakse neid *tagasõnadeks*, näit. *jõe ääres, laua alla, seinaga* jt.

Ees- ja tagasõnad on abisõnad. Neil on käändelõpu tähendus, mida näeme niisugusest võrdlusest: *Pane raamat lauale* ja *Pane raamat laua peale*. Ees- ja tagasõnad ei vasta eraldi mingile küsimusele ega ole ilma nimisõnata üksikult mingiks lauseliikmeks.

8) Kõrvalsõnad käivad alati pöördõnade kaasas, iseloomustades lähemalt tegemist või seisundis olemist (ära, ette, üles, alla, sisse, läbi jt., näit.: *saadab ära*, *jõudis ette*, *alla andma*, *üles tõsta* jt.). Kõrvalsõnad ei vasta ise mingisugusele küsimusele ega ole iseseisvalt mingiks lauseliikmeks. Nad osutavad tegevuse suunale või lõplikkusele ja tuletavad lihtpöördõnadest uusi pöördõnu (sööma — ära sööma, peale sööma jt., ajama — ette ajama, üles ajama, välja ajama, peale ajama jt., võtma — ära võtma, ette võtma, üles võtma jt.).

Kõrvalsõnad kuuluvad lauses pöördõna osana öeldise koosseisu. Näit.: *Laps jõi piima ära*. *Vanaema ajas potskese üles*. *Mart ei ole midagi ette võtnud*.

9) Sidesõnad ühendavad sõnu, lauseosi ja lauseid (ja, ning, ega, või, vaid, et, kui jt.). *Mitte homme, vaid täna lahendame selle ülesande*. *Meie teame, et nõukogude ühiskondlik ja riiklik kord on kõige progressiivsem kord maailmas*.

10) Hüüdsõnad on hüüatused ja hääliitsused, mis väljendavad tundeid ja soove ilma neid nimetamata. Siia kuuluvad ka loodushäälte jäljendused (ae! oh! oi! säh! noh! hallo! hurraa! mürtsti! põmdi! kukeleegu!).

Leida iga sõnaliigi kohta kaks lauset.

On sõnu, mil on mitu tähendust ja mis võivad kuuluda ühte või teise sõnaliiki selle järgi, missugune ülesanne on sõnal lauses. Nii võivad järgnevad sõnad esineda kord nimisõnana, teinekord jälle omadussõnana.

Nimisõna	Omadussõna
<p>Tervenened <i>haige</i> (kes?) asus uuesti teenistuskohale.</p> <p>Mahtra vaprad <i>ülestõusnud</i> (kes?) jälitasid kabu- hirmus põgenevat karistus- salka.</p> <p>Tööle <i>hakkajal</i> (kelle?) tuleb ületada raskusi esimes- tel päevadel.</p> <p><i>Külm</i> (mis?) võttis kar- tulid ära.</p>	<p><i>Haige</i> (missugune?) ini- mene vajab vaikust ja rahu.</p> <p><i>Ülestõusnud</i> (missugu- sed?) talupojad saavutasid võidu orjastajate üle.</p> <p><i>Hakkajal</i> (missugusel?) poisil oli algatusvõimet ja tegutsemistahet.</p> <p><i>Külm</i> (missugune?) ilm pani põsed õhetama.</p>

Samuti on sõnu, mida tarvitatakse lauses kord ees- ja tagasõnana, kui nad kuuluvad nimisõna juurde, teine- kord aga kõrvalsõnana, kui nad on ühendatud pöörd- sõnaga.

<p>Ees- ja tagasõna kuu- lub nimisõna juurde.</p>	<p>Kõrvalsõna on ühenda- tud pöörd sõnaga.</p>
<p>Jõudsiime <i>läbi</i> metsa suu- rele tee.</p> <p>Nool lendas poisi <i>jalgade ette</i> maha.</p> <p>Pall veeres <i>vankri alla</i>.</p>	<p>Enne <i>mõeldagu</i> ülesanne <i>läbi</i>, siis asutagu seda la- hendama.</p> <p>Kärmed kõndijad <i>jõudsid</i> kaugele <i>ette</i>.</p> <p>Vaenlane sunniti <i>alla andma</i>.</p>

Sidesõnad ühendavad sõnu, lauseid ja lauseosi.

Määrsõnad annavad lausele ja lauseosale tähendusliku varjundi.

Kuulasin loengut, **kui** sa lugesid Lenini teoseid.

Ametnik ei jõudnud rongile, **kuigi** ruttas.

Ärge kiitke minu vähe-
seid saavutusi, **vaid** tema
sügavalt ideelisi teoseid!

Kui edasiviivalt need teosed sind mõjutasid!

See ülesanne pole **kuigi** raske.

Kui sa **vaid** võiksid püsivamalt õppida.

*35. Harjutus. Tõmmata nimisõnadele alla üks joon ja pöörd sõnadele kaks joont.

Kui viimased valged udupilved hajuvad Saadjärve pinnalt, paiskub varahommiku vaikusse fanfaari rõõmus hüüd. Ärkamine ja virgumine võidavad magusa une mõne lühikesese hetkega ning juba viie minuti pärast on pioneerimalev sirges rivis laagrihoone ees. Liiguvad poolteisesaja lapse käed ja painduvad päevitunud kehad hommikuvõimlemise rütmis. Siis jooksb ümber laagri ja kähku alla järvele pesema.

Pidulik hetk laagrielus on hommikul lipu heiskamine. See toimub pärast raporteid valveseisangu võtnud pioneerimaleva ees. Punase lehviva leegina kerkib lipp; Nõukogude Liidu hümni helid saadavad ta teed.

Hommikusöök, ja siis algab elav mitmekülgne tegevus. Töörühm varustub valgete kitlitega ja läheb lõunaks kartuleid koorima. Salk lapsi võtab luuad ja asub ümbrust korrastama, teised lähevad appi aednikule. Rühmad jagunevad: keda ootab mäng, keda laul, keda lillede toomine metsast.

Tähekesega (*) märgitud harjutused ei ole kohuslikud. Neid tuleb kasutada vajaduse korral õpetaja äranägemise järgi.

Toim.

Spordiväljakuil pannakse lendama pallid. Hüppeplats ja jooksurada võtavad vastu noori sportlasi. Kiikede nõõrid pingutuvad hoogsas sõidus...

(„Päev pioneeride laagris”.)

Nimisõnu on oma tähenduselt väga mitmesuguseid. Võime eristada näit. kaks suurt rühma: nimisõnad, mis tähendavad elavaid olendeid, s. o. inimesi ja loomi (naine, hobune, pioneer) ja mis vastavad küsimusele *kes?*; nimisõnad, mis tähistavad elutuid esemeid (laud, raamat, kepp, masin) ja mis vastavad küsimusele *mis?*

Elavate olendite hulka arvatakse ka kõik riigid, samuti organisatsioonid, asutised, väekoondised; nende puhul tarvitatakse küsimust *kes?* Näit.: NSV Liit on see riik, *kes* võitleb rahu eest maailmas. ÜLKNU, *kelle* ajalooaga me hiljuti tutvusime, koondab endasse meie noorsoo eesrindlikuma osa. Eesti Riiklik Kirjastus, *kellele* tehti ülesandeks õpikute kirjastamine, täitis oma plaani enne tähtaega. Soomuslaev „Vürst Potjomkin” oli esimene, *kes* heiskas punase revolutsioonilipu.

Peale eespool mainitud kahe liigi võib nimisõnu rühmitada tähenduslikult väga paljudesse rühmadesse. Näit. tegevust tähendavad nimisõnad (jooks — tegevuse nimetus, vrd. jooksuma — tegevust ennast tähendav sõna); omadust tähendavad nimisõnad (suur — omadussõna, tähendab mingile asjale kuuluvat omadust, suurus — nimisõna, omadust ennast, mis ei tarvitse ühelegi asjale kuuluda); tööriistu, elukutset, kohta, rühma jm. tähistavad nimisõnad.

36. Harjutus. Kirjutada 1) põllutööriistu ja -masinaid, 2) aedvilju, 3) koduloomi, 4) hooneid tähendavaid nimisõnu ja anda nende lühike seletus.

37. Harjutus. Kirjutada nimisõnu, mis tähendavad 1) tööstusalasid, 2) sepa, rätsepa ja puusepa tööriistu, 3) tööstusele vajalikke materjale ja tooraineid, 4) tööstussaadusi, ja koostada lauseid, kus need esinevad.

Üldnimed ja pärisnimed.

Nimisõnad liigitatakse kahte alaliiki:

1) *luuletaja, raamat, linn, tüdruk, koer, laev, meri, maailmajagu* jt. on terve liigi olendite ja esemete ühiseks nimeks. Neid sõnu nimetatakse **üldnimedeks**.

2) *Lydia Koidula*, „*Kuidas karastus teras*”, *Leningrad*, *Tiiu*, *Polla*, „*Kungla*”, *Läänemeri*, *Aasia* jt. on üheainsa olendi või eseme erinimed. Neid nimetatakse pärisnimedeks.

Suur algustäht pärisnimedes.

Pärisnimed kirjutatakse alati suure algustähega, näit. *Lembit*, *Vaike*, *Ernesaks*, *Moskva*, *Uural*, *Tallinn*, *Pärnumaa*, *Munamägi* jt.

I. Mitmesõnalise pärisnime iga sõna — välja arvatud abi- ja pöörd sõnad — kirjutatakse suure algustähega: *Krivoi Rog*, *Velikije Luki*;

1) sidekriipsuga ühendatud kohanimedes, näit.: *Kilingi-Nõmme*, *Põhja-Eesti*, *Kesk-Euroopa*, *Kaug-Ida*, *Lõuna-Ameerika* jt.;

2) riikide ametlikes nimetustes, näit.: *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit*, *Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik*, *Põhja-Ameerika Ühendriigid* jt.;

3) asutiste, käitiste ja seltside ametlikes nimedes, näit.: *Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium*, *Ministrite Nõukogu*, *Tartu Riiklik Ülikool*, *Tallinna Vineeri- ja Mööbliabrik*, *Õpetatud Eesti Selts*, *Eesti Nõukogude Kirjanike Liit*, *Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuv Riiklik Arbitraaž* jt.;

4) ajalehtede, ajakirjade ja muude perioodiliste väljaannete nimetustes, näit.: „*Noorte Häääl*”, „*Rahva Häääl*”, „*Nõukogude Õpetaja*”, „*Sirp ja Vasar*”, „*Eesti Bolševik*”, „*Abiks Agitaatorile*” jt. Need nimed asetatakse jutumärkidesse;

5) asutiste, käitiste, seltside ja laevade erinimedes, näit.: tekstiilvabrik „*Juuni Võit*”, käitis „*Punane Koit*”, aurik „*Suur Tõll*”, teater „*Estonia*” jt. Need nimed asetatakse samuti jutumärkidesse;

6) kolhooside nimedes, näit.: *Uue Elu kolhoos*, *Esimese Mai kolhoos*;

7) kõnetlus- ja viisakussõnades kirjalikul pöördumisel kellegi poole, näit.: *Teie, Sina*;

8) kui pärisnime juurde kuuluvad üldnimed moodustavad selle lahutamatu osa, näit.: *Kaval-Ants, Veni-Villem, Kerilaua-Kadri, Kupja-Prits* jt.

II. Esimene sõna kirjutatakse suure algustähega:

1) Raamatute ja kirjutiste pealkirjades, näit.: „*Elu tsitadellis*”, „*Sõda ja rahu*”, „*Ei vaikida saa*”, „*Sõjajärgse viisaastaku otsustav aasta*”, „*Nõukogude teaduse ja tehnika saavutusi*” jt. Need pealkirjad asetatakse jutumärkidesse;

2) seaduste ja määruste pealkirjades, näit.: *Abielu, perekonna ja eestkoste seadus, Tänavate puhuse ja korrashoiu määrus* jt.;

3) kohanimeses, nimelt riikide, maade, merede, mägede, järvede, jõgede, asulate, väljakute, tänavate jne. nimetustes, näit.: *Rumee-
nia vabariik, Prantsusmaa, Vaikne ookean, Must meri,
Suessi kanal, Uurali mäed, Volga jõgi, Tartu linn, Kadaka
küla, Punane väljak, Kaupmehe sild, Lootuse puistee* jt.;

4) ajalooliste sündmuste nimetustes, näit.: *Jüriöö ülestõus, Pala lahing, Krimmi sõda* jt. Erandid: *Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, Suur Isamaasõda*.

Ülesanne. Leida kümme lauset, kus pärisnimeses kirjutatakse iga sõna suure algustähega.

Väikese algustähega kirjutatakse:

1) kuude, nädala- ja tähtpäevade nimetused, näit.: *jaanuar e. näärikuu, aprill e. jürikuu, esmaspäev, reede, jaanipäev, kadripäev, maipüha, oktoobripühad, rahvusvaheline naistepäev, konstitutsioonipäev*;

2) rahvaste nimed, näit.: *eestlane, venelane, soomlane, lätlane, inglane, itaallane, prantslane, ungarlane, portu-*

gallane jt.; samuti isiku asukohta tähendavad üldnimed: *tallinlane, tartlane, valgalane, saarlane, eurooplane, aasialane, ameeriklane, aafriklane, australlane* jt.;

3) maailmavaadete, teaduslike suundade ja kunstivoolude nimetused, näit.: *marksism, leninism, materialism, darvinism, kapitalism, kommunism, realism* jt.;

4) isikute au- ja ametinimetused: *minister, esimees, direktor, parteiorganisaator, generalissimus, marsal, kindral, sekretär, rahvakirjanik, teeneline teadlane, stahaanovlane, sotsialistliku töö kangelane, doktor, teaduste kandidaat* jt.;

5) rahva-, koha- ja isikunimed, kui nad esinevad omadussõna tähenduses: *eesti keel, vene kirjandus, ukraina rahvalaul, gruusia tee, soome kelk, pärsia vaip, tallinna kilud, galvaani vool* jt.;

6) pärisnimedest tuletatud omadussõnad: *leninlik, stalinlik, stahaanovlik, vildelik*.

Võrrelda järgmisi näiteid.

Pärisnimi — suur algustäht	Üldnimi — väike algustäht
Nõukogude riik	nõukogude võim
Nõukogudemaa	nõukogude kord
Nõukogude kodumaa	nõukogude rahvad
Eesti NSV linnad	eesti rahvaluule
Läti NSV Ülemnõukogu	läti kunst
Soome laht	soome saun
tsaari-Venemaa	vene kirjandus
Karl Marx	marksistlik õpetus
V. I. Lenin	leninismi teooria

38. Harjutus. Moodustada eelnevas tabelis antud sõnust kümme lauset.

39. Harjutus. Kirjutada sulgudes olevad sõnad suure või väikese algustähega ja asetada need sõnad vajaduse korral jutumärkidesse.

(eesti nõukogude sotsialistlik vabariik) asetseb (nõukogude sotsialistlike vabariikide liidu) loodepoolses ääreesas (läänemere) idarannikul.

Põhjast piirab teda kiiluna itta tungiv (soome laht), läänest (läänemeri) koos madalate väinadega, edelast kolmnurkne (liivi ehk riia laht), lõunast (läti nõukogude sotsialistlik vabariik) ning idast (vene nõukogude föderatiivse sotsialistliku vabariigi) koosseisu kuuluvad (pskovi ja lenin-gradi oblast).

Võrreldes (nõukogude eestit) kliimaliselt teistes maailmajagudes sama laiuskraadi all asuvate maadega leiame, et meie (kodumaa) kliimat pehmemdab (atlandi ookeani ja läänemere) otsene mõju.

(eesti nõukogude sotsialistliku vabariigi) kuues aastapäev möödus suurte töötavate hulkade ülendatud meeolus. Aastapäeva suurt pidulikkust rõhutas meie (vabariigi) pealinnas korraldatud (kunstidekaad) uute silmapaistvate muusikaliste teoste esitamisega; peale muu esines (estonia) teater (gustav ernesaksa) uue nõukoguliku ooperiga (pühajärv).

Et meie ei ole ainult unistuste pinnale jäänud, näitab (eesti nsv ülemnõukogu) poolt ~~neil~~ päevil vastuvõetud (seadus eesti nsv rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaani kohta 1946.—1950. a.), mis annab meile selge ja konkreetse tööprogrammi järgnevaiks aastaiks. Oma (nõukogude vabariigi) majanduse ja kultuuri taastamisel ning sotsialistlikus ülesehitustöös on meil juba märgata mõningaid saavutusi, mida (nõukogude valitsus ja bolševike partei) on tunnistanud ja mis on märkimist leidnud (nsvl ülemnõukogu presiidiumi) suure autasustamisega meie (vabariigi) põllumajanduse, tööstuse ja kultuuri alal töötajaile. („Loomingu” juhtkiri 1946, nr. 7/8.)

Sõnade muutmisest.

Sõnade kujundamist muutelõppude abil nimetatakse **muutmiseks**. Ühtesid sõnu käänatakse (näit. *hobune, hobuse, hobust* jne.), teisi sõnu pööratakse (näit. *kirjutan, kirjutad, kirjutab* jne.).

Sõnad liigitatakse nende muutmisviisi järgi kolme rühma:

1) Sõnu, mida saab käänata ehk deklioneerida, nimetatakse **käändsõnadeks**. Käändsõnade hulka kuuluvad nimi-, omadus-, ase- ja arvsõnad.

2) Sõnad, mida saab pöörata ehk konjugeerida, on **pöördsõnad**.

3) Sõnu, mis üldiselt on muutumatud või muutuvad puudulikult, nimetatakse **muutumatuiks sõnadeks**. Nende hulka kuuluvad määr-, ees- ja taga-, kõrval-, side- ja hüüdsõnad.

Sõnade liigitust muutmise poolest võime kujutada järgmise tabelina.

I. Käändsõnad	II. Pöördsõnad	III. Muutumatud sõnad
Nimisõnad		Määrsõnad
Omadussõnad		Ees- ja tagasõnad
		Kõrvalsõnad
Arvsõnad		Sidesõnad
Asesõnad		Hüüdsõnad

Tüvi, muutelõpp ja tunnus.

Jälgida harvendatud sõnu järgnevais lauseis.

Ojavere küla naabruse/s on mets. Küla/st metsa/ni on maad umbes pool kilomeetrit. Küla/sse viiv ainuke sõidutee läheb selle/st metsa/st läbi, mistõttu küla elanikkude/l on metsa/ga tihti kokkupuuteid. Selle/s metsa/s asunud vanasti rohkesti hunte.

Jookse spordiplatsile! Ma jookse/n sinuga kaasa. Sa jookse/d üsna kiiresti. Veerandtunni pärast jookse/me tagasi koolimajja. Teie ka jookse/te.

Sõnust küla, küla/st, küla/sse, mets, metsa/ni, metsa/st, metsa/ga, metsa/s võime eraldada sõnaosad -st, -sse, -ni, -ga, -s, mis määravad vastavate sõnade tähenduslikke vahekordi lauses. Samuti sõnust jookse, jookse/n, jookse/d, jookse/me, jookse/te võime eraldada sõnaosad -n, -d, -me, -te, mil on samasugune ülesanne.

Sääraseid sõnaosi nimetatakse **muutelõppudeks**.

Seda sõnaosa, mis jääb üle, kui muutelõpp on eraldatud, nimetatakse **tüveks** (näit. küla, metsa, jookse). Tüvi on sõna ainelise e. leksikaalse tähenduse kandja.

Muutelõppude abil moodustatakse sõnade **muutvormid** ehk **muuted**.

Võrrelda järgnevaid sõnapaare.

<i>ema/l</i>	—	<i>ema/de/l</i>	<i>laula/n</i>	—	<i>laula/ksi/n</i>
<i>vankri/s</i>	—	<i>vankri/te/s</i>	<i>õpi/d</i>	—	<i>õppi/si/d</i>
<i>rikka/lt</i>	—	<i>rikka/i/lt</i>	<i>näe/me</i>	—	<i>näg/i/me</i>

Sõnas võib esineda tüve ja muutelõpu vahel sõnaosa, mis iseloomustab tervet muudete rühma, näidates arvu, aega, kõneviisi jne. Säärast sõnaosa nimetatakse **tunnuseks**.

Mõnel sõnal võib tüvi muutelõpu või tunnuse eel esineda kahel kujul. Tä võib lõppeda täis- või kaashäälikuga.

Vokaallõpuline tüvi	Konsonantlõpuline tüvi
tütre-le hobuse-ga	tütar-t hobus-te
pane-me kõnele-vad	pan-dud kõnel-da

Astmevahelduslikel sõnadel on kaks tüve — tugev ja nõrk ehk kaks tüve astet — tugev ja nõrk aste.

Jälgida tüve tabelis antud astmevahelduslikes sõnus.

Nõrgenevad tüved		Tugevnevad tüved	
Tugev aste	Nõrk aste	Nõrk aste	Tugev aste
Ains. nimetav	Ains. omastav	Ains. nimetav	Ains. omastav
sepp tekk süsi kude poeg	sepa teki sõe koe poja	mõte kannel rukis saabas riie	mõtte kandle rukki saapa riide

da-tegevusnimi	Kindla k.-v. oleviku 1. pööre	da-tegevusnimi	Kindla k.-v. oleviku 1. pööre
õppi-da võtta sidu-da ehi-da	õpi-n võta-n seo-n ehi-n	haka-ta osa-ta tõmma-ta võidel-da	hakka-n oska-n tõmba-n võitle-n

Suurem osa nimi-, omadus-, arv- ja asesõnu on ains. nimetavas tüve lõppvokaali kaotanud, mis seal vanasti oli, mida vanadest rahvalauludest leiame, ja seega nüüd lühenenud. Näit.: mees(i), jalg(a), lehm(a), kask(e), laul(u), kõik(i), kolm(e) jt. Ka rea pöörd sõnade tüved on ma-tegevusnimes kaotanud tüve lõppvokaali. Näit.: and(a)ma; lask(e)ma jt.

2. Käändsõnad ja nende käänamine.

Arv.

Käändsõnad esinevad kahes arvus: ainsuses e. singularis ja mitmuses e. pluuralis.

Ainsus — üks ese	Mitmus — mitu eset
<i>Tüdruk luges.</i>	<i>Tüdruku/d olid koolis.</i>
<i>Seltsimehe töökus</i>	<i>Seltsimees/te tubli-</i>
<i>äratas tähelepanu.</i>	<i>dust hinnati.</i>
<i>Külvikampaania artikkel</i>	<i>Tänastes (ehk tänaseis)</i>
<i>ilmus lehes.</i>	<i>lehte/de/s (ehk leh/i/s)</i>
	<i>on palju huvitavaid artikleid.</i>
<i>Kiri pandi ümbrikku.</i>	<i>Ümbrik/e/sse (ehk</i>
	<i>ümbrikku/de/sse) pai-</i>
<i>Suveõhtul käisime ka-</i>	<i>gutati ärasaadetavad kirjad.</i>
<i>lal.</i>	<i>Suveõhtu/i/l (ehk -õh-</i>
	<i>tu/te/l) töötati kaua heina-</i>
<i>Isamaasõja kangelane</i>	<i>Vanaema tundis rinnus</i>
<i>kandis rinnal ordenit.</i>	<i>valu.</i>

Ainsusel erilist tunnust pole. Mitmuse tunnused on -d, -de-, -te-, -i-, -e- ja -u-.

Jälgida mitmuse eri vorme.

d-mitmus	Tunnused	i-mitmus	Tunnused
puud, põõsad	-d	puis, põõsais	-i-
bolševikkudele	-de-	bolševikele	-e-
seintel, heintel	-te-	seinult, heinus	-u-

d-mitmuse tunnusteks on **-d**, **-de** ja **-te** ning *i*-mitmuse tunnusteks **-i**, **-e** ja **-u**.

40. Harjutus. Tõmmata järgnevais lauseis *d*-mitmuse vormidele alla üks kriips ja *i*-mitmuse vormidele kaks kriipsu!

Koondame kõik oma loovad jõud võitluseks aastaplaani täitmise eest 7. novembriks. Tallinna metallitehaste stahhaanovlaste, tehnoloogide ja inseneride nõupidamisel aruteldi metallide kiirlõikamise meetodi rakendamise võimalusi. Kooride ja orkestrite ettevalmistamisel üldlaulupeoks arvestame maakondlike laulupäevade kogemusi.

Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu tegevuskavas on järjekindlad kunstnike loominguks matkad meie kodumaa lähemasse ja kaugemasse piirkonnisse. Seekordsel sõidul Narva oli kunstnike peamiseks ülesandeks jäädvustada portreedes Kreenholmi tehaste töölisi-eesrindlasi ja teha visandeid tehase üldvaadetest. Neist ja endisist kunstitooteist korraldatakse Narvas kunstinäitus.

Teenistujailt ja töolisilt nõuti aasta algul andmeid laste kohta. Märjad ohjad viidi parsile kuivama. Poisid seisid salakades uste lähedal, et võimalikult kiiresti klassidesse pääseda. Teadlane oli vajunud sügavasse mõtteisse. Puude ladvust kostis lindude sädinat.

Jälgida järgnevaid nimisõnu, mis esinevad harilikult ainult ainsuses või ainult mitmuses.

Ainult ainsuses esinevad	Ainult mitmuses esinevad
1. Ainet tähendavad sõnad: <i>raud, tina, hõbe, savi, piim, või, liha, vihm, lumi, õhk, udu</i> jt.	1. Esemed, mis koosnevad kahest osast: <i>käärid, tangid, pihid, prillid, rangid, roomad, ohjad, traktsid, püksid</i> jt.

Ainult ainsuses esinevad	Ainult mitmuses esinevad
<p>2. Kogu ja rühma tähendavad sõnad: <i>proletariaat, intelligents, õpilaskond, noorsugu</i> jt.</p> <p>3. Omadust ja tegevust tähendavad sõnad: <i>selt-simehelikkus, vaprus, võimsus, kuulsus, õppimine, ületamine, jooksmine, võitmine</i> jt.</p>	<p>2. Perekondlike sündmusi ja ühissetevõtteid tähendavad sõnad: <i>varrud, pulmad, talgud</i> jt.</p> <p>3. Üksikud kohanimed: <i>Alpid, Dardanellid, Püreneed</i>.</p>
<p>41. Harjutus. Moodustada eelantud sõnust 12 lauset! Vörrelda järgnevaid lausepaare.</p>	
<p>Ainet tähendav sõna on ainult ainsuses</p>	<p>Eset või liiki tähendav sõna võib esineda ka mitmuses</p>
<p><i>Keslinna elamud olid kivist.</i> <i>Klaas on läbipaistev.</i> <i>Terariistad valmistatakse terasest.</i></p>	<p><i>Kive toodi ehitusplatsile.</i> <i>Morsiklaasid olid laual.</i> <i>Roostevabad terased (= terasesordid) on kõrge kvaliteediga.</i></p>
<p>42. Harjutus. Jätkata eelantud tabelit uute lausenäidetega.</p>	
<p>Nimisõna käänded ja nende põhitähendusi.</p> <p>Nimisõna võib muutuda, s. t. võib esineda lauses mitmesuguste lõppudega ja vahel ka tüve seesmise muutumisega. See sõltub sellest, milleks see nimisõna on lauses (missuguseks lauseliikmeks),</p>	

missuguste sõnadega ta on seotud ja missuguseid suhteid väljendab. Nii on sõnadel tööline ja põld igas järgnevas lauses erinev muude ja ka erinev grammatiline tähendus.

1. *Tubli tööline (kes?) ületab plaani. Väetatud põld (mis?) andis hea viljasaagi.*

2. a) Eesrindliku *töölise (kelle?)* saavutused olid märkimisväärsed. Ülesküntud *põllu (mille?)* kivid veeti hunnikusse.

b) Meie valisime oma tehase *töölise (kelle?)* Tartu TRS Nõukogu liikmeks. Kolhoosnikud kündsid traktoriga *põllu (mille?)* üles.

3. Korralikku *töölist (keda?)* autasustati. *Põldu (mida?)* tuleb sügavalt künda.

4. Heale *töölisele (kellele?)* usaldatakse esmajärgulised ülesanded. Niisugusel *töölisel (kellel?)* on teiste usaldus. Suvel minnakse päikese tõustes *põllule (kuhu?)* ja tullakse hilja õhtul *põllult (kust?)* koju.

Nagu neist lausetest näeme, on eelnimetatud sõnade muuted järgmised: 1) tööline, töölise, töölist, töölisele jne. 2) põld, põllu, põldu, põllule jne.

Igas lauses on kummalgi sõnal oma erinev tähendus ja ka oma erinev lõpp või tüvehäälikute muutumine, eriti siis, kui lõpud on ühe- või kahehäälikused (põllu, põldu).

Nimisõna muudet, millel on oma eriline lõpp (vahel ka tüve sisehäälikute muutumine), mis vastab lauses teatavale küsimusele ning väljendab peale oma ainelise e. leksikaalse tähenduse veel mingit grammatilist tähendust seoses teiste sõnadega lauses, nimetatakse *k ä ä n d e k s*.

Eesti keeles on neliteistkümme *k ä ä n e t*.

1. Nimisõna nimetav *k ä ä n e* vastab küsimustele *kes?* *mis?* ja nimetab olendit, eset, nähtust, tegevust, omadust, ainet üksikult või üldse (liigi esindajana), samuti ka olendeid, esemeid, nähtusi ja ainet kõnelejatele tuntud teatava tervikuna või täie koguna.

Nimetav *k ä ä n e* näitab: 1) *kes* või *mis* midagi teeb, mingis seisundis on, mingisse liiki kuulub või mingit omadust e. tunnust omab, olles lauses täisaluseks: *Sepp* (teatav) rautab hobust. *Sõdurid* (üldse) ründavad vaenlast. *Ilm* (teatav) oli vilu. *Lehm* (üldse) on koduloom. *Suhkur* (üldse) on magus. *Vesi* (teatav osa) on käravinis, *leib* (teatav osa) kapis.

2) *kellele* või *millele* sihilise pöördsõna tegevus (jaatavas kõnes) otseselt on sihitud, *kes* või *mis* teatava tervikuna või täie koguna

on tegevuse all, olles lauses täissihitiseks: a) ainsuses käskiva kõneviisi ja umbisikulise tegumoe puhul, b) mitmuses aga pöördsona jaatava kõne kõikide vormide puhul;

a) Võta saag ja kirves kaasa! Jooge see piim ära! Mees kutsuti täitevkomiteesse. See põld küntakse üles.

b) Lõhume need puud peeneks. Aja sead lauta!

3) kes või mis määrab teist olendit või eset selle olemuse või liigi poolest, olles öeldistäiteks lauses: Liisi on õpilane. Porgand on aedvili;

4) aega ja mõõtu: Laps käib iga päev koolis. Koosolek lõppes kell kümme. Leiba oli kilo;

5) kelle poole pöörduakse: Anna head nõu, seltsimees!

6) kelle või millega teist olendit või eset võrreldakse: Poiss töötas nagu hobune. Süda töötab nagu pump.

7) lugupidamise või tiitli nimetust, esineb inimese pärisnime ees: seltsimees Jakobsoni näidend. Professor Koordi loengud.

8) Nimetav kääne esineb nn. iseseisva nimetavana. Mees tuli tuppa, kirves käes.

9) Liitsõnades täiendsõnana tähendab nimetav kääne eseme või olendi ainet, kuju ja olulist tunnust, püsivat asukohta, seisukohta ja asendit, abinõu ning tegurit jm.; raudnael, poeglaps, lehtpuu, vesiroos, aedmaasikas, käsikiri, käsikivi.

Ainsuses ei ole nimetaval lõppu. Suuremal osal nimisõnul ja ka teistel käändsõnul on ainsuse nimetava tüvi ajalooliselt lühenenud, s. o. vokaal lõpult kadunud ning lõpeb nüüd konsonandiga, nii et nimetavat käänat tunneme õieti lõpu puudumisest, näit.: mets(a), kukk(e), kott(i), raamat(u). Mitmuses esineb nimetava lõpuna mitmuse tunnus -d, mis liitub ainsuse omastava tüvele.

Nimetava käändega ei tarvitata ees- ja tagasõnu.

2. Nimisõna omastav kääne vastab küsimustele kelle? mille? ja väljendab:

1) teise nimisõna ees, olles selle täiendiks:

a) kuuluvust, päralt- ja küljesolekut, s. t. olendit või eset, kellele või millele kuulub see, mis järgmise nimisõnaga on väljendatud (possessiivne omastav):

kolhoosi (kelle?) kari, õpilaste kirjandid, majade (mille?) aknad, tütre kleit, lauliku lapseõli;

b) teist nimisõna määravate asutiste, organisatsioonide, kohtade, rahvaste, riikide, ametite jne. nimetusi, ka kohtade pärisnimesid ja sel alusel tekkinud perekonnanimesid (definitiivne omast.):

vabriku direktor, Tallinna linn, Kiidjärve vald, Metsa Jüri, Salme Kase (varemalt Kase Salme);

c) tegevuse tegijat (subjektiivne omastav):

õpetaja seletus, hobuse hirnumine, inimeste arvamine, puude kohin, venna kuuldes, kirjaniku kirjutatud, ema armastus (ema armastab), minu teha;

d) olendit või eset, kellele või millele tegevus on sihitud (objektiivne omastav):

hobuse jootmine, laste õpetamine, aida ehitamine, vilja puhastamine;

2) koos pöörd sõnaga:

a) sihilise pöörd sõna jaatava kõnega ainsuses olendit või eset, kellele või millele pöörd sõna tegevus otseselt on sihitud, kes või mis teatava tervikuna või täie koguna tegevuse all on, väljendades koos pöörd sõna minevikuga lõpuleviidud ning olevikuga tulevikus lõpuleviidavat tegevust, olles seega lauses täissihitiseks:

Sõi leiva (mille?) ära. Saatis poja (kelle?) kooli. Olen kooli lõpetanud. Kutsus sõbra külla. Loeb raamatu läbi. Ajame karja koju. Joon selle piima ära. Ostad uue õpiku.

b) aega ja mõõtu:

Töötasin nädala traktoril. Käisin kilomeetri maad.

3) liitsõnades põhisõna täiend sõnana:

a) otstarvet e. funktsiooni:

leivakott, veoauto, söögisaal, koolimaja, sealaut;

b) liiki või laadi päritolu, kuuluvuse või koosseisu alusel:

rukkileib, lehmapiim, kuusemets, Oktoobrirevolutsioon;

c) tegevuse sihitist:

kaerakülv, rauatöö, raamatulugeja, riidehoid.

Omastav kääne lõpeb ainsuses vokaaliga, mis loetakse tüve lõppvokaaliks; näit.: kauba (kaup), keele (keel), Lenini (Lenin), ümbriku (ümbrik), näo (nägu) jt. Astmevahelduslikud tüved võivad ainsuse omastavas olla nõrgas astmes (nõrgenevad tüved), nagu *sepa*, *kooli*, *kirjaniku* jt. või tugevas astmes (tugevnevad tüved), nagu *katte*, *saapa* jt.

Mitmuse omastava lõpus esineb mitmuse tunnus **-de** või **-te** (leibade, mõtete). Astmevahelduslikel **ik-lõpulistel** tüvedel võib mitmuse omastavas olla lõpuks mitmuse tunnus **e**, mille ees on tüve nõrk aste (kirjanike). Mõnes kivinenud väljendis on mitm. omast. lõpuks **-e**, mis on liitunud tugevaastmelisele konsonanttüvele (*jalge* all, *silme* ees).

Ainsuse omastav moodustab ainsuse tüve, mitmuse omastav *d*-mitmuse tüve.

Enamik ees- ja tagasõnu tarvitatakse omastava käändega (*laua* all, *kuuri* ees, *jõe* poole, *nurga* tagant).

3. Nimisõna osastav vastab küsimustele keda? mida? ja väljendab:

1) olendite ja esemete ebamäärast hulka ning aine osa ja ka olendi, eseme, aine jne. puudumist, olles osaaluseks:

Laul oli *raamatuid* ja ajalehti. *Rahvast* tuli miitingule palju. Kannus on *teed*, taldrikul *leiba*. *Venda* ei ole kodus.

2) sihilise pöördõnaga olendit või eset, kellele või millele tegevus otseselt on sihitud, olles osasihitiseks lauses:

a) pöördõna eitava kõnega — olendi või eseme tegevuse all olekut eitatakse:

Poiss ei söö *silku*. Ära anna lapsele *nuga*. Ei sööda *hobust*.

b) pöördõna jaatava kõnega olendit või eset, kes või mis on osaliselt või ebamäärase huljana tegevuse all:

Töölistele anti tehase sööklas lõunaks *suppi*, *putru*, *liha*, *heeringat*, *võid* ja *leiba*. Kasvatage *lehmi*, *lambaid* ja *sigu*! Mööblitehases toodetakse ka *toole*.

c) pöördõna jaatava kõnega kestvate, korduvat või lõpetamata tegevust:

Ema loeb *ajalehte*. Kas oled näinud *mäestikujõgesid*? *Juttu* lugedes, *tööd* tegev.

d) Osastavat käänat tarvitatakse meeltetegevust, tundmust, tahet ja ütlemist (eneseavaldust) väljendavate pöördõnade kõikide vormidega (sest nendega ei tarvitata täissihitist):

Ema armastab *last*. Siit näeme *jõge*, *järve*, *mäge* ja *metsa*.

3) Os. kääne väljendab olendeid, esemeid, ainet jne. arvu, mõõtu ja hulka tähendavate sõnadega (peale arvsõna *üks*):

kaks *stahaanovlast*, viis *saia*, sada *raamatut*, kilo *võid*, tükk *suhkrut*, hulk *töölisi*.

4) On koos omadussõnaga nimisõna täiendiks:

Musta *verd* poiss. See on head *tõugu* hobune.

5) Osastav kääne tähendab kohta ja aega:

Põhja pool *Musta merd* laiuvad stepid. Sakslaste pealetung peatati lääne pool *Volgat*. Täidame viie aasta plaani enne 1950. *aastat*. Saan selle töö käsile võtta alles pärast *teisipäeva*. Olen *esimest korda* siin. Minge *paremat kätt*, siis jõuate kohale.

6) Osastav kääne väljendab võrdlust:

Mida rohkem *higi* harjutustel, *seda* vähem *kaotusi* lahingus.

7) Hüüdlauseis väljendatakse osastava käändega mingit meeleliigutust, kas rõõmu või muret:

Oh *se*da *ilu* ja *õ*nne, oh *se*da *pidu* ja *põ*lve! Oh *se*da *mure*t, mida tekitas poolerijäänud töö! „Oh *h*äda, oh *v*iletsust,“ oigas sulane pere-mehe ikke all.

Osastava käände lõpuks on ainsuses **-t** või **-d** (raadiot, hapet, maad) või tüve lõppvokaal **a, e, i, u**; mõnes asesõnas **-da** (*ke*da, *m*ida, *se*da).

4. Sisseütlev vastab küsimustele kuhu? kellesse? millesse? missugusesse seisundisse? ja väljendab:

1) tegevuse või liikumise suunda teatavasse piiratud kohta, selle sisemusse või kogusse:

Töölised kogunesid *saali* (kuhu?) miitingule. Talunikud lähevad *metsa* puid lõikama. Istu *autosse*. Valage piim *pudelisse*. Viskas kivi *vette*. Külvame ristikehina *rukkisse*. Puuris *puusse* augu. Laps võttis liiva *pihku*. Šefid sõidavad *kolhoosi*.

2) tegevuse või liikumise suunda olendi või eseme välisele küljele:

a) inimese kehaosade katmiseks või ehtimiseks:

Pane sall *kaela*. Tõmba saapad *jalga*. Pistis rõnga *kõrva*. Pani mütsi *pähe*.

b) kokkupuutesse või ühendusse sattumist:

Kinnitas külimitu rihmaga *kaela*. Võtame vikatid *selga*. Istuge *lauda*!

3) olukorda või seisundit, millesse keegi või miski satub:

Poiss jäi *hätta*. Sattus pahasse *tujju*. Ära jäta põldu *sööti*! Seadke kolhoos heasse *korda*. Kevadel lähevad puud *lehte*. E. Vilde novell „Tooma tohter“ on tõlgitud vene *keelde*.

4) sisemist mõju, suhtumist jne. teatavate pöörd sõnadega, olles lauses kaudseks sihitiseks:

Suhtuge oma *töökaaslasisse* (kellesse?) lugupidavalt. Sotsialistlik võistlus mõjus *töölistesse* meeleolu tõstvalt. Mis puutub *hobusesse*, siis on ta varju all ja söödetud.

5) sarnasust:

Poeg on läinud *isasse*. Lapsed ei lähe alati *vanemaisse*.

6) korduvat ajavahemikku:

Meie elu muutub aastast *aastasse* paremaks. Toodang tõuseb päevast *päeva*.

Sisseütleva käände lõpuks on ainsuses **-sse** või **-de** (vankrisse, meelde) või see lõpeb tüve lõppvokaaliga (kööki, aita, märke, lattu, perre, külla). Mõnedel ühesilbilistel tüvedel on ainsuse sisseütleva lõpuks **h** sellele järgneva **a, e** või **u**-ga (*maha, pähe, sohu*).

Suhtumise ja sisemise mõju väljendamisel on sisseütleva lõpp -sse (suhtub õesse) ja sõna sel juhul kaudseks sihitiseks, koha tähenduses võib olla lühenenud tüvi (tuli tuppa) ja siis on sõna kohamääruseks.

Mitmuses on sisseütleva lõpp -sse, mis liitub mitmuse tunnusele (plaani-de-sse, meistri-te-sse, kolhoosniku-i-sse, sep-i-sse, ametnik-e-sse, sõn-u-sse).

Mõnes levinud väljendis tarvitatakse mitmuse lõputa sisseütlevat, kusjuures see sarnaneb mitmuse osastavaga (jäi jalgu, kostis kõrvu).

5. Seesütlev vastab küsimustele kus? kelles? milles? mis-suguses seisundis? ja väljendab:

1) olekut või tegevust ja liikumist teatavas piiratud kohas, selle sisemuses või kogus:

Emal on kõõgis (kus?). Istub autos. Töötavad metsas. Vasikas on karjas. Kala elab vees. Supp keeb pajas. Nael on seinas. Laps käib iga päev koolis.

2) olendi või eseme välise küljega seoses olemist:

a) inimese kehaosade kaetud või ehitud olekut:

Sall on kaelas, kübar on peas, sukad on jalas.

b) kokkupuutes olekut:

Pidulised istuvad lauas. Vikat on seljas. Külimit on kaelas. Mees mehes kinni.

3) seisundit või olukorda, milles keegi või miski on:

Mees on hädas. Puud on lehes. Isa oli pahas tujus. Silmad olid vees. Taevast oli pilves. Hobune oli sadulas.

4) aega, mille kestel midagi toimub:

Maikuu (millal?) algavad eksamid. Detsembris algab talv. Meie külla tuuakse post kolm korda nädalas.

5) mõnede pöördõnadega olukorda või suhtumist:

Meie rindemeeste ennastalgav võitlustahe väljendus visas vastupanus (milles?). Veensime mehe kolhoosikorra paremuses (milles?). Meie oleme veendunud sotsialismi võidus (milles?) kogu maailmas. Selle ülesande lahendamise võimaluses ei kahtle keegi. Aimet ei süüdistata laiskuses. Selles poisis (kelles?) ei ole argust kübetki.

Seesütleva lõpp on -s, mis liitub omastava tüvele, i-mitmuses sisseütleva tüvele.

Kui seesütlev esineb määrsõna tähenduses (astmevahelduslikes nõrgenevais tüvedes), on see tugevas astmes (jalad harkis, silmad aukus, kõrvad lontis, kael lookas).

6. Seestütlev vastab küsimustele kust? kellest? millest? missugusest seisundist? ja väljendab:

1) tegevuse või liikumise suunda teatavast piiratud kohast, selle sisemusest või kogust ja eraldumist teatavast kohast:

Töölised sõitsid *linnast* (kust?) maale. Lüpsjad tulevad *laudast*. Astu *autost* välja! Läks *trepist* alla. Lugesin selle jutu *ajakirjast*. Laev sõitis *sadamast* ulgumerele.

2) tegevuse või liikumise suunda olendi või eseme välisest küljest:

a) inimese kehaosade kattedest vabastamist:
Tõmba saapad *jalast*. Võttis kuue *seljast*.

b) kokkupuutest või seosest vabanemist:
Pidulised tõusid *lauast*. Võtke kotid *seljast*.

3) olukorda või seisundit, millest keegi või miski vabaneb:
Paraneb *haigusest*. Pääsis *hädast*. Keeras ukse *lukust* lahti. Lõi mehe *verest* ära. Sain raskest *meeleolust* vabaks. Pühi laud *tolmust* puhtaks.

4) ainet, millest midagi tehakse või on tehtud:
Maju ehitatakse *puust*, *kivist* või *raudbetoonist* (millest?). Kirjutus-
suled on *terasest*. *Saarmanahast* krae on vastupidav.

5) olendit või eset, kellest või millest midagi saab:
Varsast kasvas ilus hobune. Sellest *tütarlapsest* võib saada kirjanik.
Tammest sai stahaanovlane. *Hundist* ei saa karjakoera.

6) kohta ja aega, millest midagi algab:
Rakverest Tallinnani on 100 kilomeetrit, *Tallinnast* Tartuni üle
200 km. Töötasime *hommikust* õhtuni. Ta tunneb mind ammust *ajast*.

7) ütlemist, mõtlemist, tundmusi, puudutust väljendavate pöörd-
sõnadega olendit ja eset, kellest või millest räägitakse, mõeldakse,
teatatakse jne.:

• Õpetaja jutustas *Leninist* (kellest?). Sellisest *töövõidust* (millest?)
ei saa vaikida. Mis sa sellest *poisist* alati kiidad! *Mõisnikest* ja
kapitalistidest ei tea ma midagi head rääkida. Kiskus *karvust*. Näp-
istas end *ninast*. Sai *peast* haavata.

8) eset või olendit, mis või kes täpsustab ja piirab omadussõna
tähendust:

a) koha, põhjuse, tunnuse jne. poolest:
See hobune on *jalust* (mis poolest?) vigane. Ta läks *näost* puna-
seks. Tuleb olla teadlik oma *puudustest* (millest?). Pea on *mõtetest*

tühi. Poiss oli *vihmast* märg. Oli *külmast* kange. See pere on *lastest* rikas. Tundsin ta *kõnnakust* ära.

b) keda või mida võrreldakse teisega:

Vend on *õest* vanem. Tamm on *kasest* tugevam.

Seestütleva lõpp on *-st*.

Sisse-, sees- ja seestütlevat nimetatakse ühise nimega *sisekohakäändeiks*, sellele vaatamata, et neil peale sisekoha tähenduse on veel rida muid tähendusi.

7. Alaleütlev vastab küsimustele kuhu? kellele? millele? ja väljendab:

1) tegevuse ja liikumise suunda teatavasse kohta;

a) koha peale või selle välisküljele:

Laulukoor asus *lavale*. Lind lendas *katusele*. Kolhoosnikud lähevad *põllule*. Homme sõidame *veskile*.

b) töökohta tegevusealuse eseme järgi või kellegi poole pöördumise eesmärgi:

Lapsed läksid *marjule*. Meie pererahvas läheb *rehele*. Tahan direktori *jutule* saada. Töölised kogunesid *tootmisnõupidamisele*. Kas hommikul läheme *kalale*? Läks venna *palvele*.

2) olendit või eset, kellele või millele (kelle või mille jaoks) midagi tehakse, antakse, soovitakse, teatatakse jne.:

Õde kirjutas *onule* (kellele?) kirja. Vastutusrikkaille *töötajatele* usaldatakse palju. Andke see raamat *lapsele*! *Töölistele* teatati sellest kohe. Need heinad söödame *loomadele*. Tegin *lauale* uue jala alla. Pane *majale* aknad ette!

3) seisundit, millesse olend või ese satub:

Ilm läheb *vihmale*. See ärritab mind *vihale*. Teda ajab *oksele*.

4) milleks rakendatakse omadussõnaga tähendatud mõistet:

Ta on väga visa *tööle*. Mees oli nobedam *jutule* kui *teole*.

Alaleütleva käändelõpp on *-le*, asesõnades mulle, sulle, talle *-lle*.

8. Alalütlev vastab küsimustele kus? kellel? millel? ja väljendab:

1) kohta, kus ollakse, elatakse, töötatakse jne.:

Näitlejad on *laval* (kus?). *Põllul* kasvas kõrge rukis. *Merel* on torm. Vend käis *Raasikul*.

2) töökohta tegevusealuse eseme järgi:

Lapsed on *marjul*. Ärni on *kalal*.

3) olendit või eset, kellele või millele midagi kuulub, kelle või mille päralt või osaks midagi on:

Kolhoosil (kellel?) on suur kari. *Laual* (millel?) on neli jalga. Kommunistlikel *noortel* on alati häid algatusi. *Õel* edeneb õppimine hästi. *Lambil* on roheline kuppel. Sel *männil* on sirge tüvi. *Mehel* on käsi haige.

4) aega, millal midagi toimub:

Kevadel algab külvitöö. 7. *novembril* tähistame Suure Oktoobri-revolutsiooni aastapäeva.

5) tegijat pöördsoonadega *laskma*, *tulema*, *käskima* jmt. *Lasksin õpilastel* kirjandi kirjutada. Ohvitser käskis *sõduril* luurele minna. *Agitaatoreil* tuleb veel kord kontrollida valijate nimestikke.

6) tegevust, mille ajal toimub teine tegevus:

Rehepeksul juhtus õnnetus. *Tootmisnõupidamisel* arutati töö parandamise küsimusi. *Põlluharimisel* kasutatakse masinaid.

7) seisundit, olukorda:

Oli *hullul kombel* pahane. Nägin *heal meelel* ta tulekut.

8) tegevuse põhjust:

Venna *palvel* saatsin talle uuemat kirjandust. Direktori *käsul* tehti erakorraline revisjon. Keskkomitee *ülesandel* sõideti kolhoosi abistama.

Alalütleva lõpp on -l.

9. Alaltütlev vastab küsimustele kust? kellelt? millelt? ja väljendab:

1) tegevuse ja liikumise suunda teatavast piiratud kohast:

a) koha pealt või selle välisküljelt:

Kolhoosnikud tulid *põllult* (kust?). Kas isa on *miitingult* saabunud? Sõitsime *veskilt* koju. Kolis *meilt* ära.

b) töökohalt tegevusaluse eseme järgi:

Lapsed tulid *seenilt*. Vend saabus *kalalt*. Töölised väljuvad *tootmisnõupidamiselt*.

2) Olendit või eset, kellelt või millelt midagi saadakse, võetakse, kuuldakse jne.:

Õpetaja sai oma *sõbralt* (kellelt?) kirja. Oodati *komandöridelt* korraldusi. Meie saame *õpetajalt* palju teadmisi. Laasime *puult* oksad ära. Võttis *lapselt* tikud. Tütarlaps tõi tädielt *kingituse*.

Alaltütleva lõpp on -lt.

Alale-, alal- ja alaltütlevat nimetatakse ühise nimega väliskohakäändeiks.

Sise- ja väliskohakäändeist osutavad sisse- ja alaleütlev liikumist teatava koha poole (läksid *aeda*, *järvele*), seest- ja alaltütlev teatava

koha poolt (tulid *aiast*, *järvelt*) ning sees- ja alajütlev kohalolekut (on *aias*, *järvel*).

Sisekohakäänded tähendavad enam-vähem piiratud ruumi, väliskohakäänded enam-vähem lahtist, avarat ala. Vrd. läksin *kaevu* (kaevu sisse), läksin *kaevule* (kaevu juurde); olin *metsas* (metsa sees), olin *põllul* (põllu peal); tulin *merest* (olin vees, näit. suplemas), tulin *merelt* (olin vee peal, näit. laevaga).

Kohanimed esinevad kas sise- või väliskohakäändeis. Sõnaga -maa lõppevad kohanimed on väliskohakäändeis, riikide nimed ilma sõnata -maa sisekohakäändeis (elan Eestis — Eestimaal, sõitsin Lätti — Lätimaale). Linnanimedest on mitte eesti nimed sisekohakäändeis (Leningradis, Moskvast, Harkovist, Tbilisis, Pariisis, Helsingis jne.). Eesti linnade nimed on tavaliselt sisekohakäändeis (Tallinnas, Tartus, Valgas), aga leidub linnanimedid, mis on väliskohakäändeis (Nõmmel, Tapal, Türil, Põltsamaal). Teistes kohanimedes tarvitatakse sise- või väliskohakäändeid vastavalt kohapealsele tarvitusviisile (Raplas, Palamusel, Koogistes, Sillamäel, Jõgeval, Nissis, Kalbus, Vastjal, Sauarus, Iidasel, Kõokal, Lepikul jne).

Peale selle tuleb muidugi vahet teha ka sise- ja väliskohakäändete tähenduse vahel. Kuulsin laulu *saalist* (lauljad olid saalis, ise olin väljaspool saali). Kuulsin laulu *saalis* (lauljad ja kuulaja saalis). Kuulsin laulu *saali* (kuulaja saalis, lauljad väljaspool saali).

10. Sa a v vastab küsimustele kelleks? milleks? kui kauaks? ja väljendab:

1) üleminekut ühest seisundist teise või ajutist olekut kellekski või millekski:

Vesi muutus *jääks*. Veerma sai *stahaanovlaseks*. Ode hakkas *õpetajaks*. Künname karjamaa *põlluks*. Ilmar oli seal *traktoristiks*. Puutükk purunes *pilbasteks*.

2) hinnangut, kvalifikatsiooni:

Ei kõlba *õpetajaks*. Pidasin teda heaks *tööliseks*. Pani seda *imeks*.

3) aega, eesmärki:

Sm. Kask komandeeriti *nädalaks* Tallinnasse. Läksin linna *tööliseks*. Olgu see sulle *õpetuseks!* *Terviseks!*

4) tegevuse järjekorda:

Esimeseks päevaks jäeti üldine olukorraga tutvumine, *teiseks* tuli juba kohaneda uute tingimustega.

Saava lõpp on -ks.

11. Olev vastab küsimustele kellena? millena? kuidas? ja väljendab:

1) teatavas seisundis olekut:

Töötasin Saaremaal *arstina* (kellena?) 2 aastat. Need kolm lukkseppa töötasid käitises *stahaanovlastena*.

2) teoviisi, vahendit:

Juba *lapsena* (kellena?) õppis tulevane kirjanik lugema. Vesi voolas kevadeti heinamaal *jõena* (kuidas?). Kasuta *allikaina* muid teoseid.

Oleva lõpp on **-na**.

12. Rajav vastab küsimustele kelleni? milleni? kust saadik? kui kauaks? ja väljendab:

kohta ja aega, milleni midagi ulatub või kestab:

Kolhoosi põllud ulatuvad *jõeni* (milleni?). Vesi tõusis *põlvini*. Komandering anti sepale *laupäevani*. *Kevadeni* on veel tükk aega.

Rajava lõpp on **-ni**.

13. Ilmaütlev vastab küsimustele kelleta? milleta? kuidas? ja väljendab:

mingi eseme või olendi puudumist, tegevuse toimumist ilma selleta: Poiss väljus õue *mütsita* (milleta?). Külakehvikud olid ilma *maata*. *Lasteta* perekonnas on vähe rõõmu. *Käsita* kisub, *jaluta* jookseb, *valuta* vingub.

Ilmaütleva lõpp on **-ta**.

14. Kaasaütlev vastab küsimustele kellega? millega? kuidas? ja väljendab:

1) tegevuse abinõu e. vahendit:

Mees raiub *kirvega* (millega?) puud. Kirjutan *sulega*. Sõitsime *autobusega* linna. Pese oma käsi *seebiga*. Näitas *näpuga*.

2) üheskoos töötamist, liikumist, olemist, kaasavõetud asju: Õde käis *sõbratariga* (kellega?) teatris. Oleme *Ennuga* sõbrad. Aednik läks *õuntega* turule. Nüüd oleme küll *kelmidega* kokku saanud! Nisujahu on *rukkijahuga* segatud.

3) teoviisi ja põhjust:

Isa mõjutas mind oma mõistliku *jutuga* (millega?). Läksin *heameelega* (kuidas?) koosolekule. Ema on *murega* halliks läinud.

4) aega, mille jooksul midagi toimub:

Tegime selle töö ühe *päevaga* valmis.

5) lähemat iseloomustust, kokkuvõtvat sõna:

Suur must koer, *nimega* Polla, jooksis haukudes vastu. Ühe *sõnaga* — seda olukorda tuleb parandada.

Kaasaütleva lõpp on **-ga**.

Üksikuist nimisõnust võib harilikult koos omadussõnaga moodustada viisiütleva, mis vastab küsimusele kuidas? Näit.: Suvel käis pois *palja jalu* ja *palja päi* (= palja peaga). Käpten seisib laeva pardal *lehvivi hõlmu*. Matkasime *jala* maale.

43. **H a r j u t u s**. Välja kirjutada käandsõnad ja juurde märkida, missuguses käändes ja arvus nad esinevad, missugusele küsimusele vastavad.

Töö ja puhkus on Nõukogude riigis teineteisest lahutamatud. Tubli tööga teostame sotsialistlikku ülesehitustööd ja rajame endile helget tulevikku. Kosutavast puhkusest aga ammutame uut energiat eelseisvaks tööks ja peletame eemale väsimuse. Nii tööks kui ka puhkuseks on meil Nõukogude maal loodud avarad võimalused. Meie võime veeta oma puhkuse kaunil Musta mere rannikul, Krimmis, Kaukasuse mägedes, Pärnus, Pühajärvel ja mujal. Puhkepäevade veetmiseks on meil kasutada kodulinna lähedased suvitus- ja väljasõidukohad. Tallinlastele on meeldivaiks nädalalõpu veetmise kohtadeks Pirita, Pelgurand ja Nõmme Mustamäe nõlvak, kus puhkepäevil viibib hulgaliselt Eesti NSV pealinna töötajaid.

Jälgida tabelit lk. 84 ja 85 ning meeles pidada käänete järjekord ja käändelõpud.

P õ h i - j a p e a k ä ä n d e d .

Vaadelda, missugused käänded kujundatakse **ainsuse omastava** abil.

A i n s . o m a s t a v	lehe	tarbe
„ -sse-sisseütl.	<i>lehe/sse</i>	<i>tarbe/sse</i>
„ seesütl.	<i>lehe/s</i>	<i>tarbe/s</i>
„ seestütl.	<i>lehe/st</i>	<i>tarbe/st</i>
„ alaleütl.	<i>lehe/le</i>	<i>tarbe/le</i>
„ alalütl.	<i>lehe/l</i>	<i>tarbe/l</i>
„ alaltütl.	<i>lehe/lt</i>	<i>tarbe/lt</i>

Ains.	saav	<i>lehe/ks</i>	<i>tarbe/ks</i>
„	olev	<i>lehe/na</i>	<i>tarbe/na</i>
„	rajav	<i>lehe/ni</i>	<i>tarbe/ni</i>
„	ilmaütl.	<i>lehe/ta</i>	<i>tarbe/ta</i>
„	kaasaütl.	<i>lehe/ga</i>	<i>tarbe/ga</i>
Mitm. nim.		<i>lehe/d</i>	<i>tarbe/d</i>

Ainsuse omastava abil kujundatakse kõik ainsuse käänded, alates -sse-lõpulisest sisseütlevast, ja **mitmuse nimetav**.

Vaadelda, missugused käänded kujundatakse **mitmuse omastava** abil.

Mitm. omast.	lehtede	tarvete
de-mitm. sisseütl.	<i>lehtede/sse</i>	<i>tarvete/sse</i>
„ seesütl.	<i>lehtede/s</i>	<i>tarvete/s</i>
„ seestütl.	<i>lehtede/st</i>	<i>tarvete/st</i>
„ alaleütl.	<i>lehtede/le</i>	<i>tarvete/le</i>
„ alalütl.	<i>lehtede/l</i>	<i>tarvete/l</i>
„ alaltütl.	<i>lehtede/lt</i>	<i>tarvete/lt</i>
„ saav	<i>lehtede/ks</i>	<i>tarvete/ks</i>
„ olev	<i>lehtede/na</i>	<i>tarvete/na</i>
„ rajav	<i>lehtede/ni</i>	<i>tarvete/ni</i>
„ ilmaütl.	<i>lehtede/ta</i>	<i>tarvete/ta</i>
„ kaasaütl.	<i>lehtede/ga</i>	<i>tarvete/ga</i>

Mitmuse omastava abil kujundatakse kõik *d*-mitmuse käänded alates sisseütlevast.

Käändsõnadel on kaks põhikäänet: **ainsuse ja mitmuse omastav**, mille abil kujundatakse teisi käändeid; *i*-mitmuse käänete aluseks on *i*-mitmuse tüvi, mida saab moodustada mitmuse osastavast.

Peale põhikäänete tuleb käänamisel silmas pidada neid käändeid, mida põhikäänete abil otseselt kujundada ei saa. Need on: **ainsuse nimetav**, **osastav** ja ilma -sse-ta

Käänete tabel.

Käänded	Ainsus	Käände- lõpud	Mitmus	Mitmuse tunnus	Käände- lõpud
1. Nimetav e. nominatiiv	<i>sõna</i>	—	<i>sõna d</i>	-d	
2. Omastav e. genitiiv	<i>sõna</i>	—	<i>sõna de</i> <i>raamatu te</i>	-de -te	
3. Osastav e. partitiiv	<i>sõna</i> <i>se da</i> <i>mer d</i> <i>raamatu t</i>	— -da -d -t	<i>sõn u, leht i</i> <i>huv e</i> <i>mere sid</i> <i>raamatu i d</i>	-u, -i -e -i	-sid -d
4. Sisseütlev	<i>sõna sse</i> <i>merre</i> <i>keel de</i> <i>ma ha, pä he</i> <i>su hu</i>	-sse — -de -ha, -he -hu	<i>sõna de sse</i> <i>keel te sse</i> <i>sõn u sse</i> <i>keel i sse</i> <i>bolševikku de sse</i> <i>bolševik e sse</i>	-de- -te- -u- -i- -de- -e-	-sse

5. Seesütle	<i>sõna</i> s	-s	<i>sõna</i> de s e. <i>sõn</i> u s	-de-, -u-	-s
6. Seestütle	<i>sõna</i> st	-st	<i>sõna</i> de st e. <i>sõn</i> u st	-de-, -u-	-st
7. Alaleütle	<i>sõna</i> le	-le	<i>sõna</i> de le e. <i>sõn</i> u le	-de-, -u-	-le
8. Alalütle	<i>sõna</i> l	-l	<i>sõna</i> de l e. <i>sõn</i> u l	-de-, -u-	-l
9. Alaltütle	<i>sõna</i> lt	-lt	<i>sõna</i> de lt e. <i>sõn</i> u lt	-de-, -u-	-lt
10. Saav	<i>sõna</i> ks	-ks	<i>sõna</i> de ks e. <i>sõn</i> u ks	-de-, -u-	-ks
11. Olev	<i>sõna</i> na	-na	<i>sõna</i> de na e. <i>sõn</i> u na	-de-, -u-	-na
12. Rajav	<i>sõna</i> ni	-ni	<i>sõna</i> de ni e. <i>sõn</i> u ni	-de-, -u-	-ni
13. Ilmaütle	<i>sõna</i> ta	-ta	<i>sõna</i> de ta e. <i>sõn</i> u ta	-de-, -u-	-ta
14. Kaasaütle	<i>sõna</i> ga	-ga	<i>sõna</i> de ga e. <i>sõn</i> u ga	-de-, -u-	-ga

sisseütlev ja mitmuse osastav ning *t*-mitmuse sisseütlev.

Nimetatud käändeid ühes põhikäänetega nimetatakse peakäändeiks.

*44. Harjutus. Kirjutada kõik ainsuse omastava abil kujundatavad käanded järgnevaist sõnust.

hammas, kolhoosnik, väike (om. väikese).

*45. Harjutus. Kirjutada kõik mitmuse omastava abil kujundatavad käanded järgnevaist sõnust.

pikk (om. pikkade), kartul (om. kartulite), vapper (om. vaprate), matk (om. matkade).

46. Harjutus. Nimetada järgnevaist sõnust kõik käanded nii ainsuses kui *d*-mitmuses ning pidada seejuures silmas siin toodud käandeid.

töö (muud tähtsamad käanded: töö, tööd, töösse ehk töhe, tööde, töid), bolševik (bolševiku, bolševikku, bolševikku ehk bolševikusse, bolševikkude, bolševikke), süsi (sõe, sütt, sütte ehk söesse, süte, süsi), aken (akna, akent, aknasse, akende, aknaid), võti (võtme, võtit, võtmesse, võtmete, võtmeid), kolhoosnik (kolhoosniku, kolhoosnikut, kolhoosnikusse, kolhoosnikute, kolhoosnikuid).

Põhikäänete ja nende abil kujundatavate käänete tabel.

	Ainsus	Mitmus
Nim.	<i>leht</i>	<i>lehed</i>
Omast.	<i>lehe</i>	<i>lehtede</i>
Osast.	<i>lehte</i>	<i>lehti</i>
Sisseütlev.	<i>lehte</i>	<i>lehtedesse</i>
Seesütlev.	<i>lehesse</i>	<i>lehtedes</i>
Seestütlev.	<i>lehes</i>	<i>lehtedest</i>
	<i>lehest</i>	

Alaleütl.	<i>lehele</i>	<i>lehtedele</i>
Alalütl.	<i>lehel</i>	<i>lehtedel</i>
Alaltütl.	<i>lehelt</i>	<i>lehtedelt</i>
Saav	<i>leheks</i>	<i>lehtedeks</i>
Olev	<i>lehena</i>	<i>lehtedena</i>
Rajav	<i>leheni</i>	<i>lehtedeni</i>
Ilmaütl.	<i>leheta</i>	<i>lehtedeta</i>
Kaasaütl.	<i>lehega</i>	<i>lehtedega</i>

47. Harjutus. Koostada eelmise eeskujul põhi-
käänete ja nende abil kujundatavate kää-
nete tabel, kääntes sõna *aed* (om. *aia*) kõigis kään-
deis. Tõmmata ainsuse omastavale ja selle abil
kujundatavaile käändeile alla üks kriips ja mitmuse
omastavale ning selle abil kujundatavaile käändeile
kaks kriipsu.

Meeles pidada, missugused suhted esinevad astmevahel-
duslike sõnade peakäänete vahel.

1. Ainsuse nimetav ja osastav on harilikult
samastmes: *leht* — *lehte*, *sepp* — *seppa*, *aeg* —
aega, *kurb* — *kurba*; *mõte* — *mõtet*, *vis* — *viset*, *kallas* —
kallast, *aken* — *akent*, *peenar* — *peenart*, *turvas* — *tur-
vast* jt.

2. Ainsuse nimetav ja omastav on vastu-
pidises astmes: *sõda* — *sõja*, *jõgi* — *jõe*, *kaart* —
kaardi, *proletariaat* — *proletariaadi*, *hüpe* — *hüppe*, *otstarve*
— *otstarbe*, *küünal* — *küünla*, *liige* — *liikme* jt.

3. Mitmuse omastav on harilikult samast-
mes kui ainsuse osastav: *poega* — *poegade*,
hetke — *hetkede*, *õlga* — *õlgade*, *bolševikku* — *bolševikkude*,
ümbrikku — *ümbrikkude*, *kallast* — *kallaste*, *viset* — *visete*,
küngast — *küngaste* jt.

i-mitmuse moodustamine.

i-mitmuse saame moodustada mitmuse osastava abil.

Jälgida, kuidas kujundatakse *i*-mitmuse käänded.

Mitmuse osastav	<i>i</i> -mitmuse käänded	<i>i</i> -mitmuse moodustamise juhis
1. <i>-i/d sadamai/d</i> <i>vankrei/d</i> <i>raamatui/d</i>	<i>sadamai/sse</i> <i>vankrei/st</i> <i>raamatui/le</i>	Asendatakse <i>-d i</i> -mitmuse käändelõpuga
2. Astmevahel- duse ta sõnad <i>-i, -u, -e</i> <i>pesi</i> <i>sõnu</i> <i>seminare</i>	<i>pesi/sse</i> <i>sõnu/s</i> <i>seminare/le</i>	Liidetakse <i>i</i> -mitmuse käändelõpud mitmuse osastavale

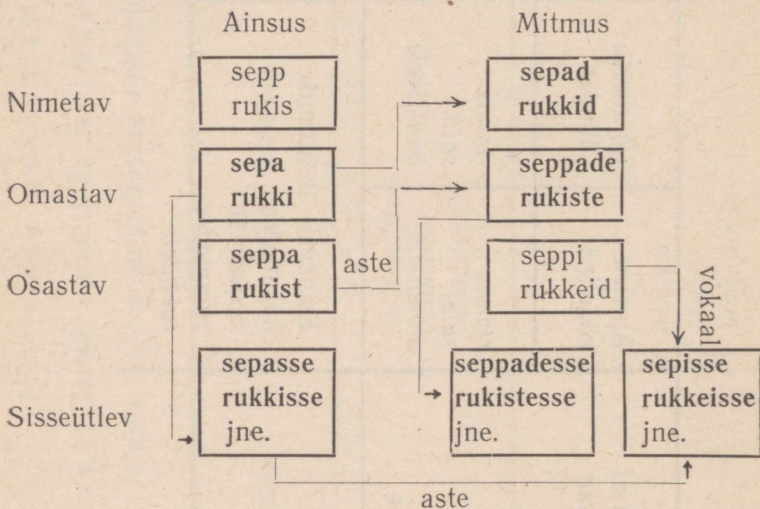
<p>3. Astmevahel- duslikud sõnad</p> <p><i>-i, -u, -e</i> <i>rindu</i> <i>sulgi</i> <i>õnnelikke</i></p>	<p>Ainsuse käänded</p>	<p><i>i</i>-mitmuse käänded</p>	<p>Võetakse ainsuse vas- tav nõrgaastmeline kääne, asendatak- se tüvevokaal mitmuse osastava lõpuga ja liidetakse <i>i</i>-mitmuse käänelõpud.</p>
<p>4. -sid</p> <p><i>kaljusid</i> <i>summasid</i> <i>tubltsid</i></p>	<p>Esinevad <i>d</i>-mitmuse käänded: <i>kaljudesse</i> <i>summades</i> <i>tublidadele</i></p>	<p><i>i</i>-mitmus puudub</p>	

4. Mitmuse osastav on alati tugevas astmes niihästi nõrgenevatel kui ka tugevnevatel astmevahelduslikel tüvedel: *seppi, aegu, hetki, ümbrikke, kaarte, hüppeid, mõtteid, aknaid, peenraid, kaldaid* jt.

48. Harjutus. Moodustada igast järgnevast mitmuse osastavast vähemalt kaks *t*-mitmuse käänet.

mõistlikke, kaldaid, kaupu, lehti, mõtteid, kanu, osakondi, järske, laisku, pilte, sõstraid, advokaate, randu, konte, sildu, komisjone, atru, kokri, kannatlikke, komiteid, kive, kompvekke, kabinette, tarku, sulgi, õhtuid.

Käänete moodustamise skeem:

K ä ä n d t ü ü b i d j a k ä ä n d k o n n a d .

Võrrelda järgnevate sõnapaaride muutmist.

	Ainsus		Mitmus	
Nimet.	<i>tubli,</i>	<i>palju</i>	<i>tublid,</i>	<i>paljud</i>
Omast.	<i>tubli,</i>	<i>palju</i>	<i>tublide,</i>	<i>paljude</i>

Osast.	<i>tublit,</i>	<i>paljut</i>	<i>tublistid,</i>	<i>paljusid</i>
Sisseütl.	<i>tublisse,</i>	<i>paljusse</i>	<i>tublidesse,</i>	<i>paljudesse</i>
Nimet.	<i>ader,</i>	<i>põder</i>	<i>adrad,</i>	<i>põdrad</i>
Omast.	<i>adra,</i>	<i>põdra</i>	<i>atrade,</i>	<i>põtrade</i>
Osast.	<i>atra,</i>	<i>põtra</i>	<i>atru,</i>	<i>põtru</i>
Sisseütl.	<i>atra e.</i>	<i>põtra e.</i>	<i>atradesse e.</i>	<i>põtradesse</i>
	<i>adrasse,</i>	<i>põdrasse</i>	<i>adrusse,</i>	<i>e. põdrusse</i>

Sõnad *tubli, palju* on mõlemad kaheasilbilised, astmevahelduseta ja teises vältes. Nad käänduvad kõigis käändeis ühtemoodi.

ader, põder on kaheasilbilised astmevaheldusega sõnad. Nende ainsuse nimetav on tugevas ja omastav nõrgas astmes. Mõlemad sõnad käänduvad samuti ühtemoodi.

Sõnad, mis ühtemoodi käänduvad, koondatakse muutmisel samadesse käändtüüpidesse.

Kui tahame sõnu õigesti käänata, peame tundma vastavate eeskujusõnade e. tüüpsõnade käänamist.

Ühesuguste muutelõppudega käändtüübid koondatakse samasse **käändkonda**. Sel teel on võimalik saada sõnade käänamisest hõlpsamat ülevaadet.

Käesolevas õpikus on eesti käändsõnad rühmitatud seitsmesse käändkonda.

Sõnade rühmitamisel on liigituse pealuseks võetud astmevaheldus, silpide arv, sõnavälde ja lõpphäälilikud, rahvusvaheliste sõnade puhul ka rõhk.

Viide esimesse käändkonda kuuluvad astmevahelduseta sõnad ja kahte viimasesse — astmevahelduslikud sõnad.

Käändtüüpides esitatakse allpool eeskujusõnust seitse peakäänet. Kõiki teisi käändeid on võimalik kujundada põhikäänete abil.

i-mitmuse moodustamisel tuleb silmas pidada *i*-mitmuse tüve. Selleks on tarvis *i*-mitmuse tüvele liita otsitava käände lõpp: *lehtisse*, *lehis*, *lehist*, *lehile*, *lehilt* jne.

3. Astmevahelduseta sõnade käänamine.

Esimene käändkond.

Astmevahelduseta sõnad, mille ains. nimetava ja omastava lõpul on pikk täishäälik või kaksiktäishäälik.

puu-tüüp: sõnad, mille lõpul on pikk vokaal, välja arvatud *ii*, *üü*:

<i>puu</i>	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	<i>puu</i>	<i>puud</i>	<i>puusse</i>
Mitm.	<i>puude</i>	<i>puid</i>	<i>puudesse</i> e. <i>puisse</i>

Samuti käänduvad: *suu*, *luu*, *kuu*, *muu*, *truu*, *öö*, *vöö*, *töö*, *maa*, *soo*, *tee*, *kee*, *lee*, *jää* jt.; rahvusvahelised sõnad ja hilislaenud: *büroo*, *nivoo*, *trikoo*, *komitee*, *idee*, *palee*, *allee*, *süžee*, *miljöö*, *kanvaa*, *kakaduu* jne.

Kaksiktäishäälikuga lõppevaist sõnadest kuuluvad siia *hea*, *pea* (e. *hää*, *pää*; neis sõnus on lubatav tarvitada niihästi *ea*-d kui *ää*-d). Mitmuse osastav neist sõnust on *häid*, *päid*, mitm. sisseütl. *headesse* e. *häisse*, *peadesse* e. *päisse*.

Meeles pidada. Sõnul *maa*, *soo*, *suu*, *töö*, *öö*, *jää*, ja *pea* on peale hariliku -sse-lõpulise sisseütleva veel *h*-line sisseütlev: *maha*, *sohu*, *suhu*, *töhe*, *öhe*, *jähe*, *pähe*.

Mitmuse osastav on *puu*-tüübis:

1) -*id*-lõpuline sõnus: *töid*, *öid*, *vöid*, *puid*, *suid*, *luid*, *muid*, *truid*, *maid*, *soid*, *häid*, *päid*, *ideid*, *komiteid* jt.;

2) harilikult *-sid-lõpuline* sõnus: *kuusid, teesid, keesid, jääsid* jt.

-sid-lõpulist mitmuse osastavat tuleb kasutada peamiselt neil puhkudel, kui *-id-lõpuline* osastav tekitab kõlalisi kokkusaadumusi mõne muu sõnaga: *teesid* (vrd. *teid*, sõnast *tete*), *kuusid* (vrd. *kuid*, tähenduses *aga, ent*) jne.

kot-tüüp: sõnad, mille lõpul on kaksiktäishäälik või *ü, üü*:

<i>koi</i>	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	<i>koi</i>	<i>koid</i>	<i>koisse</i>
Mitm.	<i>koide</i>	<i>kotsid</i>	<i>koidesse</i>

Samuti käänduvad: *kae, krae, või, krai, mai, pai, täi, püü, süü, klii, piü, priü* jt.; rahvusvahelised sõnad ja hilislaenud: *partei, patarei, kantselei, papagoi, kakao, loterii, menüü, avenüü* jne.

Meeles pidada. *kot-tüübi* sõnul on ainsuse osastavas *-d*, näit. (seda) *piid, maid, süüd, rüüd, kakaod* jne., ainult sõnul *au, nõu* on ains. osastav lõputa: (seda) *au*, (seda) *nõu*.

49. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad vastavasse käändesse.

Kommunistlikud noored kogunesid (Pioneeride Palee) kontsertmiitingule. Tabatu ei tahtnud oma (süü) üles tunnistada. Nõukogude patrioodid jäid Suures Isamaasõjas [truu (missuguseiks?)] oma suurele kodumaale. Raagus [puu (mille?)] okstele langes liuglevaid lumehelbeid. Rändurid ei suuda isegi raukadena unustada kutsuvaid (tee). Tead sa mulle head (nõu) anda? Lapsed joovad hommikuti isukalt piima, aga veel meelsamini (kakao). Muuseumis oli vitriinidesse asetatud kirjused (vöö) ja hõbedasi (kee). Pärast suplemist pesime järve ääres liivaseid (trikoo). Kõigilt (õunapuu) võeti valminud õunad maha. Liha anti koertele ühes (luu) ja kontidega.

*50. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peakäänded.

komitee, au, töö, partei, hea, galerii, rüü, täi, portree, kantselei.

Teine käändkond

(*pesa-, seminar-*käändkond).

Astmevahelduseta kahesilbilised esmavältelised tüved; kolme- ja enamasilbilised tüved, mille lõpul on *-elu* (käsitelu) või *-ar*, ja viimaste taolised laensõnad.

<i>pesa</i>	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	<i>pesa</i>	<i>pesa</i>	<i>pesasse</i> (e. <i>pessa</i>)
Mitm.	<i>pesade</i>	<i>pesi</i> e. <i>pesasid</i>	<i>pesadesse</i> e. <i>pesisse</i>
<i>nimi</i>			
Ains.	<i>nime</i>	<i>nime</i>	<i>nimesse</i> (e. <i>nimme</i>)
Mitm.	<i>nimede</i>	<i>nimesid</i>	<i>nimedesse</i>
<i>käsitelu</i>			
Ains.	<i>-telu</i>	<i>-telu</i>	<i>-tellu</i> e. <i>-telusse</i>
Mitm.	<i>-telude</i>	<i>-telusid</i>	<i>-teludesse</i>
<i>seminar</i>			
Ains.	<i>seminari</i>	<i>seminari</i>	<i>seminari</i> e. <i>seminarisse</i>
Mitm.	<i>seminaride</i>	<i>seminare</i> e. <i>seminarisid</i>	<i>seminaridesse</i> e. <i>seminarisse</i>

Nagu *pesa* käänduvad: *osa, lisa, isa, kena* (mitm. osast.: *osi* e. *osaid*, *lisi* e. *lidasid*, *isasid*, *keni* e. *kenasid*), *kana, vana, vaba, kala, muna, kivi, huvi* (mitm. osast.: *mune, kive, huve* e. *huvsid*), *salu, tulu, toru* (mitm. osast.: *salusid, tulusid, torusid*) jne.

Nagu *nimi* käänduvad: *suvi, tüvi, lävi, lõhi, hani, süli* jne.

Nagu *käsitelu* käänduvad: *harjutelu, keskustelu, mõtiskelu, esitelu, kiljatelu, taotelu* jne.

Nagu *seminar* käänduvad kõik tar-lõpulised sõnad (*eestitar, juuditari, kuningatar, lauljatar, tantsijatar, hispaaniatar, pariisitar* jne.) ja rida kolmesilbilisi laensõnu, mille viimases silbis on lühike täishäälik ning sellele järgneb lühike kaashäälik (-*ar, -er, -al, -on, -in, -um* jne. -lõpulised sõnad): *sekretär, komandör, insener, ohvitser, materjal, hospital, komisjon, postiljon, grammofon, apelsin, magasin, muuseum, raadium, akvaarium, stipendium, praktikum, tehnikum* jt.

Meeles pidada. *pesa-*, *käsitelu-*tüübis on ains. nimetav, omastav ja osastav ühtemoodi (see *sõna* — selle *sõna* — seda *sõna*), *nimi-*tüübil on ains. nimetav *i*-lõpuline (*nimi*), ains. omastav ja osastav *e*-lõpulised (selle *nime* — seda *nime*).

*Seminar-*tüübi puhul tuleb eriti silmas pidada järgmisi peakäändeid:

1) ainsuse osastav on lõputa: (seda) *õmblejatori, juuditari, sekretäri, materjali, revisjoni, grammofoni, apelsini, praktikumi, stipendiumi* jne.;

2) ainsuse sisseütlev on tavaliselt lõputa: (sellesse) *tehnikumi, muuseumi, komisjoni, magasin, restorani* jne.;

3) mitmuse omastavas on alati *-de*: (nende) *tehnikumide, stipendiumide, praktikumide, muuseumide, apelsinide, komandöride, sekretäride, komissaride, komisjonide, postiljonide* jne.;

4) mitmuse osastavat on soovitatav tarvitada *e*-lõpulisena: (neid) *stipendiume, tehnikume, muuseume, apelsine, komisjone, materjale, insenere* jne.

Eritüübi moodustavad *tuli* (tule), *meri* (mere) ja tei-

sed sõnad, mille ainsuse osastava lõpul on *-d* (*tuld, merd*). Näit.:

tuli	Omast.	Osast.	Sisseütł.
Ains.	<i>tule</i>	<i>tuld</i>	<i>'tulle e. tulesse</i>
Mitm.	<i>tulede</i>	<i>tulesid</i>	<i>tuledesse</i>

Samuti käänduvad: *meri, veri, lumi* (ains. osast. *lund*), *uni, mõni* (ains. osast. *mõnd e. mõnda*).

Meeles pidada ainsuse sisseütleva lõputa vormid: *'tulle, 'merre, 'lumme, 'unne, 'verre*.

Sõnal *kodu* (omast. *kodu*) on olemas harilike sisekoha-käänete (*kodusse, kodus, kodust*) kõrval veel vormid *koju, kodu* (= *kodus*) ja *kodunt e. kottu*. Reeglipäraseid vorme tarvitatakse asutiste nimetamisel, näit.: Lapsed viidi lastekodusse.

Märkus. Kui mõtteselgus nõuab, võib *sõna*-käändkonna kahesilbiliste sõnade ains. osastavas tarvitada ka *t*-lõppu, näit.: *Igat vastasmaja akent ehivad lilled* (vrd. *iga vastasmaja akent...*).

Mitmuse osastava lõpul on teises käändkonnas kas *-sid* või *-e, -u, -i*.

Tüübid	Mitmuse osastav	Lõpud
<i>nimi</i> <i>käsitelu</i> <i>tuli</i>	<i>tüvesid, lävesid, hanestd</i> <i>harjutelusid, loetelusid</i> <i>meresid, unesid</i>	Alati <i>-sid</i>
<i>seminar</i>	<i>stipendiume, eksemplare</i>	Soovitav <i>-e</i>
<i>pesa</i>	<i>kive, mune, ode</i> <i>kalu, kanu, linu</i> <i>püht, keni, omi</i> <i>rahasid, thasid</i>	<i>-e</i> <i>-u</i> <i>-i</i> <i>-sid</i>

Meeles pidada. Sõnul, mil mitm. osast. lõpuks on ainult *-sid, i*-mitmus puudub.

*51. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peakäänded.

tüvi, taotelu, grammofon, hani, stipendium, oma, veri, eestitar, tulu, staadion, isa, huvi, praktikum.

52. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändeisse.

Ekskursandid külastasid Moskvast kirjanik Maksim Gorki (mälestusmuuseum). Kes on selle (nüri) noa omanik? Edukatele üliõpilastele jagati (stipendium). Elektritarkete-äris müüdi raadioaparaate ja (grammofon). Ostame poest kaks (kilo) mannat. Nõukogudemaal on asutatud mitmesuguseid tehnilisi (laboratoorium). Küll meie vanaisa võib juua (mõru) kohvi! Pärnus läks korruga kaheksa (postiljon) kirju koju kandma. Oktoobripühadeks küpsetati parte ja (hani). Haige [veri (kuhu?)] süstiti kaitselima. Meie keskkooli looduslooklassis on hulk (akvaarium), kus elab mitut liiki kalu. Kas sa oma head (tädi) oled tema sünnipäeva puhul õnnitelnud? [Tehnikum (mitm. om.)] õpilased külastavad sageli tehaseid ja katsekodasid. Kaks (kõva kivi) ei jahvata kunagi head (jahu).

Kolmas käändkond.

Astmevahelduseta kahesilbilised tüved, mis on esimeses vältes ning e-lõpulised või teises vältes; kolme- ja enamasilbilised, mille lõpul on *-nna*.

<i>kõne</i>	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	<i>kõne</i>	<i>kõnet</i>	<i>kõnesse</i>
Mitm.	<i>kõnede</i>	<i>kõnesid</i>	<i>kõnedesse</i>

tubli

Ains.	<i>tubli</i>	<i>tublit</i>	<i>tublisse</i>
Mitm.	<i>tublide</i>	<i>tublisid</i>	<i>tublidesse</i>

lauljanna

Ains.	<i>lauljanna</i>	<i>lauljannat</i>	<i>lauljannasse</i>
Mitm.	<i>lauljannade</i>	<i>lauljannasid</i>	<i>lauljannadesse</i>

Nagu *kõne* käänduvad: *ime, vale, vahe, male, kabe, võre, jume*.

Nagu *tubli* käänduvad: *summa, draama, piiga, roosa, auto, foto, juuni, hapu, neiu, kalju, palju* jne.

Mõnedel *kõne-* ja *tubli-tüüpi* sõnadel on ka lõputa sisseütl., näit.: pere — perre, kere — kerre, tare — tarre, nire — nirre, pogri — pokri.

Nagu *lauljanna* käänduvad: *eestlanna, venelanna, võitlejanna, kirjutajanna, õmblejanna, võistlejanna, näitlejanna* jt.

Meeles pidada. Kolmandas käändkonnas on kõikides tüüpides mitmuse osastavas **-sid**: (neid) *peresid, summasid, kirjusid, paljusid, hapusid, autosid, sõbrannasid, õmblejannasid* jne.

i-mitmus puudub, selle asemel tuleb alati tarvitada **d**-mitmust: *summadesse, paljudes, hapudele, autodelt, lilladeks, roosades* jne.

Sõnul **kahju, rubla, vedru** on ains. osastav lõputa: (seda) *kahju*, (kümme) *rubla*, (uut) *vedru*. Lõputa osastavat tarvitatakse ka sõnadest **lahja** ja **palju**.

*53. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peakäänded.

võre, sõbranna, kahju, palju, tare, venelanna, hapu, summa, ale, kitsi, kummi.

54. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändeisse.

Tootmisnõupidamisel tehti otsuseid (palju) küsimustes. Taskukella (vedru) ei saadud enam parandada. (Tubli) õpilasid seatakse teistele eeskujuks. Sa pole täna oma (male) kaasa võtnudki. Koolimajade taastamiseks ja ehitamiseks on kulutatud suuri (rahasumma). (Lahja) hobust peab kevadiste kündide ajal tublisti toitma. Leningradi garaažides leidub mitmesuguseid (veo- ja sõiduauto). Lauas istuvaile (tubli) töölistele pakuti seapraadi ja (hapu) kurke. Niitudel kasvab igal kevadel kollaseid, (lilla), punaseid ja (roosa) lilli. Häid (sõbranna) peetakse kehvalt meeles.

Neljas käändkond.

Astmevahelduseta kahesilbilised tüved kolmandas vältes; astmevahelduseta kolme- ja enamasilbilised tüved.

1) Kahesilbilised tüved kolmandas vältes.

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
'aasta			
Ains.	'aasta	'aastat	'aastasse
Mitm.	'aastate	'aastaid	'aastatesse e. 'aastaisse
'aus			
Ains.	'ausa	'ausat	'ausasse
Mitm.	'ausate	'ausaid	'ausatesse e. 'ausaisse
'töökas			
Ains.	'tööka	'töökat	'töökasse
Mitm.	'töökate	'töökaid	'töökatesse e. 'töökaisse
'number			
Ains.	'numbri	'numbrit	'numbrisse
Mitm.	'numbrite	'numbreid	'numbritesse e. 'numbreisse

2) Kolme- ja enamasilbilised tüved.

raamat

Ains.	<i>raamatu</i>	<i>raamatut</i>	<i>raamatusse</i>
Mitm.	<i>raamatute</i>	<i>raamatuid</i>	<i>raamatutesse</i> e. <i>raamatuisse</i>

sipelgas

Ains.	<i>sipelga</i>	<i>sipelgat</i>	<i>sipelgasse</i>
Mitm.	<i>sipelgate</i>	<i>sipelgaid</i>	<i>sipelgatesse</i> e. <i>sipelgaisse</i>

sage

Ains.	<i>sageda</i>	<i>sagedat</i>	<i>sagedasse</i>
Mitm.	<i>sagedate</i>	<i>sagedaid</i>	<i>sagedatesse</i> e. <i>sagedaisse</i>

kolmas

Ains.	<i>kolmanda</i>	<i>kolmandat</i>	<i>kolmandasse</i>
Mitm.	<i>kolmandate</i>	<i>kolmandaid</i>	<i>kolmandatesse</i> e. <i>kolmandaisse</i>

habe

Ains.	<i>habeme</i>	<i>habet</i>	<i>habemesse</i>
Mitm.	<i>habemete</i>	<i>habemeid</i>	<i>habemetesse</i> e. <i>habemeisse</i>

Nagu *aasta* käänduvad: `söökla, `lehtla, `sööja, `haige, `julge, `reede, `veski, `voodi (mitm. osast.: `veskeid, `voodeid), `õhtu, `vainu, `talgud, (mitm.), `löödu, `söönu, `jäetu, `söödu, `jõobnu, `leitu jne.

Nagu *aus* käänduvad: `õel, `peats (peatsi) (mitm. osast.: `peatseid), `saav (saava), `joo, `loeng, `laeng, `soend jne.

Nagu *töökas* käänduvad: `takjas, `pruunjas, `jõukas, `haldjas jne.

Nagu *number* käänduvad: `vanker, `meeter, `liiter, `sviiter, `ämber, `haavel (haavli), `tahvel, `kelder, `pähhel, `ankur, `suhkur, `kamber, `kangur, `rõõmus (rõõmsa), `soodus, `hoo-

gus, `kuulus, `kindel, `vaagen, `taigen, `koorem, `korsten, `jooksev, `andev jne.

Nagu raamat käänduvad kolme- ja enamasilbilised ilma astmevahelduseta tüved: *ööbik, säärik, tuulik, laulik, haavik, saadik, vihik, tüdruk, looming, sööming, rätsep, madal, vedel, kodar, värin, sadam, vanem, ilus, vägev, kaheksa, kirjutaja, usaldatavam, põletatav, kevad, redel, treial, miljon, sinep, pitsat, õppur, kartul, vikat, porgand, istung, ripats, alasi, oherdi* (mitm. osast.: *redeleid, treialeid, miljoneid, õppureid, kartuleid, vikateid, porgandeid, istungeid, ripatseid, alaseid, oherdeid*), *õnnetu, tänamatu, võidelnu, kirjutatu, kõnelnu, valmistatu* jne.

Nagu sipelgas käänduvad: *labidas, tinajas, kuningas, harakas, pihlakas, vasikas, viljakas* jne.

Nagu sage käänduvad sõnad, mille ains. omastavas on lõppsilp *-da*, mis nimetavas puudub: *äge, lage, tige, pime, tume, lame, libe, rabe, hõbe, jube, kade, pude, tüse, sile, sale, väle* jt.

Nagu kolmas käänduvad järgarvud, mille nimetava lõpul on *-s* ja omastavas *-nda*: *neljas, viies, kuues, seitsmes, kümnes, sajas, tuhandes* (*tuhandenda*), *miljones* jt.

Nagu *habe* käänduvad sõnad, mille ains. omastavas on lõppsilp *-me*, mis nimetavas puudub: *ase, ige, jäse, säde, vare, pude* (*pudeme*), *suge* (*sugeme*), *kübe, sade* jt.

Meeles pidada. Neljandas käändkonnas liidame ainsuse osastava lõpu *-t* enamasti ainsuse osastavale: *pähkli — pähklit, vankri — vankrit, vaagna — vaagnat, ankrü — ankrut* jne.

Sõnus, mil ainsuse omastav lõpeb *i-ga*, on mitmuse osastavas lõpu *-id* ees *i* asemel *e*: *veski — veskeid, haavli — haavleid, numbri — numbroid, miljoni — miljoneid, porgandi — porgandeid, alasi — alaseid* jne.

Viimane reegel on maksev ka seitsmenda käändkonna kohta: *kalli* — *kalleid*, *rukki* — *rukkeid*, *kauni* — *kau-
neid* jne.

Jälgida eriti järgnevaid vorme.

Ainsus			Mitmus	
Nimetav	Omastav	Osastav	Omastav	Osastav
<i>veski</i>	<i>veski</i>	<i>veskit</i>	<i>veskite</i>	<i>veskeid</i>
<i>vainu</i>	<i>vainu</i>	<i>vainut</i>	<i>vainute</i>	<i>vainuid</i>
<i>pähkel</i>	<i>pähkli</i>	<i>pähklit</i>	<i>pähklite</i>	<i>pähkleid</i>
<i>korsten</i>	<i>korstna</i>	<i>korstnat</i>	<i>korstnate</i>	<i>korstnaid</i>
<i>suhkur</i>	<i>suhkru</i>	<i>suhkrut</i>	<i>suhkrute</i>	<i>suhkruid</i>
<i>köömen</i>	<i>köömne</i>	<i>köömnet</i>	<i>köömnete</i>	<i>köömneid</i>
<i>kartul</i>	<i>kartuli</i>	<i>kartulit</i>	<i>kartulite</i>	<i>kartuleid</i>
<i>rätsep</i>	<i>rätsepa</i>	<i>rätsepat</i>	<i>rätsepate</i>	<i>rätsepaid</i>
<i>ööbik</i>	<i>ööbiku</i>	<i>ööbikut</i>	<i>ööbikute</i>	<i>ööbikuid</i>
<i>sipelgas</i>	<i>sipelga</i>	<i>sipelgat</i>	<i>sipelgate</i>	<i>sipelgaid</i>
<i>tuhat</i>	<i>tuhande</i>	<i>tuhat</i>	<i>tuhandete</i>	<i>tuhandeid</i>
<i>tuhandes</i>	<i>tuhandenda</i>	<i>tuhandendat</i>	<i>tuhandendate</i>	<i>tuhandendaid</i>
<i>ahervare</i>	<i>ahervareme</i>	<i>ahervaret</i>	<i>ahervaremete</i>	<i>ahervaremeid</i>
<i>süda</i>	<i>südame</i>	<i>südant</i>	<i>südamete</i>	<i>südameid</i>

Erandlikult käänduvad: *tuhat*, *tuhande*, *tuhat*, *tuhandesse*, *tuhandete*, *tuhandeid*, *tuhandettesse* e. *tuhandeisse*, — *paras*, *paraja*, *parajat* e. *parast*, *parajasse*, *parajate*, *parajaid*, *parajatesse* e. *parajaisse*.

Sõnul *kolmas*, *neljas*, *viies*, *kuues* on ains. osastav: *kolmandat* e. *kolmat*, *neljandat* e. *neljat*, *viiendat* e. *viiet*, *kuuendat* e. *kuuet*.

Sõnul *põrgu*, *tasku* on ains. sisseütlev: *põrgusse* e. *põrgu*, *taskusse* e. *tasku* (näit.: *läks põrgu*, *pistis käe tasku*).

Sõnal *süda* (*südame*), mis käändub nagu *habe* (*habeme*), on ains. osastav *südant*.

55. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändeisse.

Tervitasime oma (haige kaasõppur) ja soovisime talle (jõudus) paranemist. Männid paistsid [kõrge rannakalju (milledelt?)] kaugusse. [Vanker (kuhu?)] puistati värskaid heinu ja sõideti (vaksal). Nende kopikate eest ei saa kümme (pähkelgi), veel vähem kilo (suhkur). Piilurid tulid luurekäigult [tähtis sõnum (milledega?)] tagasi. Raamatu-kaupluses müüakse mitmesuguseid (pliiats, vihik, paber, kriihvel ja muu kirjutusvahend). See sepapoiss pani oma [tugev jäse (milledega?)] imestama (nõrgem) poisse. Poisid jooksid (mäekallak) mööda üle rohetavate (vainu). Enne kui lapsed (voodi) läksid, soovisid nad (vanem) head ööd. (Tuhandes) kolhoosi organiseerimisest Eesti NSV-s võtsin mina osa. Ta ei leidnud oma uutele (õpperaamat) riitulil (paras) paika. Poolpimedasse (kelder) viidi [porgand, kaalikas ja kartul (mitm. osast.)].

*56. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peakäänded.

söökla, loeng, tuhandes, vikat, sade (sademe), heeringas, sitke, õel, hõlpus (hõlpsa), paratamatu, veski, tähtis (tähtsa), sale, vainu, pähkel, kübe (kübeme), korsten, tuhat, miljon, osuti, seitsmes, rätsep, soodus (soodsa), vanker.

Viies käändkond

(ne-, s-sõnad).

Sõnad, mille ains. nimetava lõpul on **-ne** või **-s** ja omastava lõpul **-se**.

1) Kahesilbilised tüved.

<i>teine</i>	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	<i>teise</i>	<i>teist</i>	<i>teise e. teisesse</i>
Mitm.	<i>teiste</i>	<i>teisi</i>	<i>teistesse e. teisisse</i>

vaene

Ains.	<i>vaese</i>	<i>vaest</i>	<i>vaesesse</i>
Mitm.	<i>vaeste</i>	<i>vaeseid</i>	<i>vaestesse</i> e. <i>vaeseisse</i>

teos

Ains.	<i>teose</i>	<i>teost</i>	<i>teosesse</i>
Mitm.	<i>teoste</i>	<i>teoseid</i>	<i>teostesse</i> e. <i>teoseisse</i>

2) Kolmesilbilised tüved.

punane

Ains.	<i>punase</i>	<i>punast</i>	<i>punasesse</i>
Mitm.	<i>punaste</i>	<i>punaseid</i>	<i>punastesse</i> e. <i>punaseisse</i>

vastus

Ains.	<i>vastuse</i>	<i>vastust</i>	<i>vastusesse</i>
Mitm.	<i>vastuste</i>	<i>vastuseid</i>	<i>vastustesse</i> e. <i>vastuseisse</i>

tööline

Ains.	<i>töölise</i>	<i>töölist</i>	<i>töölisse</i> e. <i>töölisesse</i>
Mitm.	<i>tööliste</i>	<i>töölisi</i>	<i>töölistesse</i> e. <i>töölisisse</i>

raskus

Ains.	<i>raskuse</i>	<i>raskust</i>	<i>raskusse</i> e. <i>raskusesse</i>
Mitm.	<i>raskuste</i>	<i>raskusi</i>	<i>raskustesse</i> e. <i>raskusisse</i>

3) Neljasilbilised tüved.

õpilane

Ains.	<i>õpilase</i>	<i>õpilast</i>	<i>õpilasse</i> e. <i>õpilasesse</i>
Mitm.	<i>õpilaste</i>	<i>õpilasi</i>	<i>õpilastesse</i> e. <i>õpilasisse</i>

kirjutus

Ains.	<i>kirjutuse</i>	<i>kirjutust</i>	<i>kirjutusse</i> e. <i>kirjutusesse</i>
Mitm.	<i>kirjutuste</i>	<i>kirjutusi</i>	<i>kirjutustesse</i> e. <i>kirjutusisse</i>

4) Viiesilbilised tüved.

vastastikune

Ains.	-stikuse	-stikust	-stikusesse
Mitm.	-stikuste	-stikuseid	-stikustesse e. -stikuseisse

Nagu *teine* käänduvad teisevärtelised *ne*-sõnad, mille ains. omastavas on kaks silpi: *naine, kuine, soine, maine, puine, jäine, öine* jne.

Nagu *vaene* käänduvad kolmandavärtelised *ne*-sõnad, mille ains. omastavas on kaks silpi: *sõene, väene, maane, puune, kuune, jääne, veene, tuune, võine* jne.

Nagu *teos* käänduvad kolmandavärtelised *s*-sõnad, mille ains. omastavas on kaks silpi: *käis, veis, eos, püüs* jne.

Nagu *punane* käänduvad esma- ja teisevärtelised *ne*-sõnad, mille ains. omastavas on kolm silpi: *tuline, hobune, vesine, rebane, tänane, kohane, karjane, kollane, soolane, tuuline, talvine* jne.

Nagu *vastus* käänduvad esma- ja teisevärtelised *s*-sõnad, mille ains. omastavas on kolm silpi: *uudis, katus, petis, otsus, ollus, annus, silmus, madrus, teras, oras, vares, sügis, alus* jt.

Nagu *tööline* käänduvad kolmandavärtelised *ne*-sõnad, mille ains. omastavas on kolm silpi: *suuline, üldine, endine, soomlane, eestlane, laulmine, joomine, järgmine, aastane, pikkune, laiune; väikene e. väike (väikese), päikene e. päike (päikese), lõokene e. lõoke (lõokese)* jne.

Nagu *raskus* käänduvad kolmandavärtelised *s*-sõnad, mille ains. omastavas on kolm silpi: *julgus, suurus, võitlus, pikkus, toitlus, maadlus, oskus, tundmus, vaidlus, kauplus, seadus, määrus* jne.

Nagu *õpilane* käänduvad *ne-sõnad*, mil on neli silpi või mis on pikemad, kuid seejuures lõpevad kaasrõhulise sõnaosaga *-lâne, -line, -ke* e. *-kène* ja *-mine*: *ajutine, alatine, kartuline, pikaldane, pikergune, inimene, mesilane, heinaline, paljurahvuseline, lilleke* e. *lillekene, lühike, tänavake* e. *tänavakene, kõnelemine, kirjutamine* jne.

Nagu *kirjutus* käänduvad *s-sõnad*, mil on ains. omastavas neli või enam silpi: *kõnelus, parandus, kasvatus, omnibus, autobus, ehitis, kuivatist, saadetis, elulusus, oskamatust, ootamatus, paratamatus, seltsimehelikkus* jt.

Nagu *vastastikune* käänduvad viiesilbilised *ne-sõnad*, mille lõpul ei ole kaasrõhulist sõnaosa *-lâne, -line, -kè/nel/, -mine*; *kohastikune, kuristikune, kärestikune, palavikune, põletikune, alkoholine, tingimusene* jne.

Meeles pidada. Kõigis eelantud käändtüüpides liituvad ains. osastava lõpp *-t* ja *d*-mitmuse tunnus *-te* kaashäälikule:

<i>maine</i>	<i>maise</i>	<i>maist</i>	<i>maiste</i>	<i>maistesse</i>
<i>puine</i>	<i>puise</i>	<i>puist</i>	<i>puiste</i>	<i>puistesse</i>
<i>vaene</i>	<i>vaese</i>	<i>vaest</i>	<i>vaeste</i>	<i>vaestesse</i>
<i>väike</i>	<i>väikese</i>	<i>väikest</i>	<i>väikeste</i>	<i>väikestesse</i>
<i>omnibus</i>	<i>omnibuse</i>	<i>omnibust</i>	<i>omnibuste</i>	<i>omnibustesse</i>

Eritüübid **juus** (*juukse*), **raudne** (*raudse*).

Omast. • Osast. Sisseütl.

juus

Ains.	<i>'juukse</i>	<i>'juust</i>	<i>'juuksesse</i>
Mitm.	<i>'juuste</i>	<i>'juukseid</i>	<i>'juustesse</i> e. <i>'juukseisse</i>

Samuti käänduvad sugulust tähendavad *s-sõnad*, mil täishäälikute vahel esineb tüves *-ks-*: *'ões* (*'õekse*), *'nõos* (*'nõokse*), *omas* (*omakse*), *vennas* (*vennakse*), *kälis* (*kälikse*) jt.

'raudne

Ains. 'raudse 'raudset 'raudsesse
 Mitm. 'raudsete 'raudseid 'raudsetesse e. raudseisse

Samuti käänduvad: *kuldne, vaikne, aegne, muistne, eilne, homne, kaudne, sinne, sealne, eelne, kordne, jalgne, materiaalne, geniaalne, grandioosne (grandioosse) jt.*

raudne-tüübis liituvad ains. osast. *-t* ja mitm. omast. *-te* täishäälikule, mitte kaashäälikule, nagu teistel *ne-, s-sõnul ('raudset, 'raudsete, vrd.: 'vaest, 'vaeste).*

57. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peakäänded.

põhjus, vennas, öine, aktus, kaudne, väike, ülestikune, ollus, autobus, kolmekordne, heinaline, tolmine, järgmine.

Tähele panna mitmuse osastava lõppe *ne-, s-sõnus.*

Kahesilbilised tüved.

Tüübid	Mitmuse osastav	Mitm. os. lõpus on
<i>teine</i> (teine välde)	<i>naisi, maisi, soisi, puisi, üksluisi, kahekuisi, öisi, jäisi</i>	-i
<i>'vaene</i> (kolmas välde)	<i>'vaeseid, 'sõeseid, 'võiseid, 'puuseid, 'luuseid, kahe'kuuseid, 'jääseid</i>	-id
<i>'teos</i>	<i>'teoseid, 'eoseid, 'veiseid, 'püüseid, 'käiseid</i>	
<i>'juus</i> <i>'raudne</i>	<i>'juukseid, 'õekseid, 'nõokseid, 'kaudseid, 'kuldseid, 'vaikseid, vana'aegseid, kahe'kordseid, 'siinseid, materi'aalseid, 'grandi'oosseid</i>	

Kui kahe silbilise omastavaga *ne-*, *s-*sõnad on teises vältes, siis on nende mitmuse osastavas *-i*, on nad aga kolmandas vältes, siis *-id*.

Kolmesilbilised tüved.

Tüübid	Mitmuse osastav	Mitm. os. lõpus on
<i>punane</i> (esimene välde)	<i>tuliseid, hobuseid, tihaseid, vesi- seid, rebaseid, tänaseid, vare- seid, sügiseid, oraseid, tolmu- seid, liivaseid, karjaseid, tüuli- seid, soolaseid</i>	<i>-id</i>
<i>vastus</i> (teine välde) (<i>juus</i>)	<i>otsuseid, küpsiseid, olluseid, sil- museid</i> <i>vennakseid, omakseid, kälikseid</i>	
<i>tööline</i> (kolmas välde)	<i>'endisi, 'üldisi, ühe'pikkusi, kahe'aastasi, meetri'kõrgusi, 'järgmisi, 'eestlasi, 'väikesi,</i>	<i>-i</i>
<i>raskus</i> (kolmas välde)	<i>'praegusi, 'seadusi, 'määrusi, 'õigusi, 'leidusi, 'saadusi, 'puu- dusi, 'aktusi, 'kinnisi, 'gloobusi</i>	

Kui kolmesilbilise omastavaga *ne-*, *s-*sõnad on esimeses või teises vältes, siis nende mitmuse osastavas on *-id*, on nad aga kolmandas vältes, siis *-i*.

NB! Kui kahe- ja kolmesilbilistes sõnades silpide arv ja sõnavälde on ühesugused (*teine* — 2 silpi, 2. välde, *tööline* (3 silpi, 3. välde), siis on mitm. osast. lõpus *-i*, kui silpide arv ja sõnavälde ei ole ühesugused (*vaene* — 2 silpi, 3. välde, *punane* — 3 silpi, 1. välde), siis on mitm. osast. lõpus *-id*.

Neljasilbilised tüved.

Tüübid	Mitmuse osastav	Mitmuse osastava lõpus
<i>õpilane</i>	<i>venelasi, ungarlasi, värvilisi, tormilisi, lühikesi, esimesi, inimesi, pikergusi, hiljutisi</i>	Alati -i
<i>kirjutus</i>	<i>kõnelusi, omnibusi, saadetisi, vabandusi, jutustusi</i>	

Neljasilbilise omastavaga *ne-*, *s-*sõnul on mitmuse osastavas alati *-i*.

Viie- ja enamasilbilised tüved.

Tüübid	Mitmuse osastav	Lõpud
<i>vastastikune</i>	<i>vastastikuseid, ülestikuseid, palavikuseid, tärpentiniseid</i>	<i>ne-sõnus</i> -id
(<i>õpilane</i>)	<i>matuselisi, kõnelemisi, tänava-kesi</i>	<i>ne-sõnus</i> , mis lõpevad ka aasrõhulise sõnaosaga -lâne , -line , -ke e. -kène , -mine , ja kõigis <i>s-sõnus</i> -i
(<i>kirjutus</i>)	<i>ootamatusi, elulisusi, põhjendamatusi</i>	

Viiesilbilise tüvega *ne-sõnades*, mil pole kaasrõhulist sõnaosa **-lâne**, **-line**, **-ke** e. **-kène** ja **-mine**, on mitmuse osastava lõpul **-id**.

Viie- ja enamasilbilise omastavaga *s-sõnus* ja kaasrõhulise sõnaosaga **-lâne**, **-line**, **-ke** e. **-kène** ja **-mine** *ne-sõnus* on mitmuse osastava lõpul **-i**.

Meeles pidada. Kõigis 5- ja enamasilbilistes *ne*-sõnus, mis lõpevad ka asrõhulise sõnaosaga *-lâne, -line, -ke* e. *-kène, -mine*, on mitmuse osastava lõpul *-i*, näit.: *paljurahouselisi, kogelemisi, kõnelemisi* jne.

Tähele panna ainsuse sisseütleva lõppe *ne-, s-sõnus*.

Ains. nimetav	Mitm. osastav	Ains. sisseütlev
	-i	
<i>teine</i>	<i>'teisi</i>	<i>'teise</i> e. <i>teisesse</i>
<i>'tööline</i>	<i>'töölisi</i>	<i>'töölisse</i> e. <i>'töölisesse</i>
<i>'vaidlus</i>	<i>'vaidlusi</i>	<i>'vaidlusse</i> e. <i>'vaidlusesse</i>
<i>esimene</i>	<i>esimesi</i>	<i>esimesse</i> e. <i>esimesesse</i>
<i>kirjutus</i>	<i>kirjutusi</i>	<i>kirjutusse</i> e. <i>kirjutusesse</i>

Ains. nimetav	Mitm. osastav	Ains. sisseütlev
	-id	-sse
<i>'teos</i>	<i>'teoseid</i>	<i>'teosesse</i>
<i>otsus</i>	<i>otsuseid</i>	<i>otsusesse</i>
<i>tormine</i>	<i>tormiseid</i>	<i>tormisesse</i>
<i>vastastikune</i>	<i>vastastikuseid</i>	<i>vastastikusesse</i>

Kui *ne-, s-sõnade* mitmuse osastavas on *-i*, siis ainsuse sisseütlev on kahekujuline; on aga mitmuse osastavas *-id*, siis esineb ainsuses alati ainult lühenemata sisseütlev.

58. Harjutus. Asetada järgnevais lauseis sulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse käändesse.

Oma matka (põhjus) seltsimees Väljaver mulle ei teatanud. Kes ei mäletaks (hiljutine vihmane) suveilmu! Muinasjutt kõneleb, et vanasti on inimeste hulgas elanud mitme

sülla (pikkune hiiglane). Salkkond (väike paari-kolme-aastane mudilane) mängis liivaaugus. Onu tõi linnast (haruldane uudis). Meie ekspluateerimisvaba maa (praegune) olusid ei saa võrrelda olukorraga kapitalistlikes riiges. Ka (soine, vesine) maakohti on võimalik muuta viljakandvaks põlluks. Saadame teile (tervis). Meestel ei ole moeks kanda (lühike käis). Suuri (põletikune) haavu on raske arstida. Loomad ei söö taimi, mis sisaldavad (mürgine ollus). Polaarmaade uurijail on tulnud tihti kanda üleinimlikke (raskus). Tuttavalt küsiti, kas ta oskab valmistada (marjakeedis). Vedurijuht läks õhtul täitma oma (õine teenistuskohus). Lapsed leidsid trepi alt terve pesakonna (kollane) ja (kirjutriibuline), umbes (ühekuune) kassipoegi. Maaler pesi vannitoas oma (tärpentinine) ning (värvine) käsi. Tärvikav rohi ja puhkevad pungad äratasid jalutajais (kevadine tundmus). Minge edasi, kuni näete seisvat (punane omnibus): seal ligidal asubki otsitav maja!

59. H a r j u t u s. Kirjutada järgnevaist sõnust mitmuse osastav.

ideelis-poliitiline küsimus, suvine päike, sõjajärgne sündmus, kaheaastane kursus, välismaine uudis, printsiipiaalne otsus, teoreetiline arutus, instruktiivne nõupidamine, progressiivne inimene, vastastikune toetus, pedagoogiline suhtumine, väike lapsuke, taunimisväärne puudus, tõeline põhjus, esmajärguline kohus (kohuse), avameelne tööline, märkimisväärne edukus, suurejooneline üritus, viimane lootus, otsekohene naine, hiljutine kohtamine, esimene stahaanovlane, igakülgne ettevalmistus, päevakohane sissejuhatus, soine ümbrus, revolutsiooniline liikumine, igapäevane vestlus, punane omnibus, teine äärmus, harukordne juhtumus, lühike käis, alkoholine ollus, kõrgetasemeline kasvatus, teine vaatus, praktiline oskus, lühike etendus, nüüdne abistamine, praegune näitus, suuline vastus, järgmine veis, muistne jutustus, õine võitlus, nüüdne õnnestumine.

60. Harjutus. Nimetada järgnevate sõnade mitmuse osastav.

kohtlane, võine, lõoke, palderjanine, luine, algus, katus, suurendus, umbne, puine, talvine, kohatine, praegune, pealne, jalas, heitlus, silmus, vaimne, jääne, nõene, paberine, veski-line, aastane, juus, õieke, vigane, väike, küpsis, sealne, nõges, tervis, udune, tubane, ões (õekse), asutis, siinne, omas (omakse), kuljus, õmblus, uudne, äärmine, mullane, käimine, vanaldane, vares.

4. Astmevahelduslike sõnade käänamine.

Jälgida tugevat ja nõrka astet järgnevais astmevahelduslikes käändsõnus.

Nimetav tu- gevas astmes	Omastav nõr- gas astmes	Nimetav nõr- gas astmes	Omastav tu- gevas astmes
<i>sepp</i>	<i>sepa</i>	<i>hüpe</i>	<i>hüppe</i>
<i>lind</i>	<i>linnu</i>	<i>kinnas</i>	<i>kinda</i>
<i>rada</i>	<i>raja</i>	<i>tütär</i>	<i>tütre</i>
<i>tõbi</i>	<i>tõve</i>	<i>turvas</i>	<i>turba</i>

Osad astmevahelduslikel käändsõnul on nimetav (ja osastav) tugevas ning omastav nõrgas astmes (nõrgenevad tüved), osal käändsõnul aga nimetav (ja osastav) nõrgas ning omastav tugevas astmes (tugevnevad tüved).

61. Harjutus. Leida astmevahelduslikke käändsõnu ja kirjutada tabelisse nende nimetav ja omastav kääne, nõrgale astmele tõmmates alla ühe kriipsu ja tugevale astmele kaks kriipsu.

Astmevahelduslike *k*, *p*, *t*-tüvede õigekirjutuse õppimisel on tähtis teada, missugustes käänetes kirjutatakse nõrgene-

vad ja missugustes tugevnevad tüved ühe ja missugustes kahe *k*, *p*, *t*-ga. Selleks aitab kaasa allpool (teisel leheküljel) antud tabel, millega on vaja põhjalikult tutvuda, et mitte vigu teha tüve *k*, *p*, *t* õigekirjutusel.

62. Harjutus. Sulgudes antud sõnad asetada vastavasse käändesse, kirjutades nõutavalt üks või kaks *k*, *p*, *t*-d:

Meie kool on varustatud (küte) kevadeni. Kolhoosi (sepp) on palju tööd enne kevadist külvi, sest vaja parandada iga-suguseid põllutööriistu ja suviseid veovahendeid, nagu (äke) ja atru, vankreid ja nende (ratas) jne. Kõiksuguste (vaenu-lik) (kuulujutt) vastu seadke oma kindel teadmine ja pal-jastage nende levitajad! Nende kaevude (rake) tuleb kiires korras parandada ja (tõke) ümber teha, et (sokk), (kukk) ja teised väiksemad koduloomad ja -linnud kaevu ei satuks. Raamatukogu raamatud on asetatud riulitele ja (kapp). Meie noored (kokk) keetsid maitsva (supp). Pane tangud (pott) ja kata kaanega pealt kinni! Oru (rüpp) kasvab lopsakas taimestik, kust poiss toob (kepp) tomatipeenrale. Kivi alt (läte) voolab selget vett. Mäni (okas) on C-vitamiini. (Rott) olid (viljahakk) alla pesad teinud. Talvel kantakse villaseid (sokk ja sukk). Rääk laulis (rukis). Varsti min-nakse (rukis)-põllule (rukis) lõikama.

Kuues käändkond.

Astmevahelduslikud sõnad, mille ainsuse nime-tav on tugevas ja omastav nõrgas astmes.

See käändkond jaguneb kahte alaliiki: esimene e. *sõda*-alaliik ja teine e. *käsi*-alaliik.

Esimene alaliik: sõnad, mis käänduvad nagu *sõda*, *jõgi*, *sepp*, *jõud*, *soe*, *sõber*, *padi*, *maastik*.

Nõrgenevad
astmevahelduslikud k, p, t-tüved

Nimetav	<i>sepp</i>	<i>jutt</i>	<i>tükk</i>	<i>sepad</i>	<i>jutud</i>
Omastav	<i>sepa</i>	<i>jutu</i>	<i>tüki</i>	<i>seppade</i>	<i>juttude</i>
Osastav	<i>seppa</i>	<i>juttu</i>	<i>tükki</i>	<i>seppi</i>	<i>jutte</i>
Sisseütlev	<i>sepassse</i> <i>seppa</i>	<i>jutusse</i> <i>juttu</i>	<i>tükisse.</i> <i>tükki</i>	<i>seppadesse</i> <i>sepisse</i>	<i>juttudesse</i> <i>jutesse</i>
Seesütlev	<i>sepas</i>	<i>jutus</i>	<i>tükis</i>	<i>seppades</i> <i>sepis</i>	<i>juttudes</i> <i>jutes</i>
Seestütlev	<i>sepast</i>	<i>jutust</i>	<i>tükist</i>	<i>seppadest</i> <i>sepist</i>	<i>juttudest</i> <i>jutest</i>
Alaleütlev	<i>sepale</i>	<i>jutule</i>	<i>tükile</i>	<i>seppadele</i> <i>sepile</i>	<i>juttudele</i> <i>jutele</i>
Alalütlev	<i>sepal</i>	<i>jutul</i>	<i>tükil</i>	<i>seppadel</i> <i>sepil</i>	<i>juttudel</i> <i>jutel</i>
Alaltütlev	<i>sepalt</i>	<i>jutult</i>	<i>tükilt</i>	<i>seppadelt</i> <i>sepilt</i>	<i>juttudelt</i> <i>jutelt</i>
Saav	<i>sepaks</i>	<i>jutuks</i>	<i>tükiks</i>	<i>seppadeks</i> <i>sepiks</i>	<i>juttudeks</i> <i>juteks</i>
Olev	<i>sepana</i>	<i>jutuna</i>	<i>tükina</i>	<i>seppadena</i> <i>sepina</i>	<i>juttudena</i> <i>jutena</i>
Rajav	<i>sepani</i>	<i>jutuni</i>	<i>tükini</i>	<i>seppadeni</i> <i>sepini</i>	<i>juttudeni</i> <i>juteni</i>
Ilmaütlev	<i>sepata</i>	<i>jututa</i>	<i>tükita</i>	<i>seppadeta</i> <i>sepita</i>	<i>juttudeta</i> <i>juteta</i>
Kaasaütlev	<i>sepaga</i>	<i>jutuga</i>	<i>tükiga</i>	<i>seppadega</i> <i>sepiga</i>	<i>juttudega</i> <i>jutega</i>

tüve k, p, t õigekirjutuse tabel

Tugevnevad
astmevahelduslikud k, p, t-tüved

tükid	hüpe	ratas	äke	hüpped	rattad	äkked
tükkide	hüppe	ratta	äkke	hüpete	rataste	äkete
tükke	hüpet	ratast	äket	hüppeid	rattaid	äkkeid
tükkidesse tükesse	hüppesse	rattasse	äkkesse	hüpetesse	ratastesse	äketesse
tükkides tükes	hüppes	rattas	äkkes	hüpetes	ratastes	äketes
tükkidest tükest	hüppest	rattast	äkkest	hüpetest	ratastest	äketest
tükkidele tükele	hüppele	rattale	äkkele	hüpetele	ratastele	äketele
tükkidel tükel	hüppel	rattal	äkkel	hüpetel	ratastel	äketel
tükkidelt tükelt	hüppelt	rattalt	äkkelt	hüpetelt	ratastelt	äketelt
tükkideks tükeks	hüppeks	rattaks	äkkeks	hüpeteks	ratasteks	äketeks
tükkidena tükena	hüppena	rattana	äkkena	hüpetena	ratastena	äketena
tükkideni tükeni	hüppeni	rattani	äkkeni	hüpeteni	ratasteni	äketeni
tükkideta tüketa	hüppeta	rattata	äkketa	hüpeteta	ratasteta	äketeta
tükkidega tükega	hüppega	rattaga	äkkega	hüpetega	ratastega	äketega

sõda

Ains.	<i>sõja</i>	<i>sõda</i>	' <i>sõtta</i> e. <i>sõjasse</i>
Mitm.	<i>sõdade</i>	<i>sõdu</i> e. <i>sõdasid</i>	<i>sõdadesse</i> e. <i>sõjusse</i>

jõgi

Ains.	' <i>jõe</i>	<i>jõge</i>	' <i>jökke</i> e. <i>jõesse</i>
Mitm.	<i>jõgede</i>	<i>jõgesid</i>	<i>jõgedesse</i>

'sepp

Ains.	<i>sepa</i>	' <i>seppa</i>	' <i>seppa</i> e. <i>sepassse</i>
Mitm.	' <i>seppade</i>	' <i>seppi</i>	' <i>seppadesse</i> e. <i>sepisse</i>

'jõud

Ains.	' <i>jõu</i>	' <i>jõudu</i>	' <i>jõudu</i> e. ' <i>jõusse</i>
Mitm.	' <i>jõudude</i>	' <i>jõude</i> e. ' <i>jõudusid</i>	' <i>jõududesse</i>

sõber

Ains.	<i>sõbra</i>	' <i>sõpra</i>	' <i>sõpra</i> e. <i>sõbratesse</i>
Mitm.	' <i>sõprade</i>	' <i>sõpru</i>	' <i>sõpradesse</i> e. <i>sõbratesse</i>

padi

Ains.	<i>padja</i>	' <i>patja</i>	' <i>patja</i> e. <i>padjasse</i>
Mitm.	' <i>patjade</i>	' <i>patju</i>	' <i>patjadesse</i> e. <i>padjusse</i>

maastik

Ains.	' <i>maastiku</i>	' <i>maastikku</i>	' <i>maastikku</i> e. ' <i>maastikusse</i>
Mitm.	' <i>maastikkude</i>	' <i>maastikke</i>	' <i>maastikkudesse</i> e. e. ' <i>maastike</i> ' <i>maastikesse</i>

Nagu *sõda* käänduvad kahesilbilised esmavärelised tüved: *pada*, *rada*, *sada*, *koda*, *rida*, *viga*, *uba* (mitm. osast.: *ube*), *õde*, *kude* (*koe*), *tõde*, *vagu*, *sadu*, *ladu*,

(mitm. osast.: *õdesid, kudesid, tõdesid, vagusid, sadusid, ladusid*) jt.

Nagu *jõgi* käänduvad: *tugi, lagi, mägi, vägi, regi, nõgi, tōbi (tōve)* jt.

Nagu *sepp* käänduvad sõnad, mille ains. nimetav on ühesilbiline ja omastav kahesilbiline: *lepp, pikk, mütt, suund, vend, koht, päev, kord, must, neem, talv, õu, jälg, hind, lõng, leib, käi* (mitm. osast.: *jalgu, hindu, lõngu, leibu, käiu*), *nui, kont, poiss, leek, tool, põld, vihk, laul, samm, kolb (kolvi), hetk* (mitm. osast.: *nuie, konte, poisse, leeke, toole, põlde, vihke, laule, samme, kolbe, hetki*) jt.

Nagu *jõud* käänduvad: *loog* (*loo*, osast.: *loogu*), *pood* (*poe*, osast.: *poodi*), *saag* (*sae*), *roog* (*roa*) (mitm. osast.: *roogi*), *lõõg* (*lõa*) (mitm. osast.: *lõõgu*) jne.

Nagu *sõber* käänduvad sõnad, mille ains. nimetav on *-er-*, *-el-*lõpuline ning esimeses vältes, omastav teises vältes: *ader, põder, kabel (kabla), oder, koger, teder* (mitm. osast.: *otri, kokri, tetri*) jt.

Nagu *padi* käänduvad sõnad, mille ains. nimetav on *i-*lõpuline ning esimeses vältes, omastav teises vältes: *kiri, põhi, asi, kuri, ori, osi, kuhi, ahi (ahju), vari* (mitm. osast.: *kurje, orje, osje, kuhje, ahje, varje*) jt. Siia kuulub ka sõna *soe*.

Nagu *maastik* käänduvad *-ik-*, *-kond-* ja *-elm-*lõpulised sõnad, mis on kahesilbilised kolmandas vältes (*'maastik, 'seltskond*) või kolme- ja enamasilbilised (*kujutelm, tänavastik*): *'ümbrik, 'mõistlik, 'nõudlik, 'künklik, 'kandmik, bolševik, õnnelik, laevastik, kannatlik, habemik, kanarbik, tänavastik, materialistlik, bolševistlik; kesk-kond, osakond, lugejaskond, ametnikkond* (mitm. osast.: *keskkondi, osakondi, lugejaskondi, ametnikkondi*), *'teatelm*

(*teatelma*), *kujutelm*, *harjutelm* (mitm. osast.: *teatelmi*, *kujutelmi*, *harjutelmi*) jt.

Nagu *maastik* käändub ka rida kaashäälikuga lõppevaid laen- ja rahvusvahelisi sõnu, mille viimases silbis on üks häälik pikk, näit.: *'kompas*, *'apteek*, *'kompevek*, *'kotlet*, *'kabinet*, *'kontsert*, *'pistong*, *'teemant*, *'kandidaat*, *'kombinaat*, *'proletariaat*, *'olümpiaad*, *'karussell*, *'analüüs*.

Meeles pidada. Lühem *-ike*-lõpuline mitm. omastav on olemas ainult *-ik*-lõpulisil *maastik*-tüübi sõnul.

Jälgida järgmiste erandlike sõnade peakäändeid!

	Nim.	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	<i>'kõik</i>	<i>kõige</i>	<i>'kõike</i>	<i>'kõike</i> e. <i>kõigesse</i>
Mitm.	<i>'kõik</i>	<i>kõigi</i> e. <i>kõikide</i>	<i>'kõiki</i>	<i>kõigisse</i> e. <i>kõikidesse</i>
Ains.	<i>rohi</i>	<i>rohu</i>	<i>'rohtu</i>	<i>'rohtu</i> e. <i>rohusse</i>
Mitm.	<i>rohud</i>	<i>'rohtude</i>	<i>'rohtusid</i> e. <i>rohte</i>	<i>'rohtudesse</i> e. <i>rohesse</i>
Ains.	<i>rehi</i>	<i>rehe</i>	<i>'rehte</i>	<i>'rehte</i> e. <i>rehesse</i>
Mitm.	<i>rehed</i>	<i>'rehtede</i>	<i>'rehti</i> e.	<i>'rehtedesse</i> e. <i>rehisse</i>
Ains.	<i>õlu</i> e. <i>õlut</i>	<i>õlle</i>	<i>õlut</i>	<i>õllesse</i>
Mitm.	<i>õlled</i>	<i>'õllede</i>	<i>'õllesid</i>	<i>'õlledesse</i>

Meeles pidada, et sõna *kõik* esineb ainsuse ja mitmuse nimetavas samal kujul.

Jälgida mitmuse omastavat.

Ains. nimetav	Ains. osastav	Mitmuse omastav
(see) <i>õde, tõi</i>	(seda) <i>õde, tõe</i>	(nende) <i>õdede, tõbede</i>
„ <i>pilv, õu</i>	„ <i>pilve, õue</i>	„ <i>pilvede, õuede</i>
„ <i>tiib, koib</i>	„ <i>tiiba, koiba</i>	„ <i>tiibade, koibade</i>
„ <i>kapp, rüpp</i>	„ <i>kappi, rüppe</i>	„ <i>kappide, rüppede</i>
„ <i>tald, õlg</i>	„ <i>talda, õlga</i>	„ <i>taldade, õlgade</i>

Meeles pidada, et mitmuse omastavat kuuendas käändkonnas moodustame ainsuse osastava abil.

Vaatleme järgmisi kahekujulisi mitmuse omastavaid: *seinte* e. *'seinade*, *naelte* e. *'naelade*, *sõelte* e. *'sõelade*, *paelte* e. *'paelade*, *otste* e. *'otsade*, *vitste* e. *'vitsade*, *õunte* e. *'õunade*, *nõelte* e. *'nõelade*, *kaelte* e. *'kaelade*, *koerte* e. *'koerade*, *kaerte* e. *'kaerade*, *kaunte* e. *'kaunade*, *heinte* e. *'heinade*, *aiste* e. *'aisade*, *poiste* e. *'poisside*, *pükste* e. *'pükside*. Neil sõnul on **-te-** ja **-de-**tunnusega mitmus. Nendest eelistatavamad on **-te-**tunnusega vormid.

Samuti nagu teise käändkonna sõnul on ka kuuenda käändkonna sõnul mitmuse osastav kahesugune: kas lõpeb täishäälikuga **-i**, **-e**, **-u** (*seppi*, *sooje*, *sõdu*) või on **-sid-lõpuline** (*jõgesid*, *jõudusid*).

Esmavärtelisil sõnul, mille ainsuse osastava lõpus on **-u** või **-e** (*vagu*, *jõge*), saab mitm. osast. olla ainult **-sid-lõpuline**: *vagusid*, *sadusid*, *ladusid*, *tõdesid*, *tugesid*, *vägesid*, *regesid* jne.

Jälgida lühemat mitmuse osastavat, kui ainsuse osastav lõpeb **e**, **i** või **u**-ga.

Ains. nimetav	Ains. osastav	Mitmuse osastav
<i>leht, sulg</i> <i>järv, teder</i>	<i>lehte, sulge</i> <i>järve, tetre</i> } -e	<i>lehti, sulgi</i> <i>järvi, tetri</i> } -i
<i>pink, kaart</i> <i>pood, lapp</i> <i>kontsert</i>	<i>pink, kaarti</i> <i>poodi, lappi</i> <i>kontserti</i> } -i	<i>pinke, kaarte</i> <i>poode, lappe</i> <i>kontserte</i> } -e
<i>laul, jutt</i> <i>auk, ahi</i> <i>õnnelik</i>	<i>laulu, juttu</i> <i>auku, ahju</i> <i>õnnelikku</i> } -u	<i>laule, jutte</i> <i>auke, ahje</i> <i>õnnelikke</i> } -e

Kui ainsuse osastavas on -e, siis mitmuse osastavas on -i.

Kui ainsuse osastavas on -i või -u, siis mitmuse osastavas on -e.

Jälgida järgnevas tabelis vokaallõpulist mitmuse osastavat sõnadel, mille ains. osast. lõpeb **a**-ga.

Ains. nimet.	Sõna esimeses silbis	Ains. osastav	Mitm. osastav	Erandid
<i>jalg</i>	-a-	<i>jalga</i>	<i>jalgu</i>	<i>pikki, kingi</i> <i>silmi, ivi</i>
<i>sild</i>	-i-	<i>silda</i>	<i>sildu</i>	
<i>sõda</i>	-õ-	<i>sõda</i>	<i>sõdu</i>	
<i>sein</i>	-ei-	<i>seina</i>	<i>seinu</i>	
<i>käi</i>	-äi-	<i>käia</i>	<i>käiu</i>	
		} -a	} -u	
<i>vend</i>	-e-	<i>venda</i>	<i>vendi</i>	1) j ja i järel esineb -e : <i>kurje, ohje, nuie</i> jt. 2) Esmavärtelisis sõnus, mille esimeses silbis on u või o , esineb samuti -e : <i>nuge, ube, tube, lube, kode</i> jt. (aga: <i>omi, osi</i>). 3) <u><i>nelje e. nelju, välje e. välju</i></u>
<i>koht</i>	-o-	<i>kohta</i>	<i>kohti</i>	
<i>sukk</i>	-u-	<i>sukka</i>	<i>sukki</i>	
<i>märg</i>	-ä-	<i>märga</i>	<i>märgi</i>	
<i>sööt</i>	-õ-	<i>sööta</i>	<i>sööti</i>	
<i>rühm</i>	-ü-	<i>rühma</i>	<i>rühmi</i>	
		} -a	} -i	

Kui ainsuse osastavas on -a ja sõna esimeses silbis on -a-, -i-, -õ-, -ei-, -äi-, siis mitmuse osastavas on -u.

Kui ainsuse osastavas on -a ja sõna eelviimases silbis on -e-, -o-, -u-, -ä-, -ö-, -ü-, siis mitmuse osastavas on -i.

Märkus. See reegel on maksev ka -elm-liittega sõnade kohta: kujutelm — kujutelma — kujutelmi, harjutelm — harjutelma — harjutelmi jt.

Erandeid vaadata tabelist.

*63. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peakäänded.

kaart, relv, hein, õnnelik, koht, kotlet, neem, vali (valju), oder, põhi, õlg (õla), kujutelm, viis (viisi), rohi, põder, pind (pinna), apteek, poiss, kombinat.

Meeles pidada, et kuuenda käändkonna sõnul on *i*-mitmuse käänded alati samas astmes kui vastavad ainsuse käänded.

<i>i</i> -mitm.	Ains.
<i>jalgu — jalusse</i>	<i>jalga — jalasse</i>
<i>keeli — keelita</i>	<i>keelt — keeleta</i>
<i>bolševikke — bolševikele</i>	<i>bolševikku — bolševikule</i>
<i>jälgi — jälil</i>	<i>jälge — jäljel</i>
<i>härgi — härjele</i>	<i>härga — härjale</i>

64. Harjutus. Moodustada järgnevaist sõnust vähemalt kolm *i*-mitmuse käänat.

leib, vari, oks, mõistlik, hetk, kodanik, pilt, pael, protokoll, kuri, retk, koger (kogre), kasulik, kabinet, kompass, kompvek, asi (asja), võsastik, kandidaat, rind, sulg, kannatlik, täht, osakond, hurt, eit, harjutelm.

Meeles pidada. Ei tohi segi ajada kuuenda käändkonna sõnu, mis käänduvad nagu *maastik* (nimetavas kaks silpi ja kolmas välde), neljanda käändkonna sõnadega, mis käänduvad nagu *laulik* (samuti nimetavas kaks silpi, kuid esimene või teine välde).

<i>maastik</i>	—	<i>maastikke</i>	<i>saadik</i>	—	<i>saadikuid</i>
<i>näitlik</i>	—	<i>näitlikke</i>	<i>kolhoosnik</i>	—	<i>kolhoosnikuid</i>
<i>kompvek</i>	—	<i>kompvekke</i>	<i>vihik</i>	—	<i>vihikuid</i>
<i>pistong</i>	—	<i>pistonge</i>	<i>istung</i>	—	<i>istungeid</i>
<i>kontsert</i>	—	<i>kontserte</i>	<i>porgand</i>	—	<i>porgandeid</i>

Sel puhul tuleb meeles pidada, et *maastik*-tüüpi kuuluvad astmevahelduslikud, *laulik*-tüüpi aga astmevahelduseta sõnad.

65. Harjutus. Asetada järgnevais lauseis sulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse.

Oma reisul Kaukaasiasse nägime ilusaid (*maastik*). Minu koduküla läheduses on (*kuusik*, *männik* ja *kaasik*), kuid (*tammik*) seal ei leidu. On teada, et Uuralis leidub (*teemant*). Kas teie aias kasvatatakse (*porgand*)? Nuga, mil pole (*liigend*), ei saa tarvitada taskunoaks. Ajalehes teatati, et elektriäri vajab (*asjatundlik tehnik*). Moskvast veeti Tallinna möödunud aastal rohkesti (*mootorsõiduk* ja *auto*). Väike poiss küsis kauplusest (*kompvek*). Leningradis näeme hommikuti tänavail rohkesti (*kodanik*), kes ruttavad käitistesse. Naabri väike tütar hakkab juba astuma esimesi (*arglik*) samme. Tehnika edendamisel hinnatakse nõukogude (*eesrindlik*) teadlaste (*leidlik*) päid. Maal on poristel aegadel otstarbekohane kanda (*säärrik*). Kust saaksime osta kirjadele (*ümbrik*)? Reisijatelaeva lahkumisel Volga-Moskva kanali sadamast lehvitati (*rätik*). Põhjamaistes tundrates kasvab ainult väheseid (*jändrik*) puid. Õpilased, ärge unustage homme eesti keele (*vihik*) kaasa võtmata!

Teine alaliik: sõnad, mille ains. nimetava lõpus on *l, n, r, s* või *rs* ja mille ains. omastava lõpus on *-e*.

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
käsi			
Ains.	<i>'käe</i>	<i>'kätt</i>	<i>'kätte</i> e. <i>käesse</i>
Mitm.	<i>käte</i>	<i>käsi</i>	<i>kätesse</i> e. <i>käsisse</i>
uus			
Ains.	<i>uue</i>	<i>'uut</i>	<i>'uude</i> e. <i>uuesse</i>
Mitm.	<i>uute</i>	<i>'uusi</i>	<i>uutesse</i> e. <i>uusisse</i>
vars			
Ains.	<i>varre</i>	<i>'vart</i>	<i>'varde</i> e. <i>varresse</i>
Mitm.	<i>varte</i>	<i>'varsi</i>	<i>vartesse</i> e. <i>varsisse</i>
küüs			
Ains.	<i>küüne</i>	<i>'küünt</i>	<i>'küünde</i> e. <i>küünesse</i>
Mitm.	<i>küunte</i>	<i>'küüsi</i>	<i>küüntesse</i> e. <i>küüsisse</i>
keel			
Ains.	<i>keele</i>	<i>'keelt</i>	<i>'keelde</i> e. <i>keelesse</i>
Mitm.	<i>keelte</i>	<i>'keeli</i>	<i>keeltesse</i> e. <i>keelisse</i>

Nagu *käsi* käänduvad: *esi, kesi, lüsi (lõe), mesi, susi (soe), süsi (sõe), tõsi, vesi*.

Nagu *uus* käänduvad: *kuus, niis, täis, õis, paas* (peakäänded: *'pae, 'paat* e. *'paasi, 'paade* e. *'paesse, paate, 'paasi, paatesse* e. *paasisse*) jt.

Nagu *vars* käänduvad: *pars, tõrs, kõrs, hirs, kirs (kirre)* jt.

Nagu *küüs* käänduvad: *kaas, lääs, õös*.

Nagu *keel* käänduvad: *meel, tuul, nool, huul, joon, soon, juur, hiir, äär, suur, vikerkaar, seen, peen* jt. ja *m*-line sõna *leem* (peakäänded: *'leem, leeme, 'leent, 'leeme* e. *leemesse, leente, 'leemi, leentesse* e. *leemisse*).

Meeles pidada eriti järgmised muuted:

1) mitmuse omastavas -te: *süte, vete, mete, õite, parte, tõrte, tuulte, peente* jt.;

2) mitmuse osastavas -i: käsi, süsi, õisi, küüsi, seeni, peeni jne.

Erijuhtumid. üks (ühe), kaks (kahe) (peakäänded: `üks, ühe, `üht e. `ühte, `ühte e. ühesse, `ühtede, `ühtesid, `ühtedesse; samuti: kaks). — mees, mehe, `meest, mehesse, meeste, mehi, meestesse e. mehisse.

Erandina kuuluvad käsi-alaliiki üks (ukse), laps (lapse), mille peakäänded on `uks, `laps; ukse, lapse; `ust, `last; ukseesse, lapsesse; uste, laste; `uksi, `lapsi; ustesse, lastesse (e. uksisse, lapsisse).

66. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad nõutavasse käändeisse.

Kivimurrust veeti sinakashalli [paas (mida?)]. Haige tundis põletavat valu [rind (i-mitmuse seesütl.)], nii et vaevu püsis [jalg (mitm. alalütl.)]. Turul seisid marjamüjad, korvid täis (küps mari). Poiss oli kõhetu kehaga ja haruldaselt [peen käsi (milledega?)]. Aeglaselt liiguvad [kaamel (kellede?)] karavanid üle liivarohkete (kõrb) Neil (hädadohtlik retk) pole ühegi ränduri elu kindlustatud. Hoolimata (kõik) takistustest õnnestus tal oma ülesanne lõpule viia. Puhastasime poriseid (sokk ja king) ning pärast seda pesime (must käsi). Mehed tõttasid heinamaalt koju, vikatid [lai õlg (milledel?)]. Selles jões ei leidunud [särg, haug, vimb ja vähk (mitm. osast.)]. Õpilased otsisid lahingupaiku Suure Isamaasõja (kaart).

*67. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peakäänded.

kõis, peen, vesi, kaas (kaane), tõrs, juur, süsi, huul, paas (pae), kaks, leem, hiis (hiie), tōsi.

Seitsmes käändkond.

Astmevahelduslikud sõnad, mil ains. nimetatav on nõrgas ja omastav tugevas astmes.

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
<i>mõte</i>			
Ains.	<i>ˈmõtte</i>	<i>mõtet</i>	<i>ˈmõttesse</i>
Mitm.	<i>mõtete</i>	<i>ˈmõtteid</i>	<i>mõtetesse</i> e. <i>ˈmõtteisse</i>
<i>hammas</i>			
Ains.	<i>ˈhamba</i>	<i>hammast</i>	<i>ˈhambasse</i>
Mitm.	<i>hammaste</i>	<i>ˈhambaid</i>	<i>hammastesse</i> e. <i>ˈhambaisse</i>
<i>tütar</i>			
Ains.	<i>ˈtütre</i>	<i>tütart</i>	<i>ˈtütressesse</i>
Mitm.	<i>tütarde</i>	<i>ˈtütreid</i>	<i>tütardesse</i> e. <i>ˈtütreisse</i>

Nagu *mõte* käänduvad sõnad, mille ains. nim. lõpul on -e: *võte, kate, läte, hüpe, hape, kõide, ehe, aine, riie, hoone, kaste, kääne, kolle, murre, vise (viske), tarve (tarbe), loe (loode), heie (heide), heide (heite)* jne. ning sõna *lõuna*.

Nagu *hammas* käänduvad sõnad, mille ains. nim. lõpul on -s või -t: *kinnas, vōõras, kaigas, varas, kirves, hernes, helmes, kärbes, rikas, kallis, rukis, kaunis* (mitm. osast.: *kalleid, rukkeid, kauneid*), *ainus* (*ˈainu*), *neitsit* (*ˈneitsi*) jt.

Nagu *tütar* käänduvad sõnad, mille ains. nim. lõpus on -l, -n, -r: *küünal, kannel, pastel, katel, aken, peenar, küünar, matar* jne.

Meeles pidada järgnevate sõnade peakäänded.

Ainsus.

Nim.	otstarve	kubjas	hüljes
Omast.	ots'tarve	'kupja	'hülge
Osast.	otstarvet	kubjast	hüljest
Sisseütl.	ots'tarbesse	'kupjasse	'hülgesse

Mitmus.

Omast.	otstarvete	kubjaste	hüljeste
Osast.	ots'tarbeid	'kupjaid	'hülgeid
Sisseütl.	otstarvetesse	kubjastesse	hüljestesse
	e. ots'tarbeisse	e. 'kupjaisse	e. 'hülgeisse

Eritüübid.

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
liige			
Ainsus	'liikme	liiget	'liikmesse
Mitmus	'liikmete	'liikmeid	'liikmetesse e. 'liikmeisse

Samuti käänduvad sõnad, mille ains. omastavas on **-me** või **-ne**: *aste, seitse, juhe (juhtme), anne (andme), seeme, mähe (mähkme), kümme* (ains. osast. kümmet e. küm-mend), *võti, mitu* jne.

Sõnul nagu *hoolas* ('hoolsa) on mitmuse omastav tugevas astmes ('hoolsate). Nende ainsuse osastav võib olla kas tugevas või nõrgas astmes ('hool-sat e. hoolast).

	Omast.	Osast.	Sisseütl.
hoolas			
Ains.	'hoolsa	'hoolsat e. 'hoolast	'hoolsasse
Mitm.	'hoolsate	'hoolsaid	'hoolsatesse e. hoolsaisse

Samuti käänduvad: *armas, valvas, ärgas* ('ärksa), *õõnes, tõrges* ('tõrksa), *sünnis, õilis, kuulus, röömus, ainus* ('ainsa) jts. ja *aher, vaher*.

Märkus. -us-lõpulisi sõnu *kuulus, röömus, ainus* jt. võidakse hääldada ka kolmandavärtelistena. Sel juhul nad käänduvad nagu *number* (neljas käändkond).

Muud erijuhtumid. Sõnul *kohus* ('kohtu), *pisut* ('pisku) on ains. osastav *kohut, pisut* ja mitm. omastav 'kohute, 'piskute.

taevas-sõna ains. sisseütlev on 'taevasse e. 'taeva.

68. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad vastavasse *d*-mitmuse käändeisse.

Teenistujad töötavad (mitmes riiklikus ettevõttes). Nooruke ei osanud oma (võimet) tarvitada (sündsaks otstarbeks). Auhinna saanud (tütre palgel) peegeldus röömuhelk. Alati imesteldi (selle vaimurikka ajakirjaniku) teravmeelsust ja leidlikkust. Sõnad pole (mõtte) varjajad, vaid (vaate) väljendajad. Karjus tuli õhtul koju määrdinud (riides ja katkise pastlaga). Ta saavutas (viimase kettaheitega) maksimaalse kauguse. (Hülge karjet) on võrreldud haige (ohkega). Edukaid õpilasi ei heiduta (õppeaine) raskus. (Kupja ja opmani) võimutsemise aeg kuulub feodaalaega. Tänapäeval köetakse (restiga ja õhukindla uksega) ahjusid enamasti (turbaga). Hüppa kähku üle (tõkke)! (Telefonijuhtmel) sädistasid varblased enne vihma. (Lennukiga) sõidetakse üle (saare ja mandri).

*69. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peakäänded.

hüpe, seeme, pisut (pisku), pale, aken, sünnis, pastel, vaher, mähe (mähkme), ripse (ripsme), turvas (turba), juhe (juhtme), anne (ande), rukis, muie, võti, lõuna, pipar, kärbes, ranne (randme), tarve (tarbe), vise (viske), peenar.

Liitsõnade käänamine.

Võrrelda liitsõna ja liitsõna käänamist.

	Ainsus.		Mitmus.	
Nim.	<i>sepp</i>	<i>kingsepp</i>	<i>sepad</i>	<i>kingsepad</i>
Omast.	<i>sepa</i>	<i>kingsepa</i>	<i>seppade</i>	<i>kingseppade</i>
Osast.	<i>seppa</i>	<i>kingseppa</i>	<i>seppi</i>	<i>kingseppi</i>
Alaleütl.	<i>sepale</i>	<i>kingsepale</i>	<i>seppadele</i> e. <i>sepile</i>	<i>kingseppadele</i> e. <i>kingsepile</i>

Võrrelda ka järgmiste liitsõnade käänamist: *viisaastak*, *viisaastaku*, *viisaastakut*, *viisaastakul*..., *väikelinn*, *väikelinna*, *väikelinnade*..., *vanasõna*, *vanasõnale*, *vanasõnad*..., *tulipunane*, *tulipunase*, *tulipunast*..., aga: *vaenelaps*, *vaeselapse*, *vaestlast*, *vaesselapsesse*, *vaestelaste*, *vaeseidlapsi*..., *teinepool* (= *abikaasa*), *teisepoole*, *teistpoolt*...

Liitsõnus käändub üksnes põhisõna. Ainult kui täiendsõna lõpeb **-ne**-ga, siis käänduvad täiend- ja põhisõna mõlemad.

70. Harjutus. Kirjutada järgnevaist liitsõnust ainsuse alalütlev, mitmuse omastav ja mitmuse osastav.

täitevkomitee, noorsugu, elavhõbe, suurlinn, viisaastak, reaalpalk, lukksepp, lesknaine, vaenelaps, tualettseep, nüüdisaeg, kivikõva, päevselge, kinnistäht, tuletikk, kohusetruu, noorpaar, madalmaa, liivaküngas, naiskoor, noormees, teinepool, palavvöö, provintsiaalmuuseum, kollektiivleping, elektrotehnika, agraarreform, auhinnatöö.

Pärisnimede käänamine.

Jälgida, kuidas käänduvad eesti pärisnimed.

Eesnimed.

Ainsus.

Nimetav	Omastav	Osastav	Alaleütlev
<i>Marja</i>	<i>Marja</i>	<i>Marjat</i>	<i>Marjale</i>

<i>Toomas</i>	<i>Tooma</i>	<i>Toomast</i>	<i>Toomale</i>
<i>Ants</i>	<i>Antsu</i>	<i>Antsu</i>	<i>Antsule</i>
<i>Mihkel</i>	<i>Mihkli</i>	<i>Mihklit</i>	<i>Mihklile</i>

Perekonnanimed.

<i>Ranna</i>	<i>Ranna'</i>	<i>Ranna't</i>	<i>Ranna'le</i>
<i>Jõgi</i>	<i>Jõe</i>	<i>Jõge</i>	<i>Jõe</i>
<i>Litõ</i>	<i>Liiva</i>	<i>Litva</i>	<i>Liivale</i>
<i>Kallas</i>	<i>Kalda</i>	<i>Kallast</i>	<i>Kaldale</i>

Koanimed.

<i>Nimetav</i>	<i>Osastav</i>	<i>Sisseütlev</i>
<i>Tallinn</i>	<i>Tallinna</i>	<i>Tallinna e. Tallinnasse</i>
<i>Tartu</i>	<i>Tartut</i>	<i>Tartu e. Tartusse</i>
<i>Valga</i>	<i>Valgat</i>	<i>Valka e. Valgasse</i>
<i>Kuressaare</i>	<i>Kuressaaret</i>	<i>Kuressaarde e. Kuressaariesse</i>
<i>Paldiski</i>	<i>Paldiskit</i>	<i>Paldiski e. Paldiskisse</i>

Eesti pärisnimed käänduvad nagu vastavakujulised üldnimed.

Meeles pidada, et esmavärtelised *Jüri*, *Mari*, *Luha*, *Võru*, jne. käänduvad nagu *kõne* (ains. osastav on seega: *Jürit*, *Marit*, *Luhat*, *Võrut*; linnanimel *Võru* on ains. sisseütlev *Võrru* e. *Võrusse*).

Eesti koanimedel võib ains. sisseütlev olla tugevaastmeline ning lõputa, sellest hoolimata, millisesse käändfüüpi sõna ise kuulub [(sõitis) *Tartu*, *Valka*, *Tõrva*, *Võrru*].

Jälgida ülakeema tarvitamist eesti perekonnanimede käänamisel.

Ainsus.

Nimetav	Omastav	Osastav	Alaleütlev
<i>Silla</i>	<i>Silla'</i>	<i>Silla't</i>	<i>Silla'le</i>
<i>Sild</i>	<i>Silla</i>	<i>Silda</i>	<i>Sillale</i>
<i>Jüris</i>	<i>Jüris'e</i>	<i>Jüris't</i>	<i>Jüris'ele</i>
<i>Jürine</i>	<i>Jürise</i>	<i>Jürist</i>	<i>Jürisele</i>
<i>Vahtra</i>	<i>Vahtra'</i>	<i>Vahtra't</i>	<i>Vahtra'le</i>
<i>Vaher</i>	<i>Vahtra</i>	<i>Vahert</i>	<i>Vahtrale</i>

Eesti perekonnanimede kirjalikul käänamisel eraldatakse nende nimetavaline kujudarve korral ülakomaga, eriti siis, kui nimetav on omastava kujuline.

Eriti on vaja ülakoma tarvitada ametlikes dokumentides.

71. Harjutus. Asetada sulgudes olevad pärisnimed nõutavasse käändesse ja tarvitada, kus vajalik, ülakoma.

Eesti nõukogude draamakirjanikule (A. Jakobson) määrati Stalini preemia. Käisime (Metsakalmistu) ja seisatusime hetkeks (Lydia Koidula ja Johannes Vares-Barbarus) kalmul. „Kalevipoja” iluväljaandeid illustreerivad (Kr. Raud) sõejuonised ja (P. Luhtein) gravüürid. Hallpäist heliloojat (Aleksander Läte) kanti üldlaulupeol kätel. (Eduard Vilde) romaanis „Mahtra sõda” kujutatakse eestlaste ülestõusu saksa mõisnike vastu. Trükikojas („Hans Heidemann”) on ilmunud rida väärtuslikke teoseid. Ostsime lähimast raamatuarist (Eduard Männik) novellikogu „Südamete proov”. Rahvusliku ärkamise järelajal ilmusid (Jakob Tamm ja Jakob Liiv) ballaadid. (A. Fadejev) romaan „Noor kaardivägi” on tuntud kõigis NSVL liiduvabariikides. Lauluisa Kreutzwald hindas (Võru) kui vaikset provintsilinna.

72. Harjutus. Kirjutada järgnevate perekonnanimede alaleütleva käände asemele ainsuse nimetav.

Rauale, Tammele, Sulele, Sõbrale, Kuusikule, Kase'le, Kaldale, Kubja'le, Lõokesele, Tihasele, Poolakese'le, Suurjõe-le, Söödile, Pihlaka'le, Sooäärele, Palgile, Tondi'le, Tummale, Jõgisele, Lillele, Kukele, Mägis'ele, Pettaile, Kunglale, Nobedale, Kareda'le, Tuukrile, Kloostri'le, Tervele, Lambakaharale, Virulasele, Rebase'le, Terasel'le, Terasesele, Vilka-le, Kasele, Kuuse'le, Vahtrale, Vahtra'le, Allika'le, Nurme'le, Pedajale, Tugevale.

Jälgida järgnevate võõrnimede käänamist.

A i n s u s.

Nim.	<i>Tšehhov</i>	<i>album</i>	<i>Diderot</i>	(loe: didroo)	<i>büroo</i>
Omast.	<i>Tšehhovi</i>	<i>albumi</i>	<i>Diderot'</i>		<i>büroo</i>
Osast.	<i>Tšehhovit</i>	<i>albumit</i>	<i>Diderot'd</i>		<i>bürood</i>
Alaleütl.	<i>Tšehhovile</i>	<i>albumile</i>	<i>Diderot'le</i>		<i>büroole</i>

A i n s u s.

Nim.	<i>Leningrad</i>	<i>seminar</i>	<i>New York</i>	(loe: kork)	<i>kork</i>
Omast.	<i>Leningradi</i>	<i>seminari</i>	<i>New Yorgi</i>	<i>njuu-york)</i>	<i>korgi</i>
Osast.	<i>Leningradi</i>	<i>seminari</i>	<i>New Yorki</i>		<i>korki</i>
Sisseütl.	<i>Leningradi</i>	<i>seminari</i>	<i>New Yorki</i>		<i>korki</i>

Võõrnimed käänduvad nagu rahvusvahelised sõnad. Näiteks käändub *Belõi* nagu *koi*, *Fadejev* nagu *raamat*, *Moskva* nagu *vahva*, *Volga* nagu *lilla*, *Pariis* nagu *riis*, *Bordeaux* (loe: bordoo) nagu *büroo*, *Oksanen* nagu *komisjon* jt.

Võõrnimede käänamisel tuleb silmas pidada nende hääl-d a m i s t.

Märkus. Soome *-nen*-lõpulisi isikunimesid võib käänata ka nagu eesti *-ne*-sõnu (V käändkond), näit.: *Oksanen* — *Oksase* — *Oksast* — *Oksasele* jne.

Kui võõrkeelsete kohanimedega viimase silbi lõpphääliku kirjutusviis vastab eesti õigekirjutusjuhiseile, siis esineb neis sõnus, kui võimalik, ka vältetvaheldus, näit. *New York — New Yorgi*.

Võõrkeelseis perekonnanimedes jääb nimetataviline kujud kõigis käändeis muutmata ja eraldatakse tarbe korral ülakomaga, näit.: *Kant — Kant't — Kant'ile*; *Shakespeare* (loe: šeekspiir) — *Shakespeare'i — Shakespeare'ile*; *Zola — Zola'd — Zola'le* jt.

Hääldamisel kaashäälikuga lõppeva võõrnime tüvetäis-häälikuks on tavaliselt *i*, välja arvatud *s*-iga lõppevad võõrnimed, kui *s*-i ees on lühike täishäälik (Kolumbus, Tacitus), mille tüvi lõpeb *e*-ga.

Võõrnimede kirjutamisel on ülakoma peale perekonnanimede eriti tarvilik nende nimede puhul, mille lõpposa kirjutusviis ei vasta eesti õigekirjutusjuhiseile, näit.: *Bordeaux* (loe: bordoo) — *Bordeaux'* — *Bordeaux'd* — *Bordeaux'le* jt.

73. Harjutus. Kirjutada järgnevaist võõrnimedest ains. nim., omast., osast. ja alalütl. ning tarvitada seejuures, kus vajalik, ülakoma.

Gogol, Kreutzwald, Jannsen, Ostrovski, Baudelaire (loe: bodläär), Nekrassov, Odessa, Peruu, Kazahstan, Kant, Taylor (loe: teilõr), Kolumbus, Bastille (loe: bastii), Moskva, Kitzberg, Rainis, Faehlmann, Nizza, Homeros, Väinämöinen, Kaunas, Aserbaidžan, Puškin, Rousseau (loe: russoo), Krõlov, Cervantes, Lössenko, Volga, Arhangelsk, Kartaago, Kirov, Moldaavia, Bakuu.

74. Harjutus. Märkida järgnevas harjutuses iga sõna käändkond rooma numbriga ja käändtüüp sõnaga (näit. meel — VI, keel-tüüp):

suvi, palee, saadik, tuuline, bolševik, töötaja, turvas, mesi, progressiivne, materialism, kogemus, dialektika, krai, humaanne, kolhoos, partei, plaan, säde (sädeme), rajoon,

kaheaastane, organ, märke (märkme), talvvili, dünamo, viisaastak, eesrindlane, nivoo, dekabrist, geniaalne, küünal, ämber, hoolas, bioloogia, keskkomitee, komandör, miljö, sõjajärgne, Moskva, paratamatus, oktoober, vitriin, retk, miiting, ettevõte, üksluine, üleskutse, propaganda, töövõit, prožektor, varumine, laos, oblast.

75. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peakäanded.

eestlane, kolhoosnik, eesrindlik, mitu, lumi, stalinlik, büroo, eksam, tungal (tungla), presiidium, puhas, kaevandus, küps, pea, tööprotsess, koosolek, vilgas, platvorm, stahaanovlane, kümme, kaevur, süda, soo, käitis, meetripikkune, mõni, nõu, sajas (sajanda), rahvus, väeti (omast. väeti), hüüe, kollektiiv, rändpunalipp, viies, Euroopa, tarbepuu, vedelküte, tehnikum, pleenum, lääts (lääne), toodang, kõrs (kõrre), tinaraskune, manner (mandri), mees, transport, patarei, kombain, nafta, ühistu, revolutsioon, komplekt.

5. Ülevaade üksikuist käändest.

Ainsuse osastav.

Võrrelda järgnevaid näiteid.

<i>puu-, koi-, tuli-tüübis</i> -d		<i>kõne-, tubli-, aasta-, raamat-, uus-, vars-, küüs-, keel-tüübis</i> -t	
<i>puu/d</i>	<i>lun/d</i>	<i>kõne/t</i>	<i>uu/t</i>
<i>soo/d</i>	<i>mer/d</i>	<i>tubli/t</i>	<i>var/t</i>
<i>koi/d</i>	<i>mõn/d</i>	<i>aasta/t</i>	<i>küün/t</i>
<i>krae/d</i>	<i>tul/d</i>	<i>raamatu/t</i>	<i>keel/t</i>
<i>komitee/d</i>	<i>ver/d</i>	<i>töötaja/t</i>	<i>peen/t</i>
<i>partei/d</i>	<i>un/d</i>	<i>usaldatava/t</i>	<i>äär/t</i>

Ainsuse osastava lõpp **-d** esineb ainult sõnus, mis lõpevad pika täishääliku või kaksiktäishäälikuga, ja järgmises kuues nimisõnas: *lumi, meri, mõni, tult, uni, vert*. Kõigis muis sõnus esineb ainsuse osastavas **-t**, kui nad selles käändes ei ole täiesti lõputa, s. t. tüve lõppvokaaliga lõpevad.

*76. Harjutus. Kirjutada järgnevais lauseis kriipsu asemele kas **d** või **t**, nagu on nõutav.

Seda suur— ülesehitavat töö— tuleb kõrgesti hinnata, mis toimub Nõukogude riigis.

See tugev tamm ei karda tuul— ega tormi. Paks kord lun— ei suuda talvel painutada tema oksid. Ta on vana vist juba enam kui sada aasta—. Ta seisab praegu liikumata, nagu näeks ta un—; ta just kui vaatleks unistades sinetava— taevast—, haljendava— muru ja künka tagant paistva— peegelsileda— mer—. Või vahest tuletab ta meelde kauge— minevikku, mil tema naabruses ei olnud veel kolletava— rukkipoõldu ega seda madala— hoone—, milles inimsipelgad käivad sisse ja välja? Mõtleb neid aegu, mil ta oma ümbruskonnas nägi liikuvat ainult vahetevahel mõn— nobeda—, kergejalgse—, või jällegi kohmaka— ning pikaldas— metslooma või kuulis oma okstel siristavat rõõmsa— lindudepere—, ega olnud veel tundma õppinud seda rahutu—, askeldava— olendi—, kes end nimetab inimeseks.

Jälgida, millal ainsuse osastava lõpp **-t** liitub kaastähele või täishäälikule neis kahesilbilistes sõnudes, mis ains. nimetavas lõpevad **-l, -n, -r, -s**-iga.

Astmevahelduslikud sõnad VII käändkonnast	Astmevahelduseta sõnad IV käändkonnast
<i>kannel</i> — `kandle — `kannel/t	<i>kindel</i> — `kindla — kindla/t
<i>aken</i> — `akna — aken/t	<i>vaagen</i> — `vaagna — `vaagna/t

Astmevahelduslikud sõnad VII käändkonnast	Astmevahelduseta sõnad IV käändkonnast
<i>tütar</i> — `tütre — <i>tütar/t</i> <i>manner</i> — `mandri — <i>man-</i> <i>ner/t</i> ; <i>rikas</i> — `rikka — <i>rikas/t</i>	`number — `numbri — `numb- ri/t; `pähkel — `pähkli — `pähkli/t; `hoogus — `hoogsa — `hoogsa/t

Kahesilbilisis l-, n-, r-, s-sõnus liitub ainsuse osastava lõpp -t astmevahelduslikes sõnus (VII käändkonnas) kaashäälikule e. ainsuse nimetavalisele kujule (*kannel/t*) ja astmevahelduseta sõnus (IV käändkonnas) täishäälikule e. ainsuse omastavale (*kindla/t*).

77. Harjutus. Asetada järgnevas harjutuses sulgudes olevad sõnad ainsuse osastavasse käändesse.

Käisin mööda (põllupeenar). Vaata seda (vanker)! Luba mulle (suhkur)! Riidet on kümme (meeter). Puutusin käega vastu (katel). Kingsepp tarvitab (naaskel). Korstnapühkija pühib (korsten). Rahvariidega ei tarvitse kanda (pastel). Poiss, ära lase kukkuda (ämber)! Saaremaa tüdruk igatses (manner) näha. Laev hakkas (ankur) hiivama. Poiss ei saanud ühtegi (pähkel) katki. Seda (aken) on raske avada. Kuklile vaja riputada (köömen /omast. köömne/). Pole tarvis kutsuda (maaler). Miks te ei puhastanud (vaagen)? Pingiots puutus vastu (põlveõnnal). Kas tunned seda (vap- per) Suure Isamaasõja kangelast? Auto (number) ei olnud pimedas näha. Vanaema harutab (takukoonal). Ei maksa koerale näidata (vemmal). Veerevale kivile ei kasva (sammal). Koldes ei leidunud enam ühtegi (tuletungal). Kaks (tuuker) töötas merepõhjas.

Ainsuse seesütlev.

Võrrelda harvendatud sõnade tähendust.

Tugev aste.

Poist püksid on 'kottis.
Hatge silmad olid 'aukus.
Olete päris 'kimpus.

Nõrk aste.

Kits kotis, sarved väljas.
Lapsed mängisid augus.
Nopitud lilled olid kimbust.

sepp-tüübis tarvitatakse ainsuse seesütlevas tugevat astet, kui vastav sõna esineb mäarsõnana, vastates küsimusele: kuidas? Näit.: *uks on lukkus, jalad harktis, kõrvad kikkis või lontis, juuksed sassis* jne. Kui aga kuuenda käändkonna sõna vastab ainsuse seesütlevas küsimustele: kus? milles? kelles?, siis ta on alati nõrgas astmes, näit.: *poiss oli nurgas, saapad jalas, lehes, salgas* jne.

78. Harjutus. Asetada järgnevais lauseis sulgudes olev sõna ainsuse seesütlevasse.

Päikeses lõi helendama hobuse (kikk) kõrvadega pea. Siga ei osteta (kott). Puud paindusid tuule tõukel (look) allapoole. Väljaotsa sauna suitsunud katus seisab (tort). Näärikuuse lühtrid olid kõik (kimp) koos. Feodaalajal olid mõisatöolistel (rakk) käed. Puude (raag) oksad sirutasid nagu käed risti-rästi üle pea. Elevandi (lont) olid suured kortsud. Naabertalu peremees ostis pikkade (lont) kõrvadega koera. Suvila ukсед olid kõik (lukk) pärast suvitajate lahku- mist.

Mitmuse omastav.

Võrrelda ainsuse osastavat mitmuse omastavaga.

Ainsuse osastav	Mitmuse omastav	Tähele panna, millal esineb -de ja -te.
-d <i>puud, sood koid, kraed tuld, merd ideed, kakaod</i>	-de <i>puude, soode koide, kraede tulede, merede ideede, kakaode</i>	Kui ainsuse osastav lõpeb d -ga või on lõputa, siis on mitmuse omastavas
Erilise lõputa (tüve lõppvokaal) <i>pesa tuge, rida pakku, sõpra ümbriku stipendiumi kandidaati</i>	-de <i>pesade tugede, ridade pakkude, sõprade ümbrikkude stipendiumide kandidaatide</i>	
-t <i>keelt, teist vett, sütt kallast, tarvet võtit, sädet pimedat, rätsepat</i>	-te <i>keelte, teiste vete, süte kallaste, tarvete võtmete, sädemete pimedate, rätsepat</i>	Kui ainsuse osastava lõpul on -t , siis mitmuse omastavas on harilikult -te .
-t <i>kõnet, peret tublit, summat õmblejannat tütar, akent</i>	-de <i>kõnede, perede tublide, summade õmblejannade tütarde, akende</i>	Erandiks on kolmanda käändkonna <i>kõne-, tubli-, lauljanna-tüübi</i> ja seitsmenda käändkonna <i>tütar-tüübi</i> sõnad, mil ains. osastavas on -t ja mitmuse omastavas -de .

Mitmuse omastav on enamasti ka samas astmes kui ainsuse osastav, näit.: *kappi — kappide, jalga — jalgade, otstarvet — otstarvete, peenart — peenarde*.

*79. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade ainsuse osastav ja **-de** või **-te**-lõpuline mitmuse omastav, nagu on nõutav.

leht, suur, hobune, vagu, pleenum, ader, kirjanik, pere, raskus, laupäevak, materjal, vedru, mõistlik, piiga, võte, kontsert, tuli, äär, lammas, presiidium, maa, turg, aasta, insener, range, oherdi, lauljanna, koorem, regi, laul, kuulsus, sulg, vihk, põder, portree, sadam, tütar, saar, tiib, huumor, aken, tume, rahvalik, komisjon, meister, kannel, leib, meri, rõõmus, tehnikum, luba, pliiats, sõber, auk, kabi, kirjutajanna, naber, koht, lind, uni, soo, hüpe, staadion, keel.

80. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad mitmuse omastavasse.

Oma (elutarve) rahuldamiseks ja (ühiskondlik ülesanne) täitmiseks peab iga inimene töötama. (Ümbrik) paber on läbipaistmatu. Linnas ehitati (omnibus) jaoks ruumikas garaaž. Üliõpilastelt nõutakse, et nad täidaksid (praktikum) ülesanded. Kuulatasime mererannal üle (saare ruttava luige hahkja tiiva) lööke. Pärisorjuse ajal ägasid talupojad (kupja, opmani ja mõisaomaniku sundiva hoobi) all. (Must pilv) vahelt hakkas paistma hele päike. (Küps õun) lõhn tungis sahvrist koridori. (Kõik keskkooli) õpilased töötavad (kevadine eksam) eel erilise usinusega. (Manner) pindala suurus on erisugune. Vaatlesime (lumehelve) langemist. Raamatukogus leidis (nõukogu teadlane) töid.

Mitmuse osastav.

Jälgida, millal esineb **-sid**-lõpuline ja i-mitmuse tunnuse e, i, u-ga lõppev mitmuse osastav.

Tüübid	Mitmuse osastav	Mitmuse osastava lõpud
<p><i>koi</i> <i>nimi</i> <i>tuli</i> <i>kõne</i> <i>tubli</i> <i>jõgi</i></p>	<p style="text-align: center;">-sid</p> <p><i>koisid, kantseleisid</i> <i>nimesid, lävesid</i> <i>tulesid, unesid</i> <i>kõnesid, peresid</i> <i>teemasid, paljusid</i> <i>jõgesid, mägesid</i></p>	<p>Mitmuse osastava lõpul on alati -sid: esimese käändkonna <i>koi</i>-tüübis, teise käändkonna <i>nimi</i>-, <i>käsitelu</i>-, <i>tuli</i>-tüübis, kolmanda käändkonna <i>kõigis</i> tüüpides ja kuenda käändkonna <i>jõgi</i>-tüübis.</p>
<p><i>pesa</i> <i>seminar</i> <i>sõda</i> <i>sepp</i> <i>ümbrik</i></p>	<p>Lõputa või -sid</p> <p><i>pesi, e. pesasid, sõnu</i> <i>kive</i> <i>seminare</i> <i>sõdu, ube, õdesid</i> <i>seppi, samme, kaupu</i> <i>ümbrikke, maastikke, osakondi, kujutelmi</i></p>	<p>Lõputa (või vahel ka -sid-lõpuline) mitmuse osastav esineb teise käändkonna <i>sõna</i>-, <i>seminar</i>-tüübis ja kuenda käändkonna esimeses alaliigis.</p>
<p><i>teine</i> <i>tööline</i> <i>raskus</i> <i>õpilane</i> <i>käsi</i> <i>küüs</i> <i>keel</i></p>	<p style="text-align: center;">-i</p> <p><i>teisi, puisi</i> <i>töölisi, eestlasi</i> <i>vaidlusi; tervisi</i> <i>pikaldasi, küsimusi</i> <i>käsi, süsi</i> <i>küüsi, laasi</i> <i>keeli, ääri, peeni</i></p>	<p>i-ga lõppev on mitmuse osastav viienda käändkonnana <i>teine</i>-, <i>tööline</i>-, <i>raskus</i>-, <i>õpilane</i>-, <i>kirjutus</i>-tüübis ja kuenda käändkonna teises alaliigis.</p>

Mitmuse osastava tarvitamisel tuleb meeles pidada, et sõnus, mil kaks viimast silpi on esmavälte- lised ning ainsuse osastava lõpus on **-u** või **-e** (*käsitelu, tuge*), saab tarvitada ainult **-sid**-lõppu, näit.: *käsitelusid, vagusid, jagusid, tugesid, hanesid, nimesid* jne.

Samuti on soovitav **-sid**-lõppu alati tarvitada ka siis, kui lõputa või **-id**-lõpuline mitm. osast. tekitab kõla- lisi kokkusattumisi teiste sõnadega.

Tarvitada mitmuse osastavas, et vältida kõlalisi kokku- sattumisi:

(neid) <i>rahasid,</i>	mitte (neid) <i>rahu</i>
„ <i>talasid,</i>	„ „ <i>talu</i>
„ <i>ihasid,</i>	„ „ <i>ihu</i>
„ <i>helisid,</i>	„ „ <i>hele</i>
„ <i>tammisid,</i>	„ „ <i>tamme</i>
„ <i>kookusid,</i>	„ „ <i>kooke</i>
„ <i>jääsid,</i>	„ „ <i>jäid</i> jne.

Kõigil muudel puhkudel esineb mitmuse osas- tavas kas **-i**, **-u**, **-e** või **-id**, näit.: *samme, mune, kohti, laisku, vanu, mõistlikke, töid, asulaid* jt.

Meeles pidada, et mitmuse osastava lõpphäälikud **-i**, **-u**, **-e** olenevad ainsuse osastava või omastava (= ainsuse tüve) lõpptäishäälikust. Kõik eespool toodud reeglid mitm. osast. lõpptäishääliku kohta võime kokku võtta järgmisse tabelisse:

a-tüved:

$\left. \begin{array}{l} a \\ i \\ õ \\ ei \\ äi \end{array} \right\} -u: \left\{ \begin{array}{l} raudu \\ vigu \\ sõdu \\ leibu \\ väinu \end{array} \right.$	Erandid:	$\left\{ \begin{array}{l} pikki, kingi, silmi, \\ igi, isi, ivi, lisi, \text{ ?} \\ nisi \end{array} \right.$
---	----------	---

<i>e</i>	} -i:	{	<i>teri</i>	Erandid: 1) <i>i, j</i> järel <i>e: nuie, tühje</i>
<i>o</i>			<i>kohti</i>	
<i>u</i>			<i>nurki</i>	
<i>ä</i>			<i>härgi</i>	
<i>ö</i>			<i>pööri</i>	
<i>ü</i>			<i>pühi</i>	

e-tüved: — *i: keeli, käsi, raskusi*

i-tüved: — *e: poisse, komandante*

u-tüved: — *e: ahje, põõsastikke*

81. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse.

Nõukogudemaal on rohkesti (suur jõgi). Meie kolhoosides kasvatatakse (lehm, siga, kana, part, hani) ja teisi (loom). Poiss ostis paari (pruun sukk) ja (must king). (Karu) ja (põder) leidub meie suure kodumaa metsades. Missugusest ärist saaksime osta (jalgratta-osa)? Kaevamisel leiti (sõlg, oda, nuga, savipott ja vana raha). Küll on tore sõita lennukiga üle NSVL liiduvabariikide: vaadelda mööduvaid (linn, küla, põld, mets, jõgi, saar, väin ja mere-laht). Kuu pinnal on palja silmagagi näha tumedaid (laik); kuid vaadeldes tugeva pikksilmaga näeme kuul kõrgeid (mägi), sügavaid (org) ja (lai lagendik), kus ei näi üldse asuvat mingeid olendeid. Kui hobusega sõidad, siis ära lase (ohi) käest! Vaja minna jõe äärde (käsi) ja (jalg) pesema. Harjumata käega hakkas tüdruk paberile maalima (suur kõverik täht). Haige kannatas (ränk valu). Enne kevadkülvi korrastati (ader) ning teisi (põllutööriist). Kust saab osta (taskukell)?

Jälgida **-id**-lõpulist mitmuse osastavat.

I käändk.	IV käändk.	V käändk.	VII käändk.
<i>teid</i>	<i>nädalaid</i>	<i>vaeseid</i>	<i>mõtteid</i>
<i>maid</i>	<i>raamatuid</i>	<i>juukseid</i>	<i>aknaid</i>
<i>soid</i>	<i>sädemeid</i>	<i>otsuseid</i>	<i>varbaid</i>
<i>häid</i>	<i>numbreid</i>	<i>vastastikuseid</i>	<i>liikmeid</i>

Mitmuse osastava lõpu **-id** eel esineb ainsuse tüvi (ainsuse omastav) harilikult muutmata kujul (*vägeva* — *vägeva/id*), ainult pikk täishäälik tüve lõpus on lühenenud (*maa* — *ma/id*) ja ainsuse tüve lõpptäishääliku **i** asemel on mitmuse osastavas **e** (*sõduri* — *sõdure/id*, *kalli* — *kalle/id*).

82. Harjutus. Asetada sulgudes olevad sõnad mitmuse osastavasse.

Käitis tootis üle plaani (uus vedur ja vagun). Noh, laps, kas oskad juba lugeda (kellanumber)? Viljavarumise punkti toodi (rukis) ja (oder). (Sidrun) ja (apelsin) saab nüüd odava hinnaga. Kus (tegija), seal (nägija). Käisime eile (naaber) külastamas. Kõrves võib sageli leida (pleekiv inim-luu). Rahet sadas kui (haavel) krabinal vastu katust. Toon teile (hea sõnum). Ei maksa (raske kahur) kulutada varblaste laskmiseks. (Külaline) oli nii palju, et nende mahutamiseks ei jätkunud (voodi). Reisulennukite juhtideks vajatakse (tubli lendur). Lõunamail ei tunta põhjamaade (kaunis valge suveöö). Selles muuseumis leidub (mitu kallis kunstitöö). Tervitasime (vastujuhtuv tuttav kolhoosnik). Miks sa nii sagedasti keerad kella (osuti)? Kirjade ärasaatmiseks ei leidunud kodus (ümbrik). Õnneks ei vigastanud ta kukkumisel (sisemine elund). Ettevõtte teostamiseks pole enam (mingi takistus).

i - m i t m u s .

Jälgida i-mitmuse moodustamist sõnus, mille mitm. osastava lõpul on **-id**.

Tüübid	Mitmuse osastav	i-mitmuse käänded
<i>puu</i>	<i>pui/d</i>	<i>pui/sse</i>
<i>aasta</i>	<i>sööklai/d, julgei/d</i>	<i>sööklai/s, julgei/s</i>
<i>number</i>	<i>vankrei/d, pähklei/d</i>	<i>vankrei/st, pähklei/st</i>
<i>raamat</i>	<i>saadikui/d</i>	<i>saadikui/le</i>
<i>habé</i>	<i>sademei/d</i>	<i>sademei/l</i>
<i>teos</i>	<i>veisei/d, käisei/d</i>	<i>veisei/lt, käisei/lt</i>
<i>vastus</i>	<i>katusei/d</i>	<i>katusei/l</i>
<i>mõte</i>	<i>mõttei/d, viskei/d</i>	<i>mõttei/s, viskei/le</i>
<i>hammas</i>	<i>varbai/d, kirvei/d</i>	<i>varbai/l, kirvei/l</i>
<i>tütar</i>	<i>aknai/d, peenrai/d</i>	<i>aknai/le, peenrai/le</i>
<i>liige</i>	<i>juhtmei/d, seemnei/d</i>	<i>juhtmei/l, seemnei/l</i>

Kui mitmuse osastava lõpus on **-id**, asendatakse **-d** i-mitmuse vastava käändelõpuga.

Jälgida i-mitmuse moodustamist astmevahelduses sõnus, mille mitmuse osastava lõpul on **-i, -u, -e**.

Tüübid	Mitmuse osastav	i-mitmuse käänded
<i>pesa</i>	<i>pesi, teri, omi sõnu, kalu kive</i>	<i>pesi/sse, omis, teris sõnu/s, kalu/l kive/s</i>
<i>seminar</i>	<i>seminare muuseume praktikume</i>	<i>seminare/sse muuseume/sse praktikume/s</i>

Astmevahelduseta sõnus, mille mitmuse osastava lõpus on *-i, -u, -e*, liidetakse *i*-mitmuse käändelõpud mitmuse osastavale.

Jälgida *i*-mitmuse moodustamist nõrgenevates astmevahelduslikes sõnus, mille mitmuse osastava lõpus on *-i, -u, -e*.

Tüübid	Mitmuse osastav	Ainsuse käänded	<i>i</i> -mitmuse käänded
<i>sõda</i> <i>sepp</i>	<i>sõdu</i> <i>lehti</i> <i>jalgu</i> <i>kõiki</i> <i>õlgu</i>	<i>sõja/s</i> <i>lehe/s</i> <i>jala/st</i> <i>kõige/st</i> <i>õla/l</i>	<i>sõju/s</i> <i>lehi/s</i> <i>jalu/st</i> <i>kõigi/st</i> <i>õlu/l</i>
<i>sõber</i>	<i>sõpru</i> <i>otri</i>	<i>sõbra/l</i> <i>odra/s</i>	<i>sõbru/l</i> <i>odri/s</i> (1)
<i>padi</i> <i>maastik</i> <i>keel</i>	<i>patju</i> <i>ahje</i> <i>maastikke</i> <i>osakondi</i> <i>keeli</i> <i>seeni</i>	<i>padja/l</i> <i>ahju/s</i> <i>maastiku/s</i> <i>osakonna/s</i> <i>keele/l</i> <i>seene/l</i>	<i>padju/l</i> <i>ahje/s</i> <i>maastike/s</i> <i>osakonni/s</i> <i>keeli/l</i> <i>seeni/l</i>
<i>käsi</i> <i>uus</i> <i>pars</i> <i>küüs</i>	<i>käsi</i> <i>vesi</i> <i>uus</i> <i>parsi</i> <i>küüsi</i>		<i>käsi/le</i> <i>vesi/l</i> <i>uusi/s</i> <i>parsi/l</i> <i>küüsi/s</i>
<i>sepp</i>	<i>jälgi</i> <i>külgi</i> <i>märgi</i>	<i>jälje/l</i> <i>külje/l</i> <i>märja/l</i>	<i>jäli/l</i> <i>küli/l</i> <i>märje/l</i> (1)

Nõrgenevates astmevahelduslikes sõnus, mille mitmuse osastava lõpus on *-i*, *-u*, *-e*, võetakse ainsuse vastav nõrgaastmeline kääne, asendatakse tüvevokaal mitmuse osastava lõpuga ja liidetakse *i*-mitmuse käändelõpud.

Erijuhtumid.

1. *käsi*-, *uus*-, *vars*-, *küüs*-tüübis jääb mitmuse osastavas esinev *s* püsima *i*-mitmuse käändeis, näit.: *käsi* — *käsi/st*, *käsi/le*, *käsi/l*, *käsi/ks* jt.

2. *sepp*-tüübis on *e*-tüvelisis sõnus (*jäljel*) *i*-mitmus ilma *j*-ta (*jälil*) ja *a*-tüvelisis sõnus (*pärjal*) esineb *i*-mitmuses *i* asemel *e* (*pärjel*).

Jälgida astmevaheldust mitmuse osastavas ja *i*-mitmuse käändeis.

Kuues käändkond.

jalgu — *jalusse*

lehti — *lehist*

mõistlikke — *mõistlikele*

Seitsmes käändkond.

hambaid — *hambatsse*

mõtteid — *mõtteist*

liikmeid — *liikmeile*

Kuuendas käändkonnas on mitm. osastav tugevas ja *i*-mitmus nõrgas astmes. Seitsmendas käändkonnas on mitmuse osastav ja *i*-mitmus mõlemad tugevas astmes.

i-mitmust ei saa moodustada kõigist sõnust, vaid ühel osal neist tarvitatakse ainult *d*-mitmust.

1. Sõnul, mille mitmuse osastava lõpus on ainult *-sid*, *i*-mitmus puudub. Neil sõnul on ainult *d*-mitmus.

Mitm. osast.

südisid

hanesid

taresid

summasid

paljusid

d-mitmuse käänded

südidetele, südidel

hanedele, hanedel

taredesse, taredes

summadesse, summades

paljudele, paljudes

2. *i*-mitmuse asemel tarvitatakse harilikult *d*-mitmust ka neis sõnus, milles *i*-mitmus esineb sagedasti liigamoondund kujul (*seole* = *sigadele*, *kohis* = *kohtades*) või tekitab kõlalise kokkusattumise mõne muu sõnaga (*põllet* = *põldudel*).

Seepärast on soovitatav tarvitada *i*-mitmust sel puhul peamiselt neist sõnust, mil astmevaheldus puudub (*sõnul*, *kivele*, *omile*, *eestlasilt*, *materjalest*) või mil astmevaheldus esineb ainult vältevaheldusena, s. o. kus ei ole häälikuid kadunud ega muutunud (*kuivil*, *paigus*, *sammel*, *settsel*, *sõbrul*, *odril*, *naisilt*, *keelile*, *kirjanikest*, *laevastikega*) ja mis ei tekitaks kõlalisi kokkusattumisi teiste sõnadega (*jalul*, *rinnul*, *jälil*, *lehisse*, *järsel*, *süsile*, *parsil* [= *partel*], *uusilt*).

3. *i*-mitmust võib tarvitada täiesti üheväärselt *d*-mitmusega neis sõnus, mille mitmuse osastava lõpuks on *-id*, näit.: *tõile* e. *töödele*, *mail* e. *maadel*, *julgeist* e. *julgetest*, *kuulsais* e. *kuulsates*, *raudseist* e. *raudsetest* jt.

83. Harjutus. Asendada järgnevais lauseis *d*-mitmus *i*-mitmusega, kus võimalik.

Kõikidest maakondadest oli lauljaid kogunenud üldlaulupeole. Kunstlikkudest väetistest oleneb kõrsvilja hea saak. Vaadake, kuis kolhoosi lokkavatel põldudel lainetab rukist! Mesilastel on ilusatel suvepäevadel palju tegemist: nad korjavad lilleõitelt mett ja õietolmu. Reheline kukkus põhukoorvalt maha, kuid õnneks polnud tema luudel-liikmetel viga midagi. Sõdurite sirgetest ridadest kostis mürisev hurraa! Õpetaja juhtis õpilase tähelepanu jämedatele vigadele tema kirjatöös. See tugev tamm on püsinud tuultes ja tormides! On sportlasi, kes on ujunud üle kiirevoolulistest sügavatest jõgedest ja isegi mitmekümne kilomeetri laiustest mereväinadest. Meekärgedest saadakse mett ja vaha. Nendele tublidele julgetele elupäästjatele anti autasu. Linna täitev-

komitee kohustus kõikides üldhariduslikkudes koolides remondi 15. augustiks lõpule viima. Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi oblastites ja kraides õpivad kümned miljonid noored. Meie õpilased peavad kasvama sügavalt ideelisteks inimesteks. Nad peavad kujunema kindlateks, printsiipiaalseteks ja veendunud nõukogude patriootideks.

84. *H a r j u t u s.* Asetada järgnevad sõnad, kui võimalik, *i*-mitmusse ja moodustada neist sõnust lauseid.

töökas müürsepp, tähtis ülesanne, progressiivne teos, punane lipp, üksik õppeaine, hea teadmine, hapu kurk, 14-aastane õpilane, positiivne töökogemus, bolševistlik tervitus, soodus hetk, küps mari, kaunis koht, lähim küla, seltsimehlik tutvav, üldine küsimus.

M ä r k u s. Kui omadussõnast ei saa moodustada *i*-mitmust, siis ei tarvitata seda ka juurdekuuluvast nimisõnast.

6. Omadus- ja nimisõna kooskäänamine.

Vaadelda omadus- ja nimisõna kooskäänamist.

	<i>A i n s u s.</i>	<i>M i t m u s.</i>
Nim.	<i>virk tüdruk</i>	<i>virgad tüdrukud</i>
Omast.	<i>virga tüdruku</i>	<i>virgade tüdrukute</i>
Osast.	<i>virka tüdrukut</i>	<i>virku tüdrukuid</i>
Sisseütl.	<i>virgasse tüdrukusse</i>	<i>virkadesse tüdrukutesse e.</i> <i>virgusse tüdrukuisse</i>
Seesütl.	<i>virgas tüdrukus</i>	<i>virkades tüdrukutes e.</i> <i>virgus tüdrukuis</i>
Seestütl.	<i>virgast tüdrukust</i>	<i>virkadest tüdrukutest e.</i> <i>virgust tüdrukuist</i>
Alaleütl.	<i>virgale tüdrukule</i>	<i>virkadele tüdrukutele e.</i> <i>virgule tüdrukuile</i>

Alalütl.	<i>virgal tüdrukul</i>	<i>virka del tüdrukutel e.</i>
		<i>virgul tüdrukuil</i>
Alaltütl.	<i>virgalt tüdrukult</i>	<i>virka delt tüdrukutelt e.</i>
		<i>virgult tüdrukuilt</i>
Saav	<i>virgaks tüdrukuks</i>	<i>virka deks tüdrukuteks e.</i>
		<i>virguks tüdrukuiks</i>
Olev	<i>virga tüdrukuna</i>	<i>virka de tüdrukutena</i>
Rajav	<i>virga tüdrukuni</i>	<i>virka de tüdrukuteni</i>
Ilmaütl.	<i>virga tüdrukuta</i>	<i>virka de tüdrukuteta</i>
Kaasaütl.	<i>virga tüdrukuga</i>	<i>virka de tüdrukutega</i>

Omadussõna kooskäänamisel nimisõnaga käänduvad mõlemad sõnad, välja arvatud neli käänet: olev, rajav, ilmaütlev ja kaasaütlev, mil käändelõpp liitub ainult nimisõnale, kuna omadussõna on omastavas käändes: *tugeva mehe/na, suure metsa/ni, ilusate punaste õunte/ga, kosutava puhkuse/ta* jne. Nagu omadussõnu, nii käänatakse koos nimisõnaga ka teisi käändsõnu (arv- ja asesõnu). Samuti käänatakse ka paaris liitnimisõnu, nagu kimpsud-kompsud.

85. Harjutus. Käänata järgnevaid sõnarühmi ainsuses, d-mitmuses ja, kui võimalik, ka i-mitmuses.

valge suvine õõ, sada inimest, eesrindlik tööline, parim stahaanovlane, miljon rubla, kõrge kuusk, luud-kondid, naised-lapsed (viimast kaht näidet käänatakse ainult mitmuses!).

7. Omadussõnade võrdlemine.

Võrrelda omadussõnade tähendust järgnevais lauseis.

Kuusepuu ei ole väga kõva. Kask on temast palju kõvem, aga kõige kõvem meie maa puudest on tamm. NSV Liidus on palju suuri linnu; Moskva kui Liidu pealinn on neist suurim: ta on suurem kui kõik muud linnad NSV Liidus.

Omadussõnadel on kolm võrdlusastet e. võrret:

- 1) algvõrre (*kõva, kõrge*);
- 2) keskvõrre (*kõvem, kõrgem*);
- 3) ülivõrre (*kõige kõvem, kõrgeim*).

Algvõrre määrab, missugune on mingi ese või olukord. Keskvõrre väljendab, et mingit omadust on ühel esemel või olukorral suuremal määral kui teisel. Ülivõrre avaldab kõige suuremat omaduse määra.

Sõnade eri võrrete moodustamist nimetatakse **võrdlemiseks**.

Keskvõrde moodustamine.

Võrrelda järgnevaid sõnakujusid.

Algvõrde nimetav ja omastav	Keskvõrde nimetav ja omastav
<i>visa</i> — <i>visa</i>	<i>visam</i> — <i>visama</i>
<i>suur</i> — <i>suure</i>	<i>suurem</i> — <i>suurema</i>
<i>alp</i> — <i>albi</i>	<i>alhim</i> — <i>albima</i>
<i>hapu</i> — <i>hapu</i>	<i>hapum</i> — <i>hapuma</i>
<i>õnnelik</i> — <i>õnneliku</i>	<i>õnnelikum</i> — <i>õnnelikuma</i>
<i>võõras</i> — <i>võõra</i>	<i>võõram</i> — <i>võõrama</i>
<i>punane</i> — <i>punase</i>	<i>punasem</i> — <i>punasema</i>

Keskvõrre erineb algvõrdest tunnuse **-m(a)** poolest:
hallim — *hallima*, *julgem* — *julgema*.

Keskvõrde tunnus liitub algvõrde omastavale käände:
suure — *suure/m*, *võõra* — *võõra/m*.

Jälgida veel näiteid: *musta* — *mustem*, *targa* — *targem*,
hella — *hellem*, *sooja* — *soojem*, *kurja* — *kurjem*, *nõdra* —
nõdrem, *ara* — *arem*; *järsu* — *järsem*, *hullu* — *hullem*,

paksu — paksem; kõva — kõvem, paha — pahem, tasa — tasem, vana — vanem, vara — varem.

Kõigil **a-** ja **u-**tüvelisil sõnul, mis käänduvad nagu *sepp, soe, sõber, padi* ja mõnel a-lõpulisel *sõna-tüübi* sõnal on algvõrde tüve lõppvokaali asemel keskvõrdes e.

Meeles pidada neid sõnu, mille keskvõrde tüvi on lahku minev algvõrdest: *hea — parem, palju — enam, ligidal — ligem, lähida — lähem, lühida — lühem, pisi(kese) — pisem, väikese — vähem e. väiksem, õhukese — õhem.*

86. **Harjutus.** Kirjutada järgnevate sõnade keskvõrre. *must, hapu, järsk, selge, eesrindlik, märg, aus, hea, vaikne, julge, mõru (omast. mõru), hoolas, truu, ränk, õhuke, hele, pai, sula, pehme, tarvilik, vaba, raske, eluline, hell, progressiivne, vana, palju, rikas, südi, kallid, tubli, rõõmus, mõistlik, tasa, vali, kerge, harilik, lõtv, kuulus, soe, võimas, pikk, suurepärase, soodus, tuhm, paha, habras, noble, virk, range, jõudus, julm (julma), tuline, napp, lähi (lähedal), väike.*

Ülivõrde moodustamine.

Näiteid ülivõrde moodustamisest: 1. *visam — kõige visam, hapum — kõige hapum, tublim — kõige tublim, võimsam — kõige võimsam, raskem — kõige raskem, jne.*; 2. *vägevam — vägevaim (vägevaima), soovitatavam — soovitatavaim, raskem — raskeim, võõram — võõraim, karmim — karmem, õnnelikum — õnnelikem, üldisem — üldisim, suurem — suurim, uuem — uusim; targem — targim, hullem — hullim, vanem — vanim, parem — parim, enam — enim, lähem — lähim jt.*

Ülivõrde moodustamiseks on kolm võimalust:

1) eessõna **kõige** ning sellele järgneva keskvõrde abil (*kõige tublim, kõige võimsam, kõige parem jt.*). Nii võib moodustada ülivõrret kõigist omadussõnust;

2) osast võrreldavaist sõnust moodustatakse ülivõrre tunnuse **-m(a)** abil (*võimsai/m* — *võimsai/ma*).

3) Kõigist neist omadussõnadest, mille keskvõrde kujundamine on erandlik (hea — parem — parim; halb — halvem — halvim), saadakse ülivõrre tunnuse **-im** abil.

Jälgime **m**-ülivõrde moodustamist.

<i>ilusai-d</i>	<i>ilusaim</i>	<i>suuri-le</i>	<i>suurim</i>
<i>raskei-d</i>	<i>raskeim</i>	<i>õnnelike-l</i>	<i>õnnelikem</i>
<i>kallei-d</i>	<i>kalleim</i>	<i>uusi-l</i>	<i>uusim</i>
<i>üldisi</i>	<i>üldisim</i>	<i>karme-le</i>	<i>karmem</i>

m-ülivõrret saame moodustada **i**-mitmuse tüve abil, liites sellele hääliku **-m**.

Jälgida **m**-ülivõrret järgnevais sõnus.

<i>targa</i>	—	<i>targem</i>	—	<i>targim</i>
<i>hella</i>	—	<i>hellem</i>	—	<i>hellim</i>
<i>vana</i>	—	<i>vanem</i>	—	<i>vanim</i>
<i>hullu</i>	—	<i>hullem</i>	—	<i>hullim</i>
<i>paksu</i>	—	<i>paksem</i>	—	<i>paksim</i>
<i>hea</i>	—	<i>parem</i>	—	<i>parim</i>
<i>palju</i>	—	<i>enam</i>	—	<i>enim</i>
<i>lühikese</i>	—	<i>lühem</i>	—	<i>lühim</i>
<i>läheda</i>	—	<i>lähem</i>	—	<i>lähim</i>

Lühem ülivõrre on alati **-im**-lõpuline, kui keskvõrde moodustamine on erandlik (**a**- ja **u**-tüvelistes sõnades, mille keskvõrre lõpeb **-em**-ga ja erandsõnus *parem*, *enam*, *pisem*, *lühem* jt.).

Tuleb meeles pidada, et **m**-ülivõrdes on *i* eelt *j* ja *i* kadunud, näit.: *kurim*, *tühim*, *valim* jt. Selliseid ülivõrdeid pole soovitatav tarvitada.

Neil sõnul, mil i-mitmus puudub või mil seda harilikult ei tarvitata, ei esine üldiselt ka m-ülivõrret (*hapu — kõige hapum, visa — kõige visam*).

87. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade m-ülivõrre, kus see võimalik (neist sõnust, millest m-ülivõrret moodustada ei saa, kirjutada kõige-ülivõrre).

visa, tormine, pisike, vapper, sage, vihane, külm, palav, üllas (üllla), tugev, vara, koer, ilus, ülev, uhke, lahke, õhuke, nägus, peen, vahva, jõhker, väle, võluv, sõbralik, vaene, võlts, seltsimehelik, tark, tulus, hell, päikesepaisteline, laisk, veetlev, õrn, viisakas, paks, lahja, särav, jõukas, arg, töökas, kõhn, kõrk, nõrk, terane, suur, vilgas, sügav, karme, tuim, toores, värske, kuum, sügav, kohane, harv, hubane, erk, kodune, kibe, helde, õel.

8. Arvsõnad.

Arvsõnad liigitatakse kahte pearühma.

1) *üks, kaks, kolm, neli, kümme, sada, viiendik, kaheksandik* jt. väljendavad kindlat hulka. Nad vastavad küsimustele: mitu? kui palju? Neid nimetatakse **põhiarvudeks**.

2) *estmene, teine, kolmas, neljas, kümnes, sajas* jt. määravad järjekorda. Nad vastavad küsimusele mitmes? Neid nimetatakse **järgarvudeks**.

Kui järgarvud kirjutatakse araabia numbritega, siis asetatakse nende järele alati **punkt**, näit.: 3. korrusel (= kolmandal korrusel), 12. mail (= kaheteistkümnendal mail), 1948. aastal (= tuhande üheksasaja neljakümne kaheksandal aastal) jne. Rooma numbrite järele, mida tarvitatakse ainult järgarvudena, punkti ei panda, näit.: IV klass, XI peatükk jne.

Ühesõnalised arvsõnad *kolm, neljas, kuues, kümme, sada* jt. on **lihtarvsõnad**. Kui me nad omavahel ühendame rühmadeks, et tähendada mõnd arvu, näit.: *kolmsada, nelikümmend kaks, sada kuuskümmend viis* jt., saame **liit-arvsõnad**.

Võrrelda järgnevaid lihtarvsõnu.

Põhiarvud	Järgarvud
1 üks — ühe	esimene — esimese
2 kaks — kahe	teine — teise
3 kolm — kolme	kolmas — kolmanda
4 neli — nelja	neljas — neljanda
5 viis — viie	viies — viienda
6 kuus — kuue	kuues — kuuenda
7 seitse — seitsme	seitsmes — seitsmenda
10 kümme — kümne	kümnes — kümnenda
100 sada — saja	sajas — sajanda
1 000 tuhat — tuhande	tuhandes — tuhandenda
1 000 000 miljon — miljoni	miljones — miljonenda
1 000 000 000 miljard — miljardi	miljardes — miljardenda

Järgarvu tunnuseks on nimetavas -s ja teistes käänetes -nda. Järgarvu moodustamisel liidetakse see tunnus põhiarvu omastavale käände, näit.: *kümne — kümne/s, kümne/nda; saja — saja/s, saja/nda; tuhande — tuhande/s, tuhande/nda* jne.

Järgarvul *kolmas* on põhiarvu lõpptäishääliku *e* asemel *a* (*kolme — kolmas*), järgarvudel *miljones, miljardes* ja suuremail — *i* asemel *e* (*miljont — miljones*). Põhiarvude *üks, kaks* järgarv on põhiarvust erineva tüvega (*esimene, teine*).

Põhiarvud.

Järgarvud.

11	<i>üksteist (kümmend)</i>	<i>üheteistkümmes</i>
16	<i>kuusteist (kümmend)</i>	<i>kuueteistkümmes</i>
30	<i>kolmkümmend</i>	<i>kolmekümmes</i>
42	<i>nelikümmend kaks</i>	<i>neljakümne teine</i>
121	<i>(üks) sada kakskümmend üks</i>	<i>(ühe) saja kahekümne esimene</i>
507	<i>viissada seitse</i>	<i>viiesaja seitsmes</i>
1948	<i>(üks) tuhat üheksasada nelikümmend kaheksa</i>	<i>(ühe) tuhande üheksasaja neljakümne kaheksas</i>
7 000	<i>seitse tuhat</i>	<i>seitsme tuhandes</i>
13 403	<i>kolmeteist (kümmend) tuhat nelisada kolm</i>	<i>kolmeteistkümmne tuhande neljasaja kolmas</i>
4 502 198	<i>neli miljonit viissada kaks tuhat (üks) sada üheksakümmend kaheksa</i>	<i>nelja miljoni viiesaja kahe tuhande (ühe) saja üheksakümne kaheksas</i>

Liit-järgarvudes on s-tunnusega ainult viimane arvosa: kõik eelmised on põhiarvu omastavas käändes (*kolmekümmes*).

Sõnad *-teist*, *-kümmend*, *-sada* kirjutatakse liitarv sõnades juurdekuuluva arvosa kokku.

Näit.: *kakskümmend* (20), *kolmsada* (300), *nelikümmend* (40), *üheksasada* (900), *kolmeteistkümmend* (13), *viieteistkümmes* (15.), *kuueteistkümmendale* (16.-le) jt.

Kõigil muudel puhkudel kirjutatakse arvosa üks-teisest lahku: *neli miljonit viis tuhat kuus* (4 005 006), *kuue tuhandes* (6000), *kakskümmend seitse miljonit kuus-*

sada viis tuhat kolmsada nelikümmend neli (27 605 344), tuhande kaheksasaja kuuekümmne viiendal aastal (1865. aastal), kolmsada nelikümmend viis tuhat üheksasada üheksakümmend üheksa (345 999) jt.

Lihtarvsõnad käänduvad nagu teisedki käändsõnad.

Lihtarvsõnade käänamisest olgu esitatud järgmine näide: 15 046.

Põhiarv.

Nim.	<i>viisteist(kümmend) tuhat nelikümmend kuus</i>			
Omast.	<i>viieteistkümne tuhande neljakümne kuue</i>			
Osast.	<i>viitteistkümmend tuhat neljakümmend kuut</i>			
Sisseütl.	<i>viieteistkümne tuhande neljakümne kuude</i>			
Seesütl.	„	„	„	<i>kuues</i>
Seestütl.	„	„	„	<i>kuuest</i>

Järgarv.

Nim.	<i>viieteistkümne tuhande neljakümne kuues</i>			
Omast.	„	„	„	<i>kuuenda</i>
Osast.	„	„	„	<i>kuuendat</i>
Sisseütl.	„	„	„	<i>kuuendasse jt.</i>

Põhiarvudel käänduvad kõik arvosad ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas, kusjuures sõna *teist* jääb muutumata.

Kõigis muus põhiarvu käändeis, samuti kõigis järgarvudes käändub ainult viimane arvososa. Eelmised arvosad on põhiarvu ainsuse omastavas.

88. Harjutus. Kirjutada (sõnadega) järgnevate liitarvude peakäänded (punktiga märgitud numbrid tähistavad järgarvusi, ilma punktita — põhiarvusi).

12., 19, 49, 57., 83, 123., 259., 431, 672, 984, 1728., 2591, 436752., 68504322, 37021498., 719213, 9004005001.

Vaadelda murdarvude moodustamist.

$\frac{1}{5}$ üks vite/ndik

$\frac{4}{9}$ neli üheksa/ndikku

0,07 seitse saja/ndikku

0,003 kolm tuhande/ndikku e. kolm tuhandikku

Murdarvudes liitub sõnaosa *-ndik* põhiarvu omastavale käände. *-ndik* liidetakse ainult viimasele arvosa.

Murdarvud käänduvad nagu arvsõna koos nimisõnaga.

Näit. 0,07:

Nim. *seitse sajandikku*

Omast. *seitsme sajandiku*

Osast. *seitset sajandikku*

Sisseütl. *seitsmesse sajandikku* e. *seitsmesse sajandikusse*

Seesütl. *seitsmes sajandikus*

Jne.

Märkus. Kümnenmurduid — 0,7, 0,012, 0,003 jne. — loetakse harilikult: null koma seitse, null koma null kaks-teist, null koma null null kolm jne.

89. Harjutus. Kirjutada järgnevais lauseis arvud sulgudesse sõnadega.

Elamu remonteerimistöõde eest maksti ehitustööde artelile 2234 (...) rbl. 65 (...) kop. Eesti kangelaslugu „Kalevipoeg” ilmus rahvaväljaandena 1862. (...) a. Tahan naabrile täna ära tasuda oma eile laenatud võla 12 (...) rubla 75 (...) kop. Kaup oli teel kaotanud 0,03 (...) kilo oma kaalust. Kodanlikul ajal trükiti meil luuletuskogusid kõigest 250 (...) kuni 300 (...) eksemplari ja müüdi 5 (...) aasta jooksul umbes 200 (...) eksemplari, tänapäeval aga kirjastatakse Nõukogude Eestis luuletuskogusid ligikaudu 3500 (...) eksemplari ja romaanide tiraaž ulatub 15000 (...) eksemplarini.

Nõukogude Liidus on 30 (...) aasta jooksul nõukogude rahvaste areng jõudnud kõrgele tasemele. Kui enne tsaari-Venemaal ilmus kirjandust ainult 49 (...) keeles, siis pärast Oktoobrirevolutsiooni ilmub kirjandust NSV Liidus juba 119 (...) rahva keeles. Liidu mitmesuguste rahvaste keeles ilmuva kirjanduse tiraaž on võrreldes 1913. (...) aastaga suurenenud 32 (...) korda.

9. Asesõnad.

Asesõnad *asendavad* kas nimi- (*mina, kes*), omadus- (*säärane, mingisugune*) või arvsõnu (*mitu, mõni*) ja jagunevad kaheksasse liiki.

1) *mina, sina, tema*, mitmuses: *meie, teie, nemad*, ehk lühemal kujul: *ma, sa, ta, me, te, nad* on **isikulised** asesõnad. Nad väljendavad isikut, kes kõneleb (*mina e. ma, meie e. me*), kellega kõneldakse (*sina e. sa, teie e. te*) või kellest kõneldakse (*tema e. ta, nemad e. nad*).

2) *ise, enese e. enda, iseenese e. iseenda* — näit. lauses: *kutsus enese juurde, kass puhastab ennast sagedasti* — on **enesekohane** asesõna. Ta tähendab isikut, kellele tema enda tegevus on tagasi sihitud.

3) Sõnaühendid *üksteise* ja *teineteise* — näit. lauses: *kahel poisil oli teineteisega palju rääkida, armastage üksteist* — esinevad **vastastikuste** asesõnadena.

4) Sõna *oma* — näit. lauses: *kirjutage oma nimed vihikusse* — on **omastav** asesõna. Ta väljendab mingi eseme või olukorra kuuluvust kellelegi või millelegi.

5) *see, too, sama, samane, säärane, säherdune, selline, sinane, nihuke, sihuke, seesnane, seesugune, seesama, nii-*

sugune, niisamasugune, samasugune, toosugune on näitavad asesõnad.

6) *kes, mis, kumb, milline, mäherdune, mihuke, mis-sugune* — näit. lauses: *kes sealt tuleb?* — on küsivad asesõnad.

7) sõnu *kes, mis, kumb, milline, mäherdune, mihuke, missugune* tarvitatakse ka **siduvate** asesõnadena. Niisugusel puhul ühendavad nad lauseid, näit.: *See on mees, kes nii kergesti ei kohku. Ma ei tea, kumb neist siin käis.*

8) *üks* (= keegi, mingi), *mõni, mõningas, mitu, palju* (= mitu, rohke), *muu, eri, kõik, iga, kogu, terve* (= kogu), *kumbki, mõlemad, keegi, miski, mingi, ei keegi, ei miski, ei kumbki, ei ükski, mingisugune, igaüks, emb-kumb* on **umbmäärased** asesõnad.

Asesõna käänatatakse nagu muidki käändsõnu. Kõrvalepõikeist tuleb esitada järgnevad käänamisnäited:

1. Isikulised.

Ainsus.

Nim.	<i>mina ~ ma</i>	<i>tema ~ ta</i>
Omast.	<i>minu ~ mu</i>	<i>tema</i>
Osast.	<i>mind</i>	<i>teda</i>
Sisseütl.	<i>minusse ~ musse</i>	<i>temasse ~ tasse</i>
Seesütl.	<i>minus ~ mus</i>	<i>temas ~ tas</i>
Seestütl.	<i>minust ~ must</i>	<i>temast ~ tast</i>
Alaleütl.	<i>minule ~ mulle</i>	<i>temale ~ talle</i>
Alalütl.	<i>minul ~ mul</i>	<i>temal ~ tal</i>
Alaltütl.	<i>minult ~ mult</i>	<i>temalt ~ talt</i>
Saav	<i>minuks</i>	<i>temaks</i>
Olev	<i>minuna</i>	<i>temana</i>
Rajav	<i>minuni</i>	<i>temani</i>
Ilmaütl.	<i>minuta</i>	<i>temata</i>
Kaasaütl.	<i>minuga ~ muga</i>	<i>temaga ~ taga</i>

Nim.	<i>meie ~ me</i>	<i>nemad ~ nad</i>
Omast.	<i>mete (me)</i>	<i>nende</i>
Osast.	<i>meid</i>	<i>neid</i>
Sisseütl.	<i>meisse</i>	<i>nendessee ~ neisse</i>
Seesütl.	<i>meis</i>	<i>nendes ~ neis</i>
Seestütl.	<i>meist</i>	<i>nendest ~ neist</i>
Alaleütl.	<i>meile</i>	<i>nendele ~ neile</i>
Alalütl.	<i>meil</i>	<i>nendel ~ neil</i>
Alaltütl.	<i>meilt</i>	<i>nendelt ~ neilt</i>
Saav	<i>meieks ~ meiks</i>	<i>nendeks ~ neiks</i>
Olev	<i>meiena</i>	<i>nendena</i>
Rajav	<i>meieni</i>	<i>nendeni</i>
Ilmaütl.	<i>meieta</i>	<i>nendeta</i>
Kaasaütl.	<i>meiega</i>	<i>nendega</i>

Nagu *mina (meie)* käändub *sina (teie)*.

2. Enesekohased.

	Ains.	Mitm.
Nim.	<i>(ise)</i>	<i>(ise)</i>
Omast.	<i>enese ~ `enda</i>	<i>eneste ~ `endi</i>
Osast.	<i>ennast ~ `end</i>	<i>`endid (~ `end ~ ennast)</i>
Sisseütl.	<i>enesesse ~ `endasse</i>	<i>enestesse ~ `endisse</i>

Muid käändeid saab korrapäraselt tuletada põhikäändeist. Nagu *enese ~ enda* käändub ka *iseenese ~ iseenda*, kusjuures viimasel muutub ainult lõpposa *-enese ~ -enda*: *iseenese ~ iseenda*, *iseennast ~ iseend*, *iseeneseesse ~ iseendasse* jne. Nimetav kääne enesekohastel puudub; selle asemel tarvitatakse eritüvelist sõna *ise*.

3. Vastastikuseid *üksteise*, *teineteise* tarvitatakse ainult ainsuses (nimetav kääne puudub). Neil käändub üksnes järgosa: *üksteise*, *üksteist*, *üksteisesse*, *üksteisest* jne.: samuti *teineteise*.

Märkus. Vastastikune asesõna *teineteise* tähendab kahe vahekorda, *üksteise* aga kolme või enama vahekorda. Näit.: *Koer ja kass ei sobinud hästi teineteisega. Kevad el lahkuvad õpilased üksteisest.*

4. Omastav asesõna *oma* harilikult ei käändu, nimelt sel korral, kui ta on lauserõhutu. Näit.: *võtsin kõik oma asjad maale kaasa, oma vennale ma ei ütelnudki seda, mees jäi kõigi oma pakkidega rongist maha jne.*

Kui aga sõna *oma* on lauserõhuline, siis ta käändub korrapäraselt (nagu *sõna*), näit.: *pane omad käed ka külge, katsuge enne omade pakkidega jõuda rongile, minu asjadega pole ruttu.*

90. Harjutus. Asetada järgnevais lauseis sõna *oma*, kus see nõutav, samasse käändesse, milles on temale järgnev sõna.

Meie klassi õpilased korraldasid ekskursiooni (oma) kulul. Jalutasin (oma) sõpradega pargis. Iga lind elab (oma) pesas. Abistage (oma) seltsimehi! Just (oma) vigu harilikult ei osata tähele panna. Nõukogude inimene ei sea (oma) huvisid vastu sotsialistliku ühiskonna huvidele. Napoleon kaotas sõjas Venemaaga suurema osa (oma) vägedest. Ütelge mulle enne (oma) tingimused, siis kõneleme minu tingimustest! Väljarännanud kirjutasid omakseile, et nad igatsevad tulla tagasi (oma) kodumaale. Töökoja juhataja on veendunud, et ta (oma) stahaanovlike meetoditega suudab kuuplaani täita. Vanasõna ütleb, et (oma) vitsad peksavad kõige valusamini.

Jälgida enesekohase asesõna *enda* ~ *enese* ja omastava asesõna *oma* esinemist lauseis.

Poiss kutsus enda juurde oma koera. Kõik teistele, endale mitte midagi. Ta võttis endaga kaasa ka oma sõbra. Männid ja kuused segasid tuulehooi oma vaigust lõhna heina omaga. Ma võtsin oma sõbra noa enda kätte. Ta ei kaotanud usku enesesse. Naabrid tülitsevad omavahel.

Nimisõnaline asesõna *enda* ~ *enese* kuulub kas pöörd sõna juurde (*võttis endale, peab enesest lugu*) või esineb mingi tagasõna ees (*enda juurde, enese kätte*).

Omadussõnaline asesõna *oma* esineb harilikult nimisõna ees (*oma tuba, omis asjus*) ja liitabisõnus (*omaette, omakorda, omavahel*).

91. Harjutus. Tarvitada järgnevais lauseis kas *enda* ~ *enese* või *oma*, nagu nõutav.

Isa läks (oma, enda) lastega kunstinäitusele. Mis ta siis (omast, enesest) arvab? Ületame kõik raskused ja täidame õigeaegselt (oma, enda) ülesanded. Mari otsib (omale, endale) raamatu seltsiks kaasa. (Oma, enda) kogutud marjad on magusaimad. Mina tahtsin teda aidata kui (oma, enda) kallist poega. Direktor kutsus (oma, enda) juurde käitise eesrindlased. Peeter armastas (oma, enda) ette mõtiskella. Meie ei tohi (oma, enda) seniste saavutustega rahule jääda, vaid peame (oma, enda) tööd mitmekordistama.

5. Näitavad.

Nim.	<i>see</i>	<i>need</i>
Omast.	<i>selle</i>	<i>nende</i>
Osast.	<i>seda</i>	<i>neid</i>
Sisseütl.	<i>sellesse</i> ~ <i>sesse</i>	<i>nendesse</i> ~ <i>neisse</i>
Seesütl.	<i>selles</i> ~ <i>ses</i>	<i>nendes</i> ~ <i>neis</i>
Seestütl.	<i>sellest</i> ~ <i>sest</i>	<i>nendest</i> ~ <i>neist</i>
Alaleütl.	<i>sellele</i>	<i>nendele</i> ~ <i>neile</i>
Alalütl.	<i>sellel</i> ~ <i>sel</i>	<i>nendel</i> ~ <i>neil</i>
Alaltütl.	<i>sellelt</i> ~ <i>selt</i>	<i>nendelt</i> ~ <i>neilt</i>
Saav	<i>selleks</i> ~ <i>seks</i>	<i>nendeks</i> ~ <i>neiks</i>
Olev	<i>sellena</i>	<i>nendena</i>
Rajav	<i>selleni</i>	<i>nendeni</i>
Ilmaütl.	<i>selleta</i>	<i>nendeta</i>
Kaasaütl.	<i>sellega</i> ~ <i>seega</i>	<i>nendega</i>

Nagu *see* käändub ka *too* (*tolle*) (ains. saav: *tolleks*, ains. rajav: *tolleni*; mitmus: *nood, nonde, noid* jne.).

Muud näitavad asesõnad käänduvad korrapäraselt (*sama* nagu *sõna*, *säärane* nagu *hobune* jne.).

Liitasesõnul käändub ainult viimane liitosa: *samasugune*, *samasuguse*, *samasugust*, *samasugusesse*, *samasuguste* jne., *seesugune*, *seesugust* jne. Ainult sõnul *seesama*, *seesamane* ja *seesinane* käänduvad mõlemad liitosaad korraga: *seesama*, *sellesama*, *sedasama*, *sellesesamasse*, *needsamad*, *nendesamade* jne.

Võrrelda järgnevais lauseis näitavaid asesõnu *säärane*, *selline*, *seesugune* omadussõnaga *sarnane*: *säärasel raskel ajal vajame kõige rohkem abi; selliseid sõnu ei tarvitata; hinnakem sääraseid ohvrimeelseid mehi; kes võis seesugust nalja tõeks pidada; kuid: vennad olid teineteisega väga sarnased (= taolised, ühesugused); sarnaste kolmnurkade küljed on võrdsed.*

Meeles pidada. Näitavate asesõnade asemel ei saa tarvitada omadussõna *sarnane* (= taoline, ühesugune).

92. Harjutus. Leida 8 lauset, kus esinevad näitav asesõna *säärane* ja omadussõna *sarnane*.

6. Küsivad ja siduvad.

Nim.	<i>kes</i>	<i>mis</i>
Omast.	<i>kelle</i>	<i>mille</i>
Osast.	<i>keda</i>	<i>mida</i>
Sisseütl.	<i>kellesse</i>	<i>millesse</i>
Alalütl.	<i>kellel ~ kel</i>	<i>millel ~ mil</i>
Alaltütl.	<i>kellelt</i>	<i>millelt</i>
Kaasaütl.	<i>kellega</i>	<i>millega</i>
Mitm. omast.	<i>kelle (~ kellede)</i>	<i>mille (~ millede)</i>

Muud käänded on sõnul *kes*, *mis* põhikäändeist tuletavad. Mitmuse nimetav ja osastav on samal kujul nagu ainsuse vastavad käänded.

kumb (kumma), *milline*, *missugune* käänduvad korrapäraselt: *kumb* käändub nagu *sepp*, teised sõnad — nagu *punane*.

Jälgida sõnade *mil*, *millal* tarvitamist.

<i>Millal</i> (= kunas)?	<i>Mil</i> (= millel)?
<i>Millal sa sõidad linna?</i>	<i>Istusin toolil, mil oli kolm jalga.</i>
<i>Ta ei teadnud, millal saabub rong.</i>	<i>Ta ei teadnud tundi, mil sa tuled.</i>

Jätkata seda tabelit omade näidetega.

7. Umbmäärased asesõnad käänduvad: *muu* nagu töö, *mõningas* nagu *sipelgas*, *mitu* nagu *liige*, *mingi* nagu *aasta*, *mõlem(ad)* nagu *raamat(ud)* jne. Näit.:

<i>mitu</i>	Omast.	Osast.	Sisseütl.
Ains.	<i>mitme</i>	<i>mitut</i>	<i>mitmesse</i>
Mitm.	<i>mitmete</i>	<i>mitmeid</i>	<i>mitmetesse</i> e. <i>mitmeisse</i>

mõlem(ad)

Ains.	<i>mõlema</i>	<i>mõlemat</i>	<i>mõlemasse</i>
Mitm.	<i>mõlemate</i>	<i>mõlemaid</i>	<i>mõlematesse</i> e. <i>mõlemaisse</i>

Sõnul *iga* ja *igaüks* puudub mitmus, nad esinevad ainult ainsuses, näit.: *igaühe*, *igaüht* e. *igaühte*, *igaühele*, *igaühel* jt.

Sõnal *kõik* on mitm. omast. *kõigi* e. *kõikide* ja mitm. nim. *kõik*.

keegi, *miski*, *ükski*, *kumbki*, käänduvad nagu *kes*, *mis*, *üks*, *kumb*, kusjuures liide *-gi* (*-ki*) igakord liitub lõpule.

Näit.:

Nim.	<i>keegi</i>	<i>miski</i>	<i>kumbki</i>
Omast.	<i>kellegi</i>	<i>millegi</i>	<i>kummagi</i>
Osast.	<i>kedagi</i>	<i>midagi</i>	<i>kumbagi</i>
Sisseütl.	<i>kellesegi</i>	<i>millesegi</i>	<i>kummassegi</i>
Seesütl.	<i>kelleski</i>	<i>milleski</i>	<i>kummaski</i>
Seestütl.	<i>kellestki</i>	<i>millestki</i>	<i>kummaski</i>
Alaleütl.	<i>kellelegi</i>	<i>millelegi</i>	<i>kummalegi</i>

Alalütl.	<i>kellelgi e. kelgi</i>	<i>millelgi e. milgi</i>	<i>kummalgi</i>
Alaltütl.	<i>kelleltki</i>	<i>milleltki</i>	<i>kummaltki</i>

Sõnul *emb-kumb* käänduvad mõlemad osad korraga: *emb-kumb, emma-kumma, emba-kumba, emba-kumba e. emmase-kummasse, embade-kumbade, embi-kumbi* jne.

eri ja *kogu* on käänamatud: *eri küsimused, kogu asjale.*

93. Harjutus. Kirjutada järgnevate asesõnade

1) peakäänded: *iseenese, seesama, kumb, mõlem(ad), mingi, seesinane, emb-kumb, üksteise;*

2) kõik ainsuse käänded: *igaüks, keegi, ükski.*

10. Pöördsõnad e. verbid.

Pöördsõna e. verb on sõnaliik, mis väljendab olendi või eseme tegevust (mida ta teeb) või olekut e. seisundit (milles ta on).

Pöördsõnad võivad tähendada väga mitmesuguseid tegevusi, näit. liikumist ruumis (läheb, tuleb), olemist teatud seisundis (seisab, ripub), tunde- ja tahteavaldust (armastab, vihkab, kardab, soovib) jne.

Pöördsõna vormid näitavad isikut (loen), arvu (loeme), aega (lugesin), kõneviisi (loeksin), tegumoodi (loetakse), eitavat või jaatavat kõnet (loen — ei loe).

Pöördsõnade liigitus tegevuslaadi järgi.

Pöördsõnad jagunevad tegevuslaadilt lauses kahte alaliiki:

1. Sihilised pöördsõnad.

Kolhoosnikud **niidavad** *heina* (mida?). (Kolhoosnikute tegevus on sihitud heinale ehk, teiste sõnadega, hein on tegevusealune ese.) Kommunistlik noor **uurib** V. I. Lenini *teoseid* (mida?). **Kaotasin** koju minnes *kinda* (mille?). **Parandage** hoolikalt klassikirjandi *vead* (mis?). Õpetaja **kiitis** *õpilasi* (keda?) heade kirjandite kirjutamise eest. Parteiorganisatsiooni sekretär **kutsus** kolhoosi *esimehe* (kelle?) partei bürosse. **Hobused** (kes?) **võeti** palke vedama.

Sihilised pöördsõnad on need, millel on sihtis (osastavas, omastavas või nimetavas käändes), mis nimetab tege-

vusealust eset või olendit, millele või kellele tegevus on sihitud. Niisugused pöördsonad on *niitma, uurima, kaotama, parandama, kiitma, kutsuma, ajama, andma, võtma, tooma, lugema, kirjutama, kündma, sööma* jne.

Sihilise pöördsona järele võib panna küsimuse mida? (sööb mida?).

2. Sihitud pöördsonad.

Mehed **töötasid** oma käitises hilja õhtuni. Poisid **puhkasid** pärast eksamite õiendamist. Vanake **istus** uksepakul. Küll **oli** ilus ilm!

Sihitud pöördsonad on need, millel ei ole sihitist, s. t. ei ole tegevusealust eset või olendit. Niisugused pöördsonad on *töötama* (ei saa küsida mida?), *puhkama, istuma, olema, rippuma, seisma, jooksuma, minema, tulema, kukkuma, vaikima* jne. Suurem osa sihituid pöördsonu väljendab olekut teatavas seisundis ja liikumist teatavas suunas.

Märkus: Pöördsona leksikaalsest tähendusest sõltub, kas ta on sihiline või sihitu. Leksikaalse tähenduse muutmisega võivad sihilised pöördsonad saada sihituteks ja ümberpöörduks — sihitud sihilisteks. Näit.:

Sihiline pöördsona sihitus tähenduses.

Ma **räägin** tõtt
(räägin = väljendan mida?).

Ta ei **räägigi** minuga
(ei räägi = ei vestle — ei saa küsida mida?).

Sõdurid **laulavad** lahingu-
laulu (mida?).

Sõdurid **laulavad** tänaval.

Poisid **mängisid palli** (mida?).

Poisid **mängisid** staadionil.

Sihitu pöördsona sihilises tähenduses.

Brigadir **käis** linnas.

Ta **käis** kõik maad ja
mered **läbi** (läbi käima).

Hobune **jookseb** (ei saa küsida
mida?).

Nina **jookseb** verd (verd
jooksuma).

94. Harjutus. Tõmmata sihilistele pöörd sõnadele alla üks kriips ja sihituile kaks kriipsu.

Seitse tuhat lapsesuud avaneb. Nad laulavad oma õnnelikust noorusest, muretust elust. Nad laulavad sellest, kuidas nad tulevikus võtavad oma õlgadele ülesehitustöö, haaravad kätte vasarad, asuvad tellingitele. Nende laul kõlab kui võimas töötus meie rahvale, milles kinnitatakse valmisolekut tööks ja võitluseks kommunismi täieliku võidu eest. Sellest kõigest jutustab nende laul.

Järgnevad uued koorid. Puhuvad võimsalt pasunad.

Päikeseketas on vajunud juba laululava taha. Ikka veel kostavad laulud. Nad kanduvad üle Lasnamäe järsu pae-kalda, helisevad Läänemere vahustel voogudel, kaiguvad üle kogu suure Nõukogude kodumaa, üle maailma. Nad räägivad meie rahva võidust, sellest, kuidas ta ehitab ja loob uut elu. („XII laulupidu“.)

Pööramisvormid.

1. Pöörded ja arv.

Jälgida järgnevaid vorme.

Pöörded	Pöördelõpp	Märkus
Ainsus.		
1. (mina) <i>ela/n ela/ksi/n ela/si/n</i> .	-n	
2. (sina) <i>ela/d ela/ksi/d ela/si/d</i> .	-d	
3. (tema) <i>ela/b ela/ks ela/s</i>	(b), —	
Mitmus.		
1. (meie) <i>ela/me ela/ksi/me ela/si/me</i>	-me	-d on
2. (teie) <i>ela/te ela/ksi/te ela/si/te</i> .	-te	mitmuse
3. (nemad) <i>ela/va/d ela/ksi/d ela/si/d</i>	-(va)d, -d	tunnus

Pöörd sõna võib esineda kolmes pöördes:

1. pööre väljendab isiku tegevust, kes kõneleb, 2. pööre — kellega kõneldakse ja 3. pööre — kellest või millest kõneldakse.

Pöördsõna muuted võivad olla nagu käändsõna muutedki kahes arvus: ainsuses, kui on kõne ühe isiku tegevusest, ja mitmuses, kui kõne on mitmest tegijast.

Esimese pöörde lõpp on ainsuses **-n**, mitmuses **-me**, teisel pöördel ainsuses **-d**, mitmuses **-te**; kolmanda pöörde lõpp on kindla kõneviisi oleviku ainsuses **-b**, mitmuses **-vad**, lihtminevikus ja tingivas kõneviisis on kolmanda pöörde lõpuks tunnus (**-s**, **-ks**), mille vokaali *i* külge liitub mitmuses **d**.

Kui esimese ja teise pöörde lõpud on tekkinud asesõnadest (mitmuses *me*, *te*), siis kolmanda pöörde lõpuks on endine oleviku kesksõna lõpp **-b**, **-va-** (mitmuse tunnusega **-vad**), mida praegugi loetakse ka oleviku tunnuseks. (Lõuna-Eestis on osalt ains. 3. pööre praegugi lõputa: tege, and, võtt.)

2. A j a d.

Võrrelda järgnevate sõnade kuju ning tähendust.

Olevik	Minevik	Tunnus
(mina) <i>harjutan</i>	<i>harjuta/si/n</i>	-si-
(sina) <i>õpid</i>	<i>õppi/si/d</i>	-si-
(tema) <i>palu/b</i>	<i>palu/s</i>	-s
(meie) <i>tuleme</i>	<i>tul/i/me</i>	-i-
(teie) <i>olete</i>	<i>ol/i/te</i>	-i-
(nad) <i>pese/va/d</i>	<i>pes/i/d</i>	-i-
(tema) <i>näi/kse</i>	<i>näi/s</i>	-s
<i>ehitatakse</i>	<i>ehitat/i</i>	-i

Pöördsõna muuted võivad esineda kahes **ajas**.

1. **Olevik** avaldab praegust või tulevast tegevust.
2. **Minevik** väljendab möödunud tegevust.

Minevikku võib moodustada ühe või mitme pöörd-sõnavormi abil (*harjutasin — olen harjutanud*). Ühesõnalist minevikku nimetatakse **lihtminevikuks**.

Lihtmineviku tunnuseks on **-si-** või **-i-**. Ains. 3. pöördes on **-si** asemel **-s** (*palu/s, hakka/s*), mis ühtlasi on ka pöördelõpuks.

Tuleviku väljendamiseks pole eesti keeles erivormi. Tulevast tegevust väljendatakse harilikult oleviku abil. Näit.: *Ostan endale uue raamatu. Tulen homme tagasi.*

95. **Harjutus**. Eraldada järgnevas harjutuses pöördelõpud püstkriipsuga ning tõmmata oleviku tunnusele alla üks kriips ja mineviku tunnusele kaks kriipsu.

„Noh, kui meresõda tahad, siis olgu meresõda,” mõtlesin iseeneses, seadsin oma laeva lahinguvalmis ja panin suur-tüki sülgama.

Väike saks oli minu julguse üle esmalt kohmetanud, siis hakkas appi karjuma ja viimaks palus sõjariistade-rahu. Ma olin nõus. Aga kes rahu ei pidanud, kes lepingu truuduse-tult murdis, oli väike saks. Ta tõukas oma laeva minu omaga külge külje vastu — me peatusime kalda ääres — ja enne kui mina tema saladuslikku plaani mõistsin märgata, oli ta mul teibaga mütsi peast vette virutanud, kusjuures teivas nii valusasti pead puudutas, et mul silmad tuld löid.

See kelmus kisendas kättemaksmist! Haavatud lõvi vihaga kiskusin truudusetu vaenlase käest sõjariista, hüppasin tema laevale, — ja nüüd algas käsitsivõitlus, mille koledusi sulg tõrgub kirjeldamast.

Mäletan ainult veel, et kindel pind meie jalge alt äkit-selt kadus, et süsimustad paksud lained meie peade üle kokku löid, — siis valitses tükk aega sügav vaikus...

Kui mu silmad jälle veidi seletama hakkasid, — nõudis palju meeleheitlikku kraapimist, enne kui niikaugale jõudsin — nägin oma jalge ees sügavas poris midagi siputavat. Ja kuidas siputavat! Nii siputab ainult elukas, kel surmahäda käes on. Ja see elukas oli noorhärä...

(E. Vilde.)

3. Kõneviisid.

Võrrelda järgnevate sõnade kuju ning tähendust.

1. *Ta tuleb meile* (kindlasti).
2. *Ta tule/ks meile* (kui ta saaks).
3. *Tul/gu meile* (me soovime, käsime seda).
4. *Ta tule/vat meile* (meile öeldi nii, kuulsime nii).

Kõneviise e. mooduseid on pöörd sõnal neli:

1. **Kindel kõneviis** väljendab, et mingi tegevus tõeliselt sünnib või on sündinud, näit.: *loeb, kirjutasime* jt.

Kindlal kõneviisil puudub tunnus.

2. **Tingiv kõneviis** märgib, et tegevus võib sündida teataval tingimusel, näit.: *loeksime, mindaks* jt.

Tingiva kõneviisi tunnuseks on *-ksi-* või *-ks*, näit.: *tule/ksi/n, tule/ks* jt.

3. **Käskiv kõneviis** avaldab käsku või soovi, et mingi tegevus sünniks.

See pöördub järgmiselt:

Ains.	2.	pööre <i>tule</i>	<i>anna</i>
	3.	„ <i>tul/gu</i>	<i>and/ku</i>
Mitm.	1.	„ <i>tul/ge/m</i>	<i>and/ke/m</i>
	2.	„ <i>tul/ge</i>	<i>and/ke</i>
	3.	„ <i>tul/gu</i>	<i>and/ku</i>

Käskiva kõneviisi tunnuseks on *-gu-*, *-ku-*, *-ge-*, *-ke-*, millega lõpevad ains. ja mitm. kolmas pööre ning mitmuse

teine pööre. Ains. 2. pöördes see tunnus puudub, näit.: *tule, anna* jt. ja see lõpeb tüve lõppvokaaliga. Ains. esimest pööret käskival kõneviisil ei ole. Mitmuse 1. pöördel on lõpuks peale käskiva kõneviisi tunnuse -ge-, -ke- veel -m (*tul/ge/m*).

4. **Kaudne kõneviis** avaldab kuuldusel põhinevat tegevust, näit.: *luge/vat, minda/vat* jt.

Kaudse kõneviisi tunnuseks on -vat, millega see lõpebki kõikides pööretes.

Võrrelda harvendatud pöördsonavorme järgnevais lausenäiteis.

-vat kaudses kõnes	-vad oleviku mitmuse 3. pöördes
<i>Ilmateate ennustuse järgi hakkavat homme vihma sadama.</i>	<i>Mootorid pannakse käima ja autod hakkavad liikuma linna poole.</i>
<i>Õhtuvaikusel kostvat jutukõmin kaugusse.</i>	<i>Külalast kostavad koerte haugatused.</i>
<i>Meie artellis õmmeldavad kõige kiiremini.</i>	<i>Meesrätsepad õmmelavad teenistujate sviivikondi.</i>

Tuleb meeles pidada, et kaudses kõneviisis esineb alati tunnus **-vat**, kindla kõneviisi oleviku mitmuse 3. pöördes aga **-vad**.

Vrd. ka oleviku kesksõna osastavat käänat (lapsed mängivad, lapsed mängivad, vaata mängivat last).

96. Harjutus. Leida rööbiti 5 lausenäidet kaudse kõneviisi ja oleviku mitmuse kolmanda pöörde kohta.

4. Tegumood.

Võrrelda järgnevaid rööpnäiteid.

Tegija isik esineb	Tegija isik määramata
<i>Mehed ehitavad hoonet (ehitajaiks on mehed).</i>	<i>Ehitatakse hoonet (ei ole öeldud, kes on ehitajad).</i>
<i>Tegija saab töö eest palka.</i>	<i>Töö eest saadakse palka.</i>
<i>Nad kirjutasid oma nimed alla.</i>	<i>Nimed kirjutati alla.</i>

Pöördsõnal on kaks tegumoodi.

1. **Isikuline tegumood** viitab teatavale isikule, kes midagi teeb või on mingis seisukorras.

2. **Umbisikuline tegumood** väljendab, et midagi tehakse või mingis seisukorras ollakse, jättes tegija isiku määramata.

Umbisikulise tegumoe tunnuseks on **-da-**, **-ta-**, **-a-**, näit.: *saa/da/kse*, *ehita/ta/kse*, *tuu/a/kse*, *teh/a/kse*; vokaali eel on selle **-da-**, **-ta-** asemel **-d-**, **-t-**, näit.: *saa/d/i*, *kirjuta/t/ud* jt.

97. Harjutus. Eraldada järgnevas harjutuses kõneviiside tunnused püstkriipsudega ning tõmmata umbisikulise tegumoe tunnusele kriips alla.

Virgul kootakse ja õmmeldakse, heegeldatakse ja tikitakse; seal pestakse, rullitakse ja triigitakse. (E. Vilde).

See ongi Nõukogude riigi suur jõud, et kodumaa hüüe ja kutse, lausunud tuhandete kilomeetrite kaugusel ühes jõukas kolhoosis, kajab vastu kogu laial maal, tõstab inimesed jalule, ühendab, liidab ühise eesmärgi teostamiseks. Talle tundus, nagu kuuleks ta oma kõrvadega kõiki neid hulgalisi hüüdeid ja loendamatuid vastukajasisid...

Kui ta poetas terad kotti, siis arvas ta kuulvat, nagu oleksid need helisenud. Vist hüüdsid ka terad, kasvanud ühe ja sellesama Nõukogude päikese all, üksteisele tervitusi.

„Hüüdku ja tervitagu,” lausus ta. „Need kuldsed terad, täis jõudu ja elu. Need aitavad kodumaad muuta võimsamaks ja kaunimaks.” (I. Lemanis).

5. Pöördelised ja käändelised muuted.

Vaadelda järgnevaid pöördsona vorme.

Käändelised		Pöördelised		
<i>tule/ma</i>	<i>tule/v</i>	(ma)	<i>tule/n</i>	
<i>tule/ma/s</i>	<i>tule/va</i>	(sa)	<i>tule/d</i>	<i>tule</i>
<i>tule/ma/st</i>	<i>tule/va/t</i>	(ta)	<i>tule/b</i>	<i>tul/gu</i>
<i>tule/ma/ta</i>	<i>tule/va/sse</i>	(me)	<i>tule/me</i>	<i>tul/ge/m</i>
	<i>tule/va/s</i>	(te)	<i>tule/te</i>	<i>tul/ge</i>
	<i>tule/va/st</i>	(nad)	<i>tule/va/d</i>	<i>tul/gu</i>

Pöördsonal on pöördelisi ja käändelisi vorme. Käändelised vormid ei ole üksikult lauses öeldiseks.

Pöördsonal on järgmised käändelised muuted: 1) tegevusnimed ja 2) kesksõnad.

1. Vaadelda jämendatud pöördsonu järgnevais lauseis.

ma-tegevusnimi	Tunnus ja lõpp
<i>Läheme õppi/ma</i> (mida tegema?).	-ma
<i>Mehed olid puhka/ma/s.</i>	-ma/s
<i>Tulime söö/ma/st.</i>	-ma/st
<i>Kirjand jäi lõpeta/ma/ta.</i>	-ma/ta

da-tegevusnimi	Tunnus ja lõpp
<i>Homseks on palju õppi/da</i> (mida teha?).	-da
<i>Uks tuleb kinni tõmma/ta.</i>	-ta
<i>Mis teh/a!</i>	-a
<i>Võideld/de/s</i> liikusid väeosad edasi.	-de/s

Pöördsõnal on kaks tegevusnime — ma- ja da-tegevusnime.

Märkus: Mõnes pöördsõna tüübis on da-tegevusnime tunnus **d** ühte sulanud eeloleva **l, r, n**-iga (olla, panna, surra).

6. Tegevusnimede tähendusi ja tunnused.

ma-tegevusnimi vastab küsimustele *mida tegema? kuhu?* ja nimetab tegevust, mida hakatakse või minnakse tegema. Ta laiendab pöördsõnu, mis väljendavad: 1) liikumist kuhugi poole või 2) tegevust, mida tegema kutsutakse või saadetakse, 3) samuti ka tegevust, mida valmis, kohustatud või suuteline ollakse tegema.

1. Poisid läksid jõeale kalu õngitsema. Lapsed hakkavad meil seitsmeaastaselt koolis käima. Tulge laulma! Õpilased asusid kirjanikkeid koostama.

2. Teid palutakse sööma. Saada poeg õunu korjama.

3. Oleme kohustatud oma kodulinna taastama. Eesrindlikud töölised on suutelised kõige raskemaidki ülesandeid lahendama. Ta oli valmis alati oma sõpru aitama. Kooli peab iga õpilane õigel ajal ilmuma. ma-tegevusnime tunnus on **-ma**, millega ta lõpebki.

ma-tegevusnimi on sisseütlev kääne. Vanades rahvalauludes oli selle lõpp **ma - ie** (kui mina hakkas laulemaie, laulemaie, laskemaie), mis veel vanemal ajal oli **-ma h a n**.

ma-tegevusnimel on veel kolm teist muudet: **-mas, -mast ja -mata** vormid.

mas-tegevusnimi vastab küsimustele *mida tegemas? kus?* ja väljendab kuskil viibimist, seisundit, milles ollakse, või tegevust, mida ollakse tegemas.

Mehed on metsas puid saagimas. Olime parajasti heinamaal loogu võtmas. Vend on suplemas. Lapsed olid aias rohtu kitskumas. Käisin õde vaatamas.

mas-tegevusnimel on peale tunnuse **ma** veel seesütleva lõpp **-s**. mast-tegevusnimi vastab küsimustele *mida tegemast? kust?* ja väljendab liikumist kustki poolt ja tegevust, mida tegemast tullakse, loobutakse, keeldutakse jne.

Sportlane tuli ujumast. Töölised tulevad söömast. Ma olen väsinud sellest rääkimast. Süda tõrgub seda tegemast. Ametnik keeldus õiendit andmast. Loobusin sellest kirjutamast.

mata-tegevusnimel on peale tunnuse **ma** veel seestütleva lõpp **-st**. mata-tegevusnimi vastab küsimustele *mida tegemata? kuidas?* ja väljendab: 1) tegevust, ilma milleta teine tegevus toimub, või 2) tegevust, mis jääb tegemata.

1. Mees läks ära (ilma) sõna lausumata. Tuli meile (ilma) kutsumata. 2. Töö jäi tegemata. Meie oleme veel söömata. Need loengud jäävad pidamata.

mata-tegevusnimel on peale tunnuse **ma** veel ilmaütleva lõpp **-ta**. Märkus: ma-tegevusnimel oli ka omastav kääne, mida leiame ainult mõnel üksikul sõnal, näit.: Kõik ei ole saamapäevad, kõik on küll söomapäevad.

da-tegevusnimi vastab küsimusele *mida teha?* ja

1) nimetab tegevust, mida tuleb või võib teha. Ta laiendab pöörd-sõnu, mis väljendavad: 1. tahtmist, võimist, tundmuusi, mõistmist jne. või 2. suhtumist, näidates tegevuse eesmärki.

1. Tahan õppida. Mis sa mõtled teha? Katsume seda sööti siiski künda. Ei julge võtta. Kas ma tohin siin suitsetada? Lenin armastas lastega vestelda ja mängida. Kuidas ta siin näeb kirjutada? Ma ei saanud teda nähagi. See mees ei viitsi hästi töötada. Vaja minna.

2. Aja lammas siia niita. Ta püüdis oma sõpra alati aidata. Ema tõi lastele raamatuid lugeda. Isa lubas mind linna kaasa võtta.

2) nimetab tegevust, mis mingi omadusega on seotud.

Jalutada värske õhu käes on kasulik. Koolis on mõnus õppida. Kena oli laste mängu vaadata. Seda nähtust on raske seletada.

da-tegevusnime tunnus, millega ta lõpeb, on **-da**, **-ta**, **-a** (*luge/da*, *haka/ta*, *teh/a*, *süü/a*).

des-tegevusnimi vastab küsimustele *mida tehes? kuidas? millal?* ja väljendab: 1) tegevust, mis teise tegevusega ühel ajal toimub ja seda iseloomustab.

Poiss töötab lauldes. Kits läks kiideldes mäele, hunt läks hoobel-des järele.

2) des-tegevusnimelises lauselühendis koos teiste lühendi sõnadega lause öeldisega väljendatud tegevusega üheaegset tegevust, iseloomustades teguviisi.

Kartuleid *koorides* kuulas perenaine raadio päevauudiseid. (Kuidas ja millal kuulas? Kuulas ja kooris kartuleid. Kaks tegevust toimub ühel ajal.) Minu *nähes ei ole* ta kunagi seda *teinud*. Ta *ütles* seda kõikide *kuuldes*. Kõnetooli *astudes laskis* ta pilgu üle saali *libiseda*.

des-tegevusnimel on sama tunnus mis da-tegevusnimelgi (a asendatud e-ga) ja peale selle seesütleva lõpp -s (võidel/des, hüpa/tes, teh/es, süü/es).

7. Kesksõnad, nende tähendusi, tunnused ja osa lauses.

Jälgida jämendatud pöörd sõnu järgnevais näiteis.

Oleviku kesksõna	Tunnus	Mineviku kesksõna	Tunnus
<i>Jõudsi</i> me voola/va jõe äärde.	-va-	<i>Raskused pole lõp-</i> <i>pe/nud</i> .	-nud
<i>Võitle/va/d</i> poolled tegid rahu.	-va-	<i>Vabrikusse palgati õppi/nud</i> töölisi.	-nud
<i>Iga ülesanne pole kergesti lahenda-</i> <i>ta/v</i> .	-/ta/v	Takistused on <i>võide/t/ud</i> .	-/t/ud
<i>Käi/da/va/s</i> kohas liigub palju inimesi.	-/da/va-	<i>Kaup on müü-</i> <i>d/ud</i> .	-/d/ud

Pöörd sõnal on eriline vorm, mida nimetatakse kesksõnaks. Näit.: *töötav* (inimene), *töötanud* (verbist *töötama*), *ehitav* (maja), *ehitatud* (verbist *ehitama*).

Kesksõna on niisugune pöörd sõna vorm, millel on niihästi pöörd sõna kui ka omadussõna laadi (omadusi, tunnuseid). Kesksõna märgib ühelt poolt nagu omadussõnagi olendi või eseme omadust (laadi), vastates küsimusele *missugune?* Kuid teiselt poolt ta märgib niisugust olendi või eseme omadust (laadi), mis näitab selle olendi või eseme tegevust või seisundit, näit.: *loov* tööline (tööline, kes loob), *seisev*

vesi (vesi, mis seisab, ei voola), *kõrbenud* praad (praad, mis on kõrbenud), *kirjutatud* kiri (kiri, mis on kirjutatud).

Kesksõnal on järgmised pöörd sõna omadused (erinevused):

1) Kesksõna näitab aega, s. t. ta võib esineda olevikus, (*õppiv*) ja minevikus (*õppinud*).

2) Kesksõna võib olla sihiline või sihitu nagu pöörd sõnagi ja nõuab sedasama nimisõna käänet, mis pöörd sõnagi (*lugev* — sihiline, sõnast *lugema*; *loeb raamatut*, ka *raamatut lugev*, *tulev* — sihitu, sõnast *tulema*; *tuleb aiast tuppa*, ka *aiast tuppa tulev*).

3) Kesksõnal on tegumood, s. t. ta võib olla isikulises tegumoes ehk aktiivne ja umbisikulises tegumoes ehk passiivne, näit.: *sõöv* ja *sõõnud* loom (loom, kes sõõb või on sõõnud, — isikuline või aktiivne tegevus); *söödav* ja *söödud* toit (toit, mida süüakse, kõlbab süüa, või on söödud — umbisikuline või passiivne tegevus).

Isikuline või aktiivne kesksõna näitab selle olendi või eseme omadust või laadi, kes või mis ise on tegevuse tegijaks või seisundis olijaks (teeb või tegi, on või oli), näit.: *juhtiv* tegelane (tegelane, kes juhib), *juhtinud* ametnik (ametnik, kes on juhtinud); *haudiv* kana, *haidunud* kana; *keev* vesi, *keenud* vesi jne.

Umbisikuline või passiivne kesksõna näitab selle olendi või eseme omadust või laadi, kes või mis on teise olendi või eseme tegevuse aluseks, näit.: *juhitav* asutis (asutis, mida juhitakse), *juhitud* töö (töö, mida on juhitud); *loetav* raamat, *loetud* raamat jne.

Niisiis on pöörd sõnal mõlemas tegumoes kaks kesksõna e. partitsiipi, s. o. kokku neli:

1) **v**-kesksõna [isikuline e. aktiivne oleviku kesksõna (*õppi-v*)]

2) **tav**-kesksõna [umbisikuline e. passiivne oleviku kesksõna (*õpi-tav*)]

3) **nud**-kesksõna [isikuline e. aktiivne mineviku kesksõna (*õppi-nud*)]

4) **tud**-kesksõna [umbisikuline e. passiivne mineviku kesksõna (*õpi-tud*)]

Oleviku kesksõna tunnus on **va**, mis ains. nimetavas on lühenenud **v**-ks (*võitle-v*). Umbisikulises tegumoes esineb **v** ees umbisikulise tegumoe tunnus **ta**, **da** (*lahenda/tav*, *käi/dav*).

Mineviku kesksõna tunnuseks on isikulises tegumoes **-nud**, umbisikulises **-dud**, **-tud** (**t** on tegumoe tunnus).

Oleviku **v**- ja **tav**-kesksõna esineb lauses:

1) nimisõna täiendina (*kündev* traktor ja *küntav* maa), kusjuures kesksõna muutub nagu omadussõnagi kõigis käänetes (*võitlev* partei, *võitleva* partei, *võitlevat* parteid, *võitlevasse* parteisse, *võitleva* parteiga);

2) öeldistäitena (vesi on *keev*; need laulud on *lauldavad*).

Mineviku **nud-** ja **tud-**kesksõna esineb lauses:

1) ka nimisõna täiendina, kuid ta ei muutu (*lugenud* inimene, *loetud* raamat);

2) sagedamini pöörsõna liitvormides koos abiverbiga *olema*, millega ta moodustab pöörsõnalise öeldise (olen *teinud*, on *teinud*, oleks *tulnud*; on *tehtud*, oleks *tuldud* jne.); eitava kõne kindla kõneviisi lihtminevikus öeldisena ilma abiverbita (ei *teinud*, ei *tehtud*).

98. Harjutus. Eraldada järgnevas harjutuses tegevusnimedega tunnused püstkriipsuga ja tõmmata kesksõnade tunnustele kriips alla.

Ei ta enam nii suureline olnud oma kohasaamisega, ei ta oma häid adjustaate teel enam nii väga näidanud (Vilde). Kui õhtul päike teinud kuldse tee on üle rohelise vee, siis lähme sõudma: küll hiljem Kuu meid kutsub koju jõudma, kui taevas tumenemas üle tähtede! Lõhnast heldununa, ärritatuna pöördus poiss ja oli valmis lähema õie poole kummarduma, aga jahmunult jäi ta paigale ja ta palgelt kustus leegitsev janu: liblikut püüdes oli ta kõik lilled ära tallanud (Tammsaare). Iga Nõukogude kodaniku kohuseks on armastada palavalt isamaad, rõõmutseda ja kannatada temaga. Ta hall silm täis hävinemata õrnust puhkab paludes ja hoiatades minu näol.

8. Jaatav ja eitav kõne.

Jälgida pöörsõna muuteid järgnevais lauseis.

Jaatav kõne	Eitav kõne
Tütarlaps läheb kooli.	Poiss ei jäta ülesandeid lahendamata.
Töölised ületasid tööplaani.	Ükski töötaja ei puudunud töölt.

Jaatav kõne	Eitav kõne
Õpi hoolega! Meie sovhoosides peksti suvi- vilja.	Ärge unustage vihikut koju! Kõiki kartuleid ei pandud keldrisse.

Pöördsõnal on kaks kõnet: **jaatav** ja **eitav**.

1. **Jaatav kõne** väljendab, et teatav tegevus toimub, näit.: *läheb, ületasid, õpi! peksti* jt.

2. **Eitav kõne** väljendab, et teatavat tegevust ei toimu, näit.: *ei jäta, ei puudunud, ärge unustage! ei pandud* jt.

Eitav kõne moodustatakse abisõna **ei** abil. Käs kivis kõneviisis esineb selle asemel **ära**, mis pöördub ühes pöördsõnaga: *ära mine, ärgem mingem, ärge minge, ärgu mingul* Käändelistes vormides tarvitatakse eitamiseks abisõna **mitte**, näit.: *mitte minna, mitte lugenud* jt.

99. Harjutus. Leida 5 lauset jaatava ja eitava kõne kohta.

9. Pöördsõna liht- ja liitvormid.

Pöördsõnal on **liitvormid**, mis koosnevad ühest sõnast, näit.: *loen, võideldi*, ja **liitvormid**, mis moodustatakse mitme sõna abil, näit.: *ei ole, on võideldud*.

Jälgida pöördsõnaga *olema* moodustatud liitvorme.

Täisminevik	Enneminevik
<i>olen lugenud</i>	<i>olin lugenud</i>
<i>on loetud</i>	<i>olime lugenud</i>
<i>oleksime lugenud</i>	<i>olite lugenud</i>
<i>olevat loetud</i>	<i>olid lugenud</i>
<i>olgu lugenud!</i>	<i>oli loetud</i>

Pöördsõna *olema* ja mineviku kesksõna abil saab moodustada kaks liitvormi:

1. Kui pöördsõna on olevikus, saadakse **täisminevik**.

2. Pöördsõna mineviku abil moodustatakse **enneminevik**.

Neil vormidel pöördub ainult sõna *olema*, juuresolev mineviku kesksõna aga jääb muutumatuks.

Märkus. Eitavas kõnes tarvitatakse *olema* korrapärase, *ei*-ühendite kõrval ka lühemaid vorme: **pole** (= ei ole), **polnud** (= ei olnud), **poleks** (= ei oleks), **polevat** (= ei olevat) jm.

Pöördsõna vormide tabel.

I. Isikuline tegumood.

a. Pöördelised muuted.

1. Kindel kõneviis.

	Olevik		Lihtminevik	
Ains.	1. p. <i>ela/n</i>		<i>ela/si/n</i>	<i>tul/i/n</i>
	2. „ <i>ela/d</i>	} <i>ei</i>	<i>ela/si/d</i>	<i>tul/i/d</i>
	3. „ <i>ela/b</i>		<i>ela/s</i>	<i>tul/i</i>
Mitm.	1. „ <i>ela/me</i>		} <i>ela</i>	<i>ela/si/me</i>
	2. „ <i>ela/te</i>	<i>ela/si/te</i>		<i>tul/i/te</i>
	3. „ <i>ela/va/d</i>	<i>ela/si/d</i>		<i>tul/i/d</i>

	Täisminevik		Enneminevik	
Ains.	1. p. olen <i>ela/nud</i>		olin <i>ela/nud</i>	
	2. „ oled „	} <i>ei ole</i>	olid „	} <i>ei olnud</i>
	3. „ on „		oli „	
Mitm.	1. „ oleme „		} <i>ela/nud</i>	
	2. „ olete „	olite „		
	3. „ on „	olid „		

2. Tingiv kõneviis.

	Olevik		Täisminevik
Ains.	1. p. <i>ela/ksi/n</i>		oleksin <i>ela/nud</i>
	2. „ <i>ela/ksi/d</i>	} <i>ei</i>	oleksid „
	3. „ <i>ela/ks</i>		oleks „
Mitm.	1. „ <i>ela/ksi/me</i>		} <i>ela/ks</i>
	2. „ <i>ela/ksi/te</i>	oleksite „	
	3. „ <i>ela/ksi/d</i>	oleksid „	

3. Käskiv kõneviis.

	Olevik		Täisminevik
Ains.	2. p. <i>ela</i>	<i>ära ela</i>	
	3. „ <i>ela/gu</i>	<i>är/gu ela/gu</i>	<i>olgu</i>
Mitm.	1. „ <i>ela/ge/m</i>	<i>är/ge/m ela/ge/m</i>	<i>ela/nud</i>
	2. „ <i>ela/ge</i>	<i>är/ge ela/ge</i>	} <i>ela/nud</i>
	3. „ <i>ela/gu</i>	<i>är/gu ela/gu</i>	

4. Kaudne kõneviis.

	Olevik		Täisminevik		
Ains.	1. p.				
	2. „				
	3. „	} <i>ei</i>	<i>(olevat) ela/nud</i>		
Mitm.	1. „			} <i>ela/vat</i>	} <i>ei olevat</i>
	2. „				
	3. „				

b. Käändelised muuted.

<i>ma</i> - tegevusnimi	<i>da</i> - tegevusnimi	Kesksõnad
Sisseütl. <i>ela/ma</i>	<i>ela/da</i>	Olevik <i>ela/v</i>
Seesütl. <i>ela/ma/s</i>	Seesütl. <i>ela/de/s</i>	Minevik <i>ela/nud</i> .
Seestütl. <i>ela/ma/st</i>		
Ilmaütl. <i>ela/ma/ta</i>		

II. Umbisikuline tegumood.

a. Pöördelised muuted.

1. Kindel kõneviis.

Olevik

ela/ta/kse
kõnel/da/kse

ei { *ela/ta*
kõnel/da

ela/t/i
kõnel/d/i

Lihtminevik

ei { *ela/tud*
kõnel/dud

Täisminevik

on { *ela/tud*
kõnel/dud

ei ole { *ela/tud*
kõnel/dud

oli { *ela/tud*
kõnel/dud

Enneminevik

ei olnud { *ela/tud*
kõnel/dud

2. Tingiv kõneviis.

Olevik

ela/ta/ks
kõnel/da/ks

ei { *ela/ta/ks*
kõnel/da/ks

oleks { *ela/tud*
kõnel/dud

Täisminevik

ei oleks { *ela/tud*
kõnel/dud

3. Käskiv kõneviis.

Olevik			Täisminevik
<i>ela/ta/gu</i> <i>kõnel/da/gu</i>	ärgu	{ <i>ela/ta/gu</i> <i>kõnel/da/gu</i>	olgu
			{ <i>ela/tud</i> <i>kõnel/dud</i>
			ärgu olgu { <i>ela/tud</i> <i>kõnel/dud</i>

4. Kaudne kõneviis.

Olevik			Täisminevik
<i>ela/ta/vat</i> <i>kõnel/da/vat</i>	ei	{ <i>ela/ta/vat</i> <i>kõnel/da/vat</i>	olevat
			{ <i>ela/tud</i> <i>kõnel/dud</i>
			ei olevat { <i>ela/tud</i> <i>kõnel/dud</i>

b. Käändelised muuted.

ma-tegevusnimi

Kesksõnad

	Olevik	Minevik
Sisseütl. <i>ela/ta/ma</i>	<i>ela/ta/v</i>	<i>ela/t/ud</i>
<i>kõnel/da/ma</i>	<i>kõnel/da/v</i>	<i>kõnel/d/ud</i>

100. Harjutus. Kirjutada kõik vormid sõnust *lubama* ja *vaidlema*.

Pöörd sõnade põhivormid.

Vaadelda, missuguseid vorme saab moodustada isikulise tegumoe *ma*-tegevusnime abil.

Isikuline tegumood.

<i>õppi/ma</i>	<i>hakka/ma</i>	} <i>ma</i> -tegevusnime kõik käänded.	
<i>õppi/mas</i>	<i>hakka/mas</i>		
<i>õppi/mast</i>	<i>hakka/mast</i>		
<i>õppi/mata</i>	<i>hakka/mata</i>		
<i>õppi/v</i>	<i>hakka/v</i>		Oleviku kesksõna.
<i>õppi/vat</i>	<i>hakka/vat</i>		Kaudse kõneviisi olevik.

Isikulise tegumoe *ma*-tegevusnime abil moodustatakse sama tegumoe *ma*-tegevusnime muud käänded, oleviku kesksõna ja kaudse kõneviisi olevik.

Märkus: *ma*-tegevusnimi ja järelikult ka kõik sellest tuletatud vormid on astmevahelduslike sõnade puhul alati tugevas astmes.

Vaadelda, missuguseid vorme moodustatakse isikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku 1. pöörde abil.

Isikuline tegumood.

<i>õpi/n</i>	<i>hakka/n</i>	} Kindla kõneviisi oleviku kõik pöörded jaatavas ja eitavas kõnes.
<i>õpi/d</i>	<i>hakka/d</i>	
<i>õpi/b</i>	<i>hakka/b</i>	
<i>õpi/me</i>	<i>hakka/me</i>	
<i>õpi/te</i>	<i>hakka/te</i>	
<i>õpi/vad</i>	<i>hakka/vad</i>	

<i>õpi/ksin</i>		<i>hakka/ksin</i>		} Tingiva kõneviisi oleviku kõik pöörded jaatavas ja eitavas kõnes.
<i>õpi/ksid</i>	<i>õpiks</i>	<i>hakka/ksid</i>		
<i>õpi/ks</i>		<i>hakka/ks</i>		
<i>õpi/ksime</i>	<i>ei</i>	<i>hakka/ksime</i>	<i>hakkaks</i>	
<i>õpi/ksite</i>		<i>hakka/ksite</i>	<i>ei</i>	

<i>õpi</i>		<i>hakka</i>	} Käskiva kõneviisi oleviku ainsuse 2. pööre.
<i>ära õpi</i>		<i>ära hakka</i>	

Isikulise tegumoe **kindla kõneviisi oleviku** 1. pöördel moodustatakse sama tegumoe kindla ja tingiva kõneviisi olevik ja käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöörel niihästi jaatavas kui ka eitavas kõnes.

Vaadelda, missuguseid vorme moodustatakse *da*-tegevusnime abil.

Isikuline tegumood.

<i>õppi/da</i>	<i>haka/ta</i>	} <i>da</i> -tegevusnime seesütlevä kääne.
<i>õppi/des</i>	<i>haka/tes</i>	

da-tegevusnime abil moodustatakse sama tegevusnime seesütlevä kääne.

Vaadelda, missuguseid vorme moodustatakse *nud*-kesksõna abil!

Isikuline tegumood.

<i>õppi/nud</i>	<i>haka/nud</i>	} Käskiva kõneviisi oleviku kõik pöörded peale ains. 2. pöördel.
<i>õppi/gu</i>	<i>haka/ku</i>	
<i>õppi/gem</i>	<i>haka/kem</i>	
<i>õppi/ge</i>	<i>haka/ke</i>	
<i>õppi/gu</i>	<i>haka/ku</i>	
<i>ärgu õppi/gu</i>	<i>ärgu haka/ku</i>	
<i>ärgem õppi/gem</i>	<i>ärgem haka/kem</i>	
<i>ärge õppi/ge</i>	<i>ärge haka/ke</i>	
<i>ärgu õppi/gu</i>	<i>ärgu haka/ku</i>	

nud-kesksõna abil moodustatakse isikulise tegumoe käs-
kiva kõneviisi kõik pöörded peale ainsuse 2. pöörde.

Vaadelda, missuguseid vorme moodustatakse *tud-kesksõna* abil.

Umbisikuline tegumood.

<i>õpi/tud</i>	<i>haka/tud</i>
<i>õpi/takse</i>	<i>haka/takse</i>
<i>ei õpi/ta</i>	<i>ei haka/ta</i>
<i>õpi/ti</i>	<i>haka/ti</i>
<i>ei õpi/tud</i>	<i>ei haka/tud</i>
<i>õpi/taks</i>	<i>haka/taks</i>
<i>ei õpi/taks</i>	<i>ei haka/taks</i>
<i>õpi/tagu</i>	<i>haka/tagu</i>
<i>ärgu õpi/tagu</i>	<i>ärgu haka/tagu</i>
<i>õpi/tavat</i>	<i>haka/tavat</i>
<i>ei õpi/tavat</i>	<i>ei haka/tavat</i>
<i>õpi/tama</i>	<i>haka/tama</i>
<i>õpi/tav</i>	<i>haka/tav</i>

Kõik umbisikulise
tegumoe vormid.

tud-kesksõna abil moodustatakse kõik umbisiku-
lise tegumoe vormid.

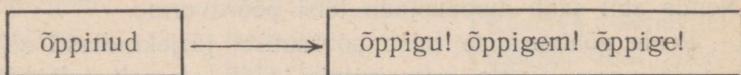
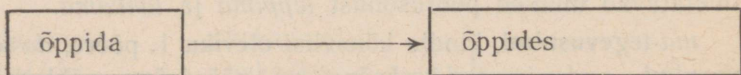
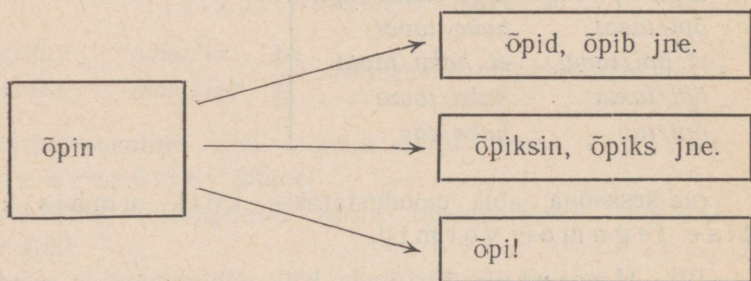
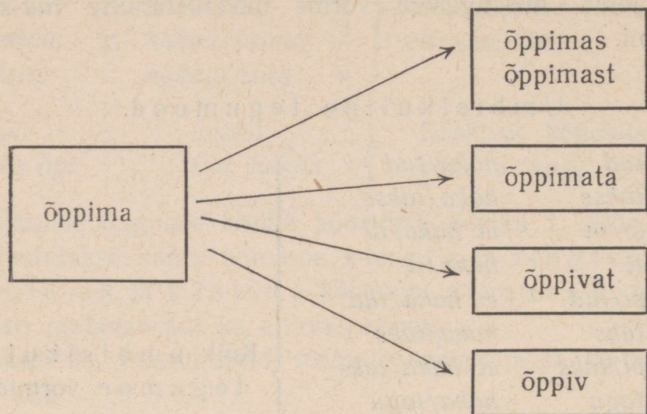
101. Harjutus. Kirjutada kõik põhimuuted ja nendest
tuletatavad muuted pöörd sõnust *leppima* ja *lakkama*.

ma-tegevusnimi, kindla kõneviisi *oleviku* 1. pööre, *da-tege-
vusnimi*, *nud-* ja *tud-kesksõna* on pöörd sõna põhivormid.
Nende abil saab moodustada teisi pöördvorme.

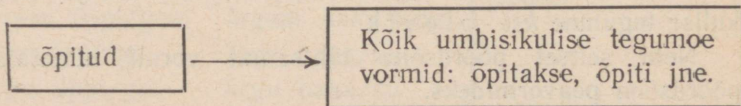
Peale põhivormide tuleb pöörämisel järjekindlasti silmas
pidada vorme, mida eelmainituist alati otseselt tuletada ei
saa. Need on isikulise tegumoe lihtminevik ja umbisi-
kulise tegumoe *kse-olevik*.

Neid seitset pöörd sõna tähtsamat vormi nimetatakse
pöörd sõna **peavormideks**.

Verbivormide moodustamise skeem.
Isikuline tegumood.

Umbisikuline tegumood.

102. Kirjutada järgnevaist pöördsonust kõik liht- ja liitmuuted (jaatavad ja eitavad) ning pidada seejuures silmas siin toodud peavorme.

s ö ö m a (muud peamuuted: süüa, söön, söin, söönud, süüakse, söödud), t u l e m a (tulla, tulen, tulin, tulnud, tulakse, tuldud), a n d m a (anda, annan, andsin, andnud, antakse, antud), l ü k k a m a (lükata, lükkan, lükkasin, lükannud, lükatakse, lükatud), v õ i t l e m a (võidelda, võitlen, võitlesin, võidelnud, võideldakse, võideldud).

P ö ö r d k o n n a d.

Nagu käandsõnad nii liigitatakse ka pöördsonad nende pööramisviisi järgi rühmadesse, mida nimetatakse **pöördkondadeks**. Käesolevas raamatus on pöördsonad rühmitatud nelja pöördkonda.

Kahte esimesse pöördkonda kuuluvad astmevahelduseta ja kahte viimasesse — astmevahelduslikud pöördsonad.

11. Astmevahelduseta sõnade pööramine.

E s i m e n e p ö ö r d k o n d.

tooma - tüüp: sõnad, millel *-ma* ees on pikk täis-
häälilik, välja arvatud *ii*, *üü*.

'tooma, da-teg. *'tuua*

Isik.	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Umbisik.	<i>'toon</i>	<i>'tõin</i>	<i>toonud</i>
	<i>tuuakse</i>		<i>'toodud</i>

Samuti pöörduvad: *looma*, *jooma*, *pooma* (lihtmin. *poostin*), *sööma*, *lööma*, *keema* (lihtmin. *keesin*, da-teg. *'kita* e. *'keeda*, kse-olev. *kiitakse* e. *'keedakse*), *saama*, *jääma*, *leema*,

muuma, mäama (lihtmin.: *sain, jätn, leesin, muusin, määsin, da-teg.:* *'saada, 'jääda, 'leeda, 'muuda, 'mäada, kse-olev.:* *'saadakse, 'jäädakse, 'leedakse, 'muudakse e. 'muutakse, 'määdakse e. 'määtakse).*

Neil sõnul on tüvele järgneva *d*-tunnuse ka o korral *oo, öö, ee* asemel *uu, üü, ii* (*looma — luua, luuakse, sööma — süüa, süüakse, keema — kiia, ktiakse*) ja minevikus *oi, õi* asemel *õi* (näit.: *jooma — jõin, lööma — lõin* jt.).

kätma - tüüp: sõnad, millel *-ma* eel on kaksiktäis-
h ä ä l i k või *ii, üü*.

'käima, da-teg. **'käia**

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	'kätin	<i>käisin</i>	<i>käinud</i>
Umbisik.	<i>käiakse</i>		<i>käidud</i>

Samuti pöörduvad: *müüma, viima, võtma* (da-teg. *võida* e. *võia*, kse-olev. *võidakse* e. *võitakse*), *kaema, natma, näima, treima, täima* (da-teg.: *'kaeda, 'naida, 'näida, 'treida, 'täida*, kse-olev.: *'kaetakse, 'naidakse, 'näidakse, 'treitakse, 'täitakse*).

E r i j u h t u m. Sõnal *näima* on olemas ka isikulise tegu-
moe kse-olevik: *näikse* (= näib).

Jälgida *tooma-, käima*-pöördkonna sõnade tüvemuutusi.

Võrrelda I pöördkonna ma-tegevusnime tema lihtminevi-
kuga.

<i>ma</i> -teg.	Lihtmin.	<i>ma</i> -teg.	Lihtmin.
<i>'tooma</i>	<i>'tõin</i> (III välde)	<i>'käima</i>	<i>käisin</i> (II välde)
<i>'sööma</i>	<i>'sõin</i> „	<i>'viima</i>	<i>viistin</i> „
<i>'saama</i>	<i>'sain</i> „	<i>'muuma</i>	<i>'muusin</i> (III välde)
<i>'keema</i>	<i>keesin</i> (II välde)	<i>'treima</i>	<i>'treisin</i> „

Võrrelda *tud*-kesksõna *kse*-olevikuga.

<i>tud</i> -kesks.	<i>kse</i> -olev.	<i>tud</i> -kesks.	<i>kse</i> -olev.
<i>toodud</i>	<i>tuuakse</i> (II välde)	<i>käidud</i>	<i>käiakse</i> (II välde)
<i>söödud</i>	<i>süüakse</i> „	<i>viidud</i>	<i>vitakse</i> „
<i>keedud</i>	<i>kiiakse</i> , <i>keedakse</i> (III välde)	<i>võidud</i>	<i>võidakse</i> (III välde), <i>võiakse</i>
<i>saadud</i>	<i>saadakse</i> „	<i>treitud</i>	<i>treitakse</i> „

Ühes osas I pöördkonna sõnus ei saa *tud*-kesksõnast moodustada *kse*-olevikku, vaid viimane erineb esimesest kas tüvel: *toodud* — *tuuakse*, või vältelt: *käidud* — *käiakse*. Reeglipärased on vormid: *saadakse*, *jäädakse*, *näidakse*, *võidakse*, *treitakse* jt.

Pidada eriti meeles need umbisikulise tegumoe oleviku jaatava ja eitava kõne muuted, mis on erineva tüvega ja erinevas vältes.

Jaatav kõne (mida tehakse?)	Eitav kõne (mida ei tehta?)
<i>tuuakse</i>	<i>ei tooda</i>
<i>lüüakse</i>	<i>ei lõõda</i>
<i>müüakse</i>	<i>ei müüda</i>
<i>käiakse</i>	<i>ei käida</i>

Jaatava kõne vormid on siin erandlikud, kuid eitava kõne vormid tulevad reeglipäraselt *tud*-kesksõnast.

103. Harjutus. Asetada järgnevais lauseis isikulise tegumoe muuted vastavasse umbisikulise tegumoe muuteisse.

Last ei löö. Võib hästi kirjutada. Ei täi oma sõpra igakord aidata. Karjamaa väravas muub. Ei joo kõike piima. Sööb isukalt, aga näib väsinuna. Kui lauta jääb, siis mäeb.

Toob kohe tagasi. Lööb naelu seina sisse. Tööst väsinud hobust ei löö. Saab üle igast takistusest. Väikest varssa ei müü. Töötoas treib kapijalgu.

104. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peavormid.

jooma, keema, treima, muuma, võima, jääma, lööma, naima, viima.

Teine pöördkond.

Astmevahelduseta kahe- ja enamasilbilised tüved.

elama, da-teg. *elada*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	elan	elasin	elanud
Umbisik.	elatakse		elatud

muutama, da-teg. *muutada*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	muutun	muutusin	muutunud
Umbisik.	muututakse		muututud

kirjutama, da-teg. *kirjutada*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	kirjutan	kirjutasin	kirjutanud
Umbisik.	kirjutatakse		kirjutatud

Nagu *elama* pöörduvad kahesilbilised sõnad esimeses ja teises vältes: *lubama*, *magama*, *sõdima*, *lisama*, *põlema*, *munema*, *avama*, *ronima*, *küsima*, *mürama*, *kobama*, *siblima*, *kablina* jne.

Nagu *muutama* pöörduvad kahesilbilised sõnad kolmandas vältes: *mattuma*, *kattuma*, *hukkuma*, *lükuma*, *puutuma*, *kalduma*, *juhtuma*, *joobuma*, *taastama*, *hääldama*, *eeldama*, *koondama*, *pooldama*, *koostama*, *äestama*,

jaatama, eitama, kaotama, jälgima, lõhkema, julgema, katkema, langema, taotlema, loetlema jne.

Nagu kirjutama pöörduvad sõnad, mil -ma eel on kolm või enam silpi: harjutama, ületama, armastama, kirjel-dama, tugevdama, parandama, ähvardama, häälitsema, muretsema, kaubitsema, alanema, halvenema, suurenema, kohise-ma, kärise-ma jt.

Meeles pidada järgnevad pöördvormid.

da-teg.	nud-kesks.	kse-olevik	eitav kõne	tud-kesks.
kaotada,	kaotanud,	kaotatakse,	ei kaotata,	kaotatud
töötada,	töötanud,	töötatakse,	ei töötata,	töötatud
julgeda,	julgenud,	julgetakse,	ei julgeta,	julgetud
süttida,	süttinud,	süttitakse,	ei süttita,	süttitud
kattuda,	kattunud,	kattutakse,	ei kattuta,	kattutud

Samuti tuleb meeles pidada, et oleviku 1. pööre ja sellest moodustatud teised vormid on muutuma-tüübi sõnul kolm andas vältes: puutun, puutub, ei puutu, puutuk-sin; hukkub, ei hukku, hukkuksid; mattub, ei mattu, mattuk-sid; süttib, ei sütti, süttiksid jne.

Eritüübid.

kõnelema, da-teg. **kõnelda**

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	kõnelen	kõnelesin	kõnelnud
Umbisik.	kõneldakse		kõneldud

Samuti pöörduvad sõnad, millel -ma eel on -le, mis liitub täishäälikule: logelema, sõnelema, rabelema, purelema, tegelema, kogelema, kõhelema, jagelema, vedelema, vibalema, muhelema, mõnulema, viljelema jne., ja sõna aelema (varem: ajelema).

Märkus: Sõna *ihalema* ei ole soovitatav pöörata nagu *kõnelema*, vaid parem on seda muuta nagu *kirjutama*: *ihalema, ihaleda, ihalen, ihalesin, ihalened, ihaletakse, ihaletud.*

tulema, da-teg. **tulla**

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	tulen	tulin	tulnud
Umbisik.	tullakse		tuldud

Samuti pöörduvad sõnad, millel *-ma* eel on kahe silbiline *e-lõpuga* tüvi esimeses vältes: *olema* (oleviku pöörded: *olen, oled, [tema] on, oleme, olete, [nemad] on*), *panema, purema, surema*.

Sõnal *pesema* on peavormid: *pesema, pesen, pesin, pesta, pesnud, pestakse, pestud*.

Meeles pidada järgnevad konsonanttüvelised muuted.

<i>da-teg.</i>	<i>nud-kesks.</i>	<i>käskiv kõnev.</i>	<i>kse-olevik</i>	<i>tud-kesks.</i>
<i>tegelda,</i>	<i>tegnud,</i>	<i>tegelgu,</i>	<i>tegeldakse,</i>	<i>tegeldud</i>
<i>sõnelda,</i>	<i>sõnelnud,</i>	<i>sõnelgu,</i>	<i>sõneldakse,</i>	<i>sõnelnud</i>
<i>viljelda,</i>	<i>viljelnud,</i>	<i>viljelgu,</i>	<i>viljeldakse,</i>	<i>viljeldud</i>

Meeles pidada, et *tulema*-tüübil ei saa kõiki vorme korrapäraselt tuletada põhivormidest.

Võrrelda järgnevaid vorme.

<i>da-teg.</i>	<i>tulla,</i>	<i>olla,</i>	<i>panna,</i>	<i>purra,</i>	<i>surra,</i>	<i>pesta</i>
<i>nud-kesks.</i>	<i>tulnud,</i>	<i>olnud,</i>	<i>pannud,</i>	<i>purnud,</i>	<i>surnud,</i>	<i>pesnud</i>
Käsk. kõnev.	<i>tulgu,</i>	<i>olgu,</i>	<i>pangu,</i>	<i>purgu,</i>	<i>surgu,</i>	<i>pesku</i>
<i>tud-kesks.</i>	<i>tuldud,</i>	<i>oldud,</i>	<i>pandud,</i>	<i>purdud,</i>	<i>surdud,</i>	<i>pestud</i>
<i>kse-olev.</i>	<i>tullakse,</i>	<i>ollakse,</i>	<i>pannakse,</i>	<i>purrakse,</i>	<i>surrakse,</i>	<i>pestakse</i>

Muud erijuhtumid. Sõnal *minema* on osa vorme teisestüvelisest pöörd sõnast; tema peavormid on:

minema, lähen, läksin, minna, läinud, minnakse, mindud,
käskiv kõneviis: *mine, mingu, mingem, minge, mingu.*

Sõnal *ajama* on umbisik.: *aetakse* (varem: *ajetakse*),
aetud.

Sõnul *kuulduma, tunduma* on olemas ka isikulise tegumoe
kse-olevik: *kuulukse, tunnukse*.

Sõna *käsitlema* pöördub nagu *kirjutama* ja selle rööpvorm
käsitelema nagu *tulema*.

käsitlema, da-teg. käsitleda e. käsitella

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>käsitlen</i> e. <i>käsitelen</i>	<i>käsitlesin</i> e. <i>käsitelin</i>	<i>käsitlenud</i> e. <i>käsitelnud</i>
Umbisik.	<i>käsitletakse</i> e. <i>käsitellakse</i>		<i>käsitletud</i> e. <i>käsiteldud</i>

Samuti pöörduvad: *taot(e)lema, loet(e)lema, ahvat(e)lema, imest(e)lema, kummard(e)lema, ähvard(e)lema, mõtisk(e)lema, otsisk(e)lema, häälitse(e)lema* jt.

käsitlema-tüübis võib sõnu pöörata ka niiviisi, et neil ainult osa peavorme, nimelt *da-teg.*, *nud-kesks.* ja umbisik. pöörduvad nagu *tulema*, kuna ülejäänud peavormid pöörduvad nagu *kirjutama*, näit.:

käsitlema, da-teg. kästitella

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>käsitlen</i>	<i>käsitlesin</i>	<i>käsitelnud</i>
Umbisik.	<i>käsitellakse</i>		<i>käsiteldud</i>

105. H a r j u t u s. Asetada sulgudes olevad pöörd sõnad nõutavasse vormidesse.

Mis (puutuma — olev. 3. p.) selle eesrindliku töölise edutamisse, siis on sellest veel varajane (kõnelema). Kui [pettuma (mida tehakse?)] üks kord, siis (olema) teine kord ettenägelikum. Raamatud [panema (mida tehakse?)] pärast

tarvitamist endisse kohta. Vapper rindevõitleja oli (kaotama) poole oma tööjõust lahinguväljal. Nooruse vaimustuses [süttima (mida tehakse?)] õige hõlpsasti ja (kujutlema) tulevikku kaunina. Laste pesu tuleb hoolikalt (pesema). Küll see stahaanovlane (töötama) hommikust õhtuni! Ehkki poiss sai (tõrelema), ei osanud ta siiski paremini kaarte (joonistama). Mõnikord ei [julgema (mida ei tehta?)] sügavasse vette ujuma minna. Kõrgeid nõukogulikke eesmärke on [taotlema (mida tehtud?)] raskusi võites.

106. Harjutus. Kirjutada alljärgnevate sõnade peavormid.

kaotama, pesema, puutuma, taastama, taotlema, töötama, panema, kogeleva, hukkuma, julgema, parandama, tegeleva, süttima, vaikima.

12. Astmevahelduslike sõnade pööramine.

Jälgida tugevat ja nõrka astet järgnevais astmevahelduslikes pöörd sõnus.

Nõrgenevad tüved		Tugevnevad tüved	
da-tegevusnimi tugevas astmes	Oleviku 1. pööre nõrgas astmes	da-tegevusnimi nõrgas astmes	Oleviku 1. pööre tugevas astmes
õppida	õpin	hüpata	hüppan
kukkuda	kukun	lakata	lakkan
sulgeda	sulen	hiilata	hiilgan
praadida	praen	vaadata	vaatan
katta	katan	tõtata	tõttan
toota	toodan	võidelda	võitlen

Osad astmevahelduslikel pöörd sõnul on oleviku 1. pööre nõrgas ja da-tegevusnimi tugevas astmes, osad pöörd sõnul aga oleviku 1. pööre tugevas ja da-tegevusnimi nõrgas astmes.

107. Harjutus. Leida astmevahelduslikke pöördsonu ja kirjutada tabelisse nende oleviku 1. pöore ja *da*-tegevusnimi, nõrgale astmele tõmmates alla ühe kriipsu ja tugevale astmele kaks kriipsu.

Kolmas pöördkond.

Astmevahelduslikud sõnad, mil *da*-tegevusnimi on tugevas ja olevik nõrgas astmes.

See pöördkond jaguneb kahte alaliiki:

1) pöördsonad, millel *-ma* eel on täishäälik: *lugema*, *õppima* jt.

2) pöördsonad, millel *-ma* eel on kaashäälik: *saatma*, *tootma*, *murdma*, *laulma*, *seisma* jt.

Esimene alaliik: sõnad, millel *-ma* eel on täishäälik.

<i>lugema</i> ,	<i>da</i> -teg.	<i>lugeda</i>	
	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>loen</i>	<i>lugesin</i>	<i>lugenud</i>
Umbisik.	<i>loetakse</i>		<i>loetud</i>
<i>õppima</i> ,	<i>da</i> -teg.	<i>õppida</i>	
	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>õpin</i>	<i>õppisin</i>	<i>õppinud</i>
Umbisik.	<i>õpitakse</i>		<i>õpitud</i>

Nagu *lugema* pöörduvad esmavärtelised sõnad: *sugema*, *siduma*, *kaduma*, *laduma*, *liguma*, *sadama* (sajan), *põdema*, *kuduma* (kujun e. koon) jt.

Nagu *õppima* pöörduvad kolmandavärtelised sõnad: *leppima*, *sündima*, *tungima*, *rääkima*, *tekkima*, *mähkima*, *saagima* (saen), *laadima* (laen), *küündima* (küünin), *haukuma*, *pakkuma*, *välkuma*, *kaaluma*, *sattuma*, *sulgema* (sulen), *lõppema*, *pääsema*, *kuivama*, *kasvama* jt.

Meeles pidada nõrgaastmelised oleviku vormid: *tekib, satub, sajab, saeb, praen, sulen, lõpeb* jt.

Erijuhtumid. Sõnal *vedama (vean)* on umbisik.: *veetakse, veetud*. — Pöörd sõnal *pidama* (= hoidma) on lihtmin. *pidasin*, umbisik. *peetakse, peetud*, sõnal *pidama* (= kohustatud olema) on sellevastu lihtmin. *pidin*, umbisik. *peetakse*.

Pöörd sõna *nägema* peamuuted on: *nägema, näen, nägin, näha, näinud, nähakse, nähtud*; käskiv kõneviis: *näe, nähku, nähkem, nähke, nähku*; samuti pöördub *tegema* (teen).

Sõnul *käskima, kiskuma, uskuma* on umbisikuline tegum.: *'kästakse, 'kästud, 'kistakse, 'kistud, usutakse e. ustakse, usutud e. 'ustud*.

Teine alaliik: sõnad, mille *-ma* eel on *kaas-* häälik.

saatma, da-teg. ***'saata***

Olev. Lihtmin. Min. kesks.

Isik. ***saadan*** ***'saatsin*** ***'saatnud***

Umbisik. ***saadetakse*** ***saadetud***

'murdma, da-teg. ***'murda***

Olev. Lihtmin. Min. kesks.

Isik. ***murran*** ***'murdsin*** ***'murdnud***

Umbisik. ***murtakse*** ***murtud***

'laulma, da-teg. ***'laulda***

Olev. Lihtmin. Min. kesks.

Isik. ***laulan*** ***laulsin*** ***'laulnud***

Umbisik. ***'lauldakse*** ***'lauldud***

'seisma, da-teg. ***'seista***

Olev. Lihtmin. Min. kesks.

Isik. ***seisan*** ***'seisin*** ***'seisnud***

Umbisik. ***'seistakse*** ***'seistud***

	<i>laskma</i> , da-teg.	<i>lasta</i>	
	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>lasen</i>	<i>lasksin</i>	<i>lasknud</i>
Umbisik.	<i>lastakse</i>		<i>lastud</i>

Nagu *saatma* pöörduvad sõnad, mille *-ma* eel on *t* või *p*: *lootma*, *jootma*, *tootma*, *söötma*, *niitma*, *koitma*, *laitma*, *väitma*, *võitma*, *tahtma*, *kartma*, *kastma*, *pistma*, *päästma*, *mõistma*, *tapma* (da-teg. *tappa*) jt.

Nagu *murdma* pöörduvad sõnad, mille *-ma* eel on *d*: *tundma*, *andma*, *kandma*, *kündma*, *needma* (*nean*), *seadma*, *teadma*, *püüdma*, *hüüdma*, *sõudma*, *jõudma*, *nõudma*, *leidma*, *hoidma* jt.

Nagu *laulma* pöörduvad sõnad, mille *-ma* eel on *l*, *n*, *r*: *kuulma*, *keelma*, *neelma*, *naerma*, *keerma*, *pöörma*, *käänma*, *veenma*, *väänma* (nud-kesks.: *käännud*, *veennud*, *väännud*) jt.

Nagu *seisma* pöörduvad sõnad, mille *-ma* eel on *s*: *tõusma*, *maitsma*, *õitsma*, *kaitsma* jt.

Nagu *laskma* pöörduvad sõnad, mille *-ma* eel on *sk*: *mõskma*, *käskma*, *puskma*.

Meeles pidada järgnevad pöördmuuted *murdma*-tüübist: *'needma*, *'needa*, *'nean*, *'needsin*, *'neednud*, *'neetakse*, *'neetud*; *'seadma*, *'seada*, *'sean*, *'seadsin*, *'seadnud*, *'seatud*; *'nõudma*, *'nõutav* jt.

Sõnul *jätma*, *katma*, *kütma*, *matma*, *võtma* esinevad umbisikulises tegumoes vormid: *jäetakse*, *jäetud*, *kaetakse*, *kaetud*, *köetakse*, *köetud*, *maetakse*, *maetud*, *võetakse*, *võetud*.

Sõnust *maksma*, *peksma*, *lüpsma*, *küpsma* võib tarvitada *da*-tegevusnimes ja umbisikulises tegumoes rööpvorme: *'maksa* e. *'maksta*, *'makstakse* e. *maksetakse*, *'makstud* e. *maksetud* jt.

Sõnal *jooksma* on *da*-tegevusnimes, *nud*-kesksõnas ja umbisikulises tegumoes järgnevad vormid: *'joos/ta*, *'joos/nud* e. *'jooksnud*, *'joos/takse*, *'joos/tud*.

Võrrelda *saatma*-alaliigi *ma*-tegevusnime *v*-kesksõnaga. *ma*-teg. *saat/ma*, *tund/ma*, *laul/ma*, *seis/ma*, *lask/ma* *v*-kesks. *saat/ev*, *tund/ev*, *laul/ev*, *seis/ev*, *lask/ev*.

Võrrelda samuti: *kat/ma* — *katt/ev*, *tap/ma* — *tapp/ev*. *v*-kesks. omastav on: *toot/va*, *tund/va*, *laul/va*, *seis/va*, *lask/va*, *kat/va*, *tap/va*.

saatma-alaliigis on *v*-kesksõna ainsuse nimetavas *v* ette lisandunud *-e-*, mis omastavas puudub.

Võrrelda *saatma*-, *murdma*- ja *laskma*-tüübi *da*-tegevusnime *nud*-kesksõnaga ja käskiva kõneviisiga.

<i>da</i> -teg.	<i>saat/a</i> ,	<i>katt/a</i> ,	<i>jätt/a</i> ,	<i>murd/a</i> ,
<i>nud</i> -kesks.	<i>saat/nud</i> ,	<i>kat/nud</i> ,	<i>jät/nud</i> ,	<i>murd/nud</i> ,
käsk. kõnev.	<i>saat/ku</i> ,	<i>kat/ku</i> ,	<i>jät/ku</i> ,	<i>murd/ku</i> ,
	<i>and/a</i> ,	<i>las/ta</i>		
	<i>and/nud</i> ,	<i>lask/nud</i>		
	<i>and/ku</i> ,	<i>las/ku</i>		

saatma-, *murdma*-tüübis on *da*-tegevusnime tunnuseks ainult *-a*, mitte *-ta* ega *-da*.

Sõnust *andma*, *kandma*, *kündma*, *tundma* on *nud*-kesksõna *andnud*, *kandnud*, *kündnud*, *tundnud*.

laskma-tüübi *nud*-kesksõna on *lasknud*.

108. H a r j u t u s. Asetada sulgudes olevad pöördõnad nõutavasse pöördvormidesse.

Kokk [praadima (mida teeb?)] köögis liha. Kui laps oli juba küllalt (jooksma), [pidama (mida tehti?)] ta kinni ja (jätma) seisma. [Sulgema (mida tee?)] raamat ja (seadma) laud korda! Kui üks töö [lõppema (mida teeb?)], tuleb teist alustada. Kord ja puhtus on igalt õpilaselt [nõudma (mida tehtav?)]. [Püüdma (mida tegin?)] rasvatihase kinni ja (laskma) ta jällegi lahti. Rukis tahab peale õitsemist (küpsema). Olin seda inimest (veenma) tema vaatekoha

vildakuses. Kuum ilm [hauduma (mida teeb?)] täna vihma. Püttsepp [neetima (mida tegi?)] tünnivitsa.

109. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peavormid.

teadma, küündima, lõppema (lõpen), sadama, veenma, sugema (soen), seadma, kuduma (kujun e. koon), nägema, tekkima, pidama (= hoidma), pääsema, vedama, laadima (laen), needma, jätma, jooksmata, maksma.

Neljas pöördkond.

Astmevaheldusega sõnad, mille da-tegevusnimi on nõrgas ja olevik tugevas astmes.

hakkama, da-teg. *hakata*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>hakkan</i>	<i>hakkasin</i>	<i>hakanud</i>
Umbisik.	<i>hakatakse</i>		<i>hakatud</i>

õmblema, da-teg. *õmmelda*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>õmblen</i>	<i>õmblesin</i>	<i>õmmelnud</i>
Umbisik.	<i>õmmeldakse</i>		<i>õmmeldud</i>

Nagu *hakkama* pöörduvad sõnad, mille *-ma* eel on *a*: *lakkama*, *hukkama*, *hüppama*, *hindama*, *tõmbama*, *kõlbama* (*kõlvata*), *algama* (*alata*), *pelgama* (*peljata*), *lupjama*, *kiusama*, *tõttama*, *ruttama*, *vaatama*, *aitama*, *näitama*, *ootama*, *süütama*, *tüütama*, *viitama*, *rüüstama*, *puistama*, *laastama*, *kaebama*, *kaevama*, *keelama*, *neelama*, *keerama*, *pöörama*, *käänama*, *väänama*, *viipama*, *seirama* jt.

Nagu *õmblema* pöörduvad sõnad, mille *-ma* eel on *-le*: *tõmblema*, *võrdlema*, *karglema*, *vehklema*, *taplema*, *võitlema*, *töötlema*, *kohtlema*, *hoidlema* (*hoielda*), *maadlema* (*maadelda*), *suudlema*, *vaevlema* jt.

Meeles pidada järgnevad pöördvormid.

ma-tegevusnimi ja lihtminevik tugevas astmes	da-tegevusnimi, nud- ja tud-kesksõna nõrgas astmes
<i>kaebama, kaebasin</i>	<i>kaevata, kaevanud, kaevatud</i>
<i>oskama, oskasin</i>	<i>osata, osanud, osatud</i>
<i>algama, algasin</i>	<i>alata, alanud, alatud</i>
<i>süütama, süütasin</i>	<i>süüdata, süüdanud, süüdatud</i>
<i>aitama, aitasin</i>	<i>aidata, aidanud, aidatud</i>
<i>kaklema, kaklesin</i>	<i>kakelda, kakelnud, kakeldud</i>
<i>vaidlema, vaidlesin</i>	<i>vaielda, vaielnud, vaieldud</i>
<i>töötleva, töötlesin</i>	<i>töödelda, töödelnud, töödeldud</i>

Sõnul *mõtleva, ütleva* on *da*-teg.: *mõtelda* e. *mõelda*, *ütelda* e. *öelda*, umbisik.: *mõteldakse* e. *mõeldakse*, *üteldakse* e. *öeldakse*, *mõteldud* e. *mõeldud*, *üteldud* e. *öeldud*. Lühemaid vorme (*mõelda*, *öelda* jne.) tarvitatakse lauserõhutus, pikemaid vorme aga lauserõhulises asendis.

110. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peavormid.

kõlbama, töötleva, hiilgama, lupjama, lakkama, näitlema, süütama, mõtleva, kargleva, kaebama, hüplema, oskama, võitlema.

111. Harjutus. Asetada sulgudes olevad pöörd sõnad käskiva kõneviisi mitmuse teise pöördesse.

Lapsed, (*aitama*) oma vanemaid! (Mitte *vaidlema*) targe-male vastu! (Mitte *kaebama*) iga tühja asja pärast! (Mitte *tüütama*) kibedal tööajal! Õppinud meistrid, (*oskama*) hästi oma kutseala! (*Mõtleva*) enne järele, alles siis (*hakkama*) kaaslasid kritiseerima. (*Algama*) tööga aegsasti! (Mitte *needma*) oma seltsimeest! (*Nägema* ja *leidma*) vigu ainult seal, kus neid tõepoolest leidub! (Mitte *kõneleva*) rutates,

vaid mõjukalt! (Hiilgama ja sädelema) oma vaimukuse ja teravmeelsusega!

Liitpöördsõnade pööramine.

Vaadelda liitpöördsõnade pööramist.

kooskõlastama, da-teg. **kooskõlastada**

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	kooskõlastan	kooskõlastasin	kooskõlastanud
Umbisik.	kooskõlastatakse		kooskõlastatud

Liitpöördsõnadel pöördub ainult viimane liit-osa. Nad kirjutatakse kõigis vormides kokku.

Teisi liitpöördsõnade näiteid: *alahindama, tasakaalustama, naeruvääristama, kahekordistama, päevapildistama, abielluma, tempelmaksustama* jt.

tähele panema, da-teg. *tähele panna*

	Olev.	Lihtmin.	Min. kesks.
Isik.	<i>panen tähele</i>	<i>panin tähele</i>	<i>tähele pannud</i>
Umbisik.	<i>pannakse tähele</i>		<i>tähele pandud</i>

Selliseid mitmest sõnast koosnevaid pöördsõnu nimetatakse ühendverbideks. Need kirjutatakse pöördelistes vormides ja tegevusnimedes lahku.

Teisi ühendverbide näiteid: *ära tulema, vastu võtma, kaasa tõmbama, üle jooksmata, lahti tegema, hukka mõistma, kinni hoidma, välja viima, osa võtma* jt.

112. Harjutus. Kirjutada peavormid järgnevaist sõnust.

laiali kandma, tasakaalustama, ära minema, päevapildistama, lahti rullima.

*113. Harjutus. Märkida järgnevas harjutuses iga sõna pöördkond rooma numbriga ja tüüp sõnaga (näit.: tundma — III, murdma-tüüp).

Ületama, deklareerima, lubama lükkama, propageerima, looma, saatma, taastama, tegelema, püstitama, haakima, varuma, sobima, keetma, telefoneerima, töötlemata, progresseeruma, kestma, tugevdama, taluma, kaevama, halvama, käänama, väänama, lõppema, abistama, organiseerima, koguma, puuduma, söötma, ühiskonnastama, toetama, võrdlema.

114. Harjutus. Kirjutada järgnevate sõnade peavormid.

püstitama, võima, minema, kollektiviseerima, arutlema, vaatama, kindlustama, pidama (= kohustatud olema), jääma, veetma, korrespondeerima, kisklema (kiselda), külvama, sulgema (sulen), töötlemata, rääkima, tulema, karakteriseerima, aiutama (aidata), äestama, kasvama, hoolitsema, virolema, korraldama, ründama (rünnata), tundma, kündma, üttelema, taguma, seadma.

13. Ülevaade üksikuist pöördvormidest.

Lihtminevik.

Lihtminevikul on kaks tunnust: *-si* ja *-i*.

Isikulises tegumoes tarvitatakse harilikult *-situnnust*: *treisin*, *puutusid*, *leidsime* jt. 3. pöördes aga *s* (mõnules, töötas jne.). Kui tegevusnimes *-ma* liitub ka *a* *s* *h* *ä* *ä* *likule*, siis on lihtmineviku ainsuse 3. pöördes *-is*: *katma* — *kattis*, *needma* — *needis* jt.

Ainult üksikuil sõnul on isikulises tegumoes *-i*-tunnus: *sa/i/n*, *tõ/i/d*, *pid/i/*, *tul/i/me*, *näg/i/te*, *pes/i/d* jne.

Umbisikulises tegumoes tarvitatakse ainult *-i*-tunnust: *sööd/i*, *käid/i*, *loet/i*, *kõneld/i*, *kirjutat/i*, *hakat/i*, *näht/i*, *pest/i* jne.

Võrrelda lihtmineviku astet *ma*-tegevusnime astmega.

<i>ma</i> -teg.	Lihtmin.	<i>ma</i> -teg.	Lihtmin.
<i>hüppama</i>	<i>hüppasin</i>	<i>juurdlema</i>	<i>juurdlesime</i>
<i>vaatama</i>	<i>vaatasid</i>	<i>kaklema</i>	<i>kaklesite</i>
<i>tõukama</i>	<i>tõukas</i>	<i>mõtlemä</i>	<i>mõtlesid</i>

Lihtminevik on nagu *ma*-tegevusnimigi astmevahelduslikes sõnus alati **tugevas** astmes.

115. Harjutus. Asetada järgnevais lauseis sulgudes olevad sõnad isikulise tegumoe lihtminevikku.

Vend (leidma) taskunoa. Miks te nii hilja kooli (tulema)? Kütt (laskma) maha suure karu. Hiir (hüppama), kass (kargama), vana karu (lööma) trummi. Miks Kaarel eile õhtul nii kiiresti (jooksmä)? Ta (kartma) jääda hiljaks rongile. Ühes Kitzbergi novellis jutustatakse, kuidas kütt jänest (püüdma), kuid jänese asemel tedre (leidma). Naabrinaised (pesema) jõe ääres pesu. Ma (vaatama) pealt, kuidas karjased (tegeme) tuld: Miku (kandma) kokku kuivi oksid ning muud risu, Juku (võtma) taskust tikutoosi ja (süütama) raagusid põlema, kusjuures Jaan (hoidma) käsi varjuks ees, et tuul algul tuld ära ei puhuks. Koer (purema) teekäijat.

Tingiv kõneviis.

Jälgida järgnevaid tingiva kõneviisi vorme.

(ma) <i>tuleksin</i>	(me) <i>räägiksime</i>
(sa) <i>ütleksid</i>	(te) <i>vastaksite</i>
(ta) <i>kuulaks</i>	(nad) <i>jutustaksid</i>

Meeles pidada, et isikulise tegumoe tingiva kõneviisi jaatavas kõnes ei saa ära jätta pöördelõppe ega mitmuse tunnust.

116. Harjutus. Kirjutada kriipsu asemele puuduv pöördelõpp ja mitmuse tunnus, nagu on nõutav.

Kui saabuks— soojad ilmad, siis me saaks— jälle supelda. Poisile oli tähtis praegu vaid see, et vihmased ilmad kiiremini läheks—, et tal poleks— vaja igavust tunda. Oh, oleks— te varem tulnud! Kui sa jälle lund tuiskaks—, oh talv, maailma puhastaks—, kõik vanad rajad ära peidaks— ja sunniks— inimesed endile uusi teid avama. Andres ei oska lapsi armastada nii, et need armastaks— ka Vargamäed.

nud - kesksõna.

nud - kesksõna on harilikult samas astmes kui *da - tegevusnimi*. Näit.:

<i>da-teg.</i>	<i>nud-kesks.</i>	<i>da-teg.</i>	<i>nud-kesks.</i>
<i>ladu/da</i>	<i>ladu/nud</i>	<i>'murd/a</i>	<i>'murd/nud</i>
<i>tagu/da</i>	<i>tagu/nud</i>	<i>'las/ta</i>	<i>'lask/nud</i>
<i>'käski/da</i>	<i>'käski/nud</i>	<i>võidel/da</i>	<i>võidel/nud</i>
<i>'laul/da</i>	<i>'laul/nud</i>	<i>tõmma/ta</i>	<i>tõmma/nud</i>
<i>'saata</i>	<i>'saat/nud</i>	<i>visa/ta</i>	<i>visa/nud</i>

Erandidiks on I pöördkonna sõnad, näit. *'saada* — *saanud*, *'süüa* — *söönud*, *'tuua* — *toonud*, *'käia* — *käinud* jt.

117. Harjutus. Asetada järgnevais lauseis sulgudes olevad sõnad *nud - kesksõnasse*.

Kas Kustas ei (kõnelema) teile, et ta on oma kaotatud raamatu kätte (saama)? Eks Nõukogudemaal ole (olema) küllalt mehi, kes on (võitlema) nõukogude rahvaste parema tuleviku eest. Kui vaikis merelt kuulduv kahurimürin, siis ei (kahtlema) enam keegi, et lahing oli (lõppema). Te olete ju hiljaks (jääma): miks te siis oma tulemisega ei (rututama)? Jahimees läks eile jahile, kuid ei (laskma) terve päeva jooksul ühtegi jänest. Keegi ei (nägema), kuidas maja põlema läks. Kalamehele olevat (sattuma) võrku suur kala: küll see (rabelema) ning (müttama), kuid võrk (pidama)

vastu ja kala polevat enam (pääsema) põgenema. Kas olete kunagi elus (sööma) austreid? Lapsed, kui olete (kordama) oma homsed õpi-ülesanded, siis tulge sööma! Poiss oli ehmatusest nii keeletu, et ei (oskama) kahtegi lugeda. Armas sõber, miks te mulle nii kaua oma elust teateid ei (saatma)? Oleksin nii meelsasti midagi (tahtma) teist kuulda. Päev oli nii palav, et oleksime meeleldi lahti (riietuma), lähedasse jõkke (hüppama) ja jahedas vees (suplema), kuid ajapuudus ei (võimaldama) seda. Külvikampaania miiting oli (algama) vähese hilinemisega, aga inimesi oli (kokku tulema) õige rohkesti.

Käskiv kõneviis.

Käskiva kõneviisi tunnused *-gu*, *-ge* ja *-ku*, *-ke* liituvad otseselt *nud*-kesksõna tüvele. Näit.:

nud-kesksõna

Käskiva kõneviisi vormid

loo/*nud*

loo/*gu*

söö/*nud*

söö/*gem*

käi/*nud*

käi/*ge*

kõnel/*nud*

kõnel/*gu*

veen/*nud*

veen/*gem*

naer/*nud*

naer/*ge*

pes/*nud*

pes/*ku*

võit/*nud*

võit/*kem*

kand/*nud*

kand/*ke*

Meeles pidada, et pika täishääliku ja kak-siktäishääliku ning *-l*-, *-n*- ja *-r*- järel esineb tunnus *-gu*, *-ge/m*, *-ge*; *-s*-, *-t*- ja *-d*- järel aga *-ku*, *-ke/m*, *-ke*.

Seejuures on käskiva kõneviisi tunnuses *k*, kui *da*-tegevusnimi lõpeb *-ta*-ga (*haka/ta* — *hakaku*, *haka/kem* — *haka/ke*).

118. Harjutus. Asetada kriipsu asemele kas *k* või *g*.
 Püüd—em olla tublid ja töökad! Kõnel—e selgesti ja
 är—e poeta—e oma kõnesse vähetuntud rahvusvahelisi sõnu!
 Tüdruk võtab ahjust leiba, sooja leiba — mõtel—e! (Juh.
 Liiv). Hoid—e oma tervist! Sm. rätsep, õmmel—e mulle
 suveks hästi lahedad riided! Tund—e tõsist rõõmu meie käi-
 tiste töövõitudest! Sead—e oma kohver puhkusele sõiduks
 valmis! Är—e raiu—e ahjupuid liiga peeneks! Lõpeta—e töö
 ja haka—e koju minema! Võt—u poiss heinahang ja lüka—u
 heinad luugist sisse! Vaada—e, sealt ta tuleb, min—e talle
 vastu! Karel—e, lapsed, hiljem, nüüd hüpa—e üle kraavi ja
 asu—e marju noppima! Käsitel—e õppeainet huvitavalt ja
 tutvusta—e Nõukogude Liidu grandioosseid saavutusi nel-
 jandal viisaastakul! „Õpetajad, rahvahariduse alal töötajad!
 Relvasta—e õpilasi teaduse saavutustega! Kasvata—e meie
 noori nõukogude patriotismi vaimus! Valmista—e ette sot-
 sialistliku ühiskonna kultuurseid, haritud kodanikke, aktiiv-
 seid kommunismi eest võitlejaid!” (ÜK(b)P KK hüüdlause
 Oktoobrirevolutsiooni 31. aastapäevaks.)

Umbisikuline tegumood.

Jälgida umbisikulise tegumoe tunnuse esinemist.

<i>-dakse, -di, -dud</i>	<i>-takse, -ti, -tud</i>
<i>jäädakse, jäädud</i>	<i>lepitakse, lepitud</i>
<i>võidakse, võidud</i>	<i>osatakse, osatud</i>
<i>pandi, pandud</i>	<i>hukjutakse, hukjutud</i>
<i>surdi, surdud</i>	<i>tehti, tehtud</i>
<i>kuuldakse, kuuldud</i>	<i>peksti, pekstud</i>

Tüve lõpus oleva pika täishääliku või kaksik-
 täishääliku ning *l*, *n*, *r* järel on umbisikulise tegumoe
 tunnuseks *-da-* ja *-d-*.

Lühikese vokaali ja *h, s* järel esineb umbisikulise tegumoe tunnus *-ta-* ja *-t-*.

Erandlikult esineb *-ta-* ja *-t-* sõnus *treima, täima, kaema*, näit.: *treitakse, täitud, kaetud*.

Meeles pidada. Ühel osal sõnul *kse*-olevikus umbisikulise tegumoe tunnuse *d* puudub: *tuuakse, süüakse, käiakse, tullakse, pannakse, surrakse, tehakse, nähakse* jt.

Jälgida pöörd sõna tüve lõpptäishääliku muutust umbisikulises tegumoes.

<i>ma</i> -teg.	Olev.	Umbisik.
<i>toot/ma</i>	<i>tooda/n</i>	<i>toode/takse</i>
<i>petma</i>	<i>petan</i>	<i>peteti</i>
<i>võitma</i>	<i>võidan</i>	<i>võidetud</i>
<i>kastma</i>	<i>kastan</i>	<i>kastetagu</i>
<i>tapma</i>	<i>tapan</i>	<i>tapetaks</i>

Sõnul, millel *-ma* eel on *t* või *p*, on umbisikulises tegumoes tüve lõpptäishääliku *a* asemel *e*. Sama muutus esineb ka erandsõnus *vedama, ajama, pidama* (= hoidma), *pügama*, näit.: *vean — veetud, ajan — aetud* (varem: *ajetud*), *pean — peetud, pöan — põetud* (ehk: *pügan — püгатud*).

119. Harjutus. Asetada järgnevas harjutuses kriipsu asemele kas *d* või *t*, nagu on nõutav.

Laatadel müüakse ja oste—akse mitmesuguseid kaupu. Mis kutsikana õpi—akse, seda penina pee—akse. Mis täna teh—ud, see homme hooletu. Pole leib võsast võe—ud ega kase okstest katku—ud. Kassi pärast ei min—a kalaranda ega saia pärast laadale. Kui püü—akse kõigest väest, saa—akse üle igast mäest. Kuidas saa—ud, nõnda läinud. Eesrindlike sportlaste esinemist võistlustel võib iseloomustada kolme sõnaga: min—i, võistel—i ja võide—i. Kuidas mõel—akse, nõnda öel—akse. Kui kahte jänest korruga püü—akse,

jää—akse tihti mõlemast ilma. Hoolega hoi—akse, mida ei tahe—a kaotada. Inimest või—akse paremini tunda tema tegudest. Masinat või—akse määrdega, kui ei tahe—a teda ruttu kulutada. Kui otsi—akse, siis ka lei—akse. Suvel ei käi—a suuskadega.

Võrrelda järgnevaid pöördmuuteid.

Kindel kõneviis <i>-kse</i>	Tingiv kõneviis <i>-ks</i>
<i>Võidakse rahul olla.</i>	<i>Küll võidaks saapaid osta, kui aga tahetaks.</i>
<i>Tahetakse osta saapaid.</i>	<i>Kui oleks aega, küll siis mindaks.</i>
<i>Kas homme minnakse kalale?</i>	<i>Soovisin, et mind võetaks linna kaasa.</i>
<i>Täna võetakse kartuleid.</i>	

Meeles pidada, et umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikus esineb *-kse*, tingiva kõneviisi olevikus aga *-ks*.

120. Harjutus. Leida 10 lauset, kus esinevad umbisikulise tegumoe kindla ja tingiva kõneviisi oleviku vormid.

Võrrelda *da*-tegevusnime ja umbisikulise tegumoe oleviku eitava kõne vorme.

<i>da</i> -tegevusnimi — mida teha? <i>-da</i>	Eitav kõne — mida ei tehta? <i>-ta</i>
<i>töötada</i>	<i>ei töötata</i>
<i>kaotada</i>	<i>ei kaotata</i>
<i>parandada</i>	<i>ei parandata</i>
<i>ületada</i>	<i>ei ületata</i>
<i>leppida</i>	<i>ei lepita</i>
<i>jagada</i>	<i>ei jagata</i>
<i>käsitleda</i>	<i>ei käsitleta</i>

Enamasti on pöördõnol *da*-tegevusnimes tunnus *-da*, umbisikulise tegumoe e i t a v a s kõnes aga *-ta*. Osas käändtüüpides on aga mõlemad eelnimetatud vormid ühtelangevad, näit. *võida* — *ei võida*, *alata* — *ei alata*, *hüpelda* — *ei hüpelda* jt.

121. H a r j u t u s. Kirjutada mõttekriipsu asemele kas *-ta* või *-da*, nagu on nõutav.

Täna kavatses direktor teenistujaile meelde tuletada—, et töökavade esitamise tähtpäeva ei pikenda—. Ta püüdis muljet tekita—, nagu peaks ta varsti lahkuma. Klaverimängu ei harjuta— juhuslikult, vaid kavakindlalt. Kõiki eluraskusi ei saa veereta— vanemate õlule. Nõukogude riigis ei kitsenda— kodanike vabadusi. Vajadus kõigile vastutulijaile naerata— kiusas teda tugevasti. Kustumisel olevat tuld on vaja õigel ajal kohenda—. Oleks vaja elekter põlema süüda— ja raamatut lehitse—. Lasteetendusi ei korralda— teatris hilisel õhtutunnil. Poiss katsus end salaja õue poeta—. Balansseerimisel ei kaota— tasakaalu.

122. H a r j u t u s. Asetada järgnevais lauseis pöördõnade isikulise tegumoe muuted vastavasse umbisikulise tegumoe muutesse.

Niidab heina. Pikutas värskes heintes. Laiska laidab ja virka kiidab. Ajas loomi karjamaale. Sõitis vedruvankris. Ründas ja võitis. Oskab tööd teha. Keetis perele toitu. Tahtku aga, küll siis suudab! Kirjutagu uus kiri! Ärgu magagu lõunani! Kastab peenraid. Tõmbas parajasti paati kuivale. Kae-
vab maad. Veab heinu. Kallas vett ämbrisse. Kordab õpi-
ülesandeid. Ei mõista inglise keelt. Hakaku õppima! Kasva-
tab sulgloomi. Rändas mööda kodumaad. Kõitis raamatuid. Saadab tervisi. Ootab ja loodab. Süütab küünalt. Viitis aega. Vaadaku neid ilusaid ülesvõtteid! Tootku häid kaupu. Jootis kariloomi. Näitas meile kolhoosi viljapõldusid. Ärgu kartku vaeva, kui tahab midagi suurt saavutada!

nud- ja *tud*-kesksõna ja *nu-*, *tu*-lõpuline
nimisõna.

Vaadelda, millal on lauses *nud-* ja *tud*-kesksõna, millal —
nu- ja *tu*-lõpuline nimisõna.

<i>nud-</i> , <i>tud</i> -kesksõna ei käändu	<i>-nu-</i> , <i>-tu</i> -lõpuline nimisõna käändub
<i>Mälestati Suures Isamaa- sõjas langenud</i> (missuguseid?) <i>kängelasi</i> .	<i>Mälestati Suures Isamaa- sõjas languid</i> (keda?) (lan- genud).
<i>Hüljatud</i> (missugust?) <i>inimest ei leidu Nõukogude- maal</i> .	<i>Hüljatut</i> (keda?) <i>ei lohu- tata kapitalistlikes riiges</i> (hüljatu).
<i>Alatud</i> (missuguseid?) <i>töid ei tohi pooleli jätta</i> .	<i>Alatut</i> (mida?) <i>ei jäeta</i> <i>lõpetamata</i> (alatu).

nud-, *tud*-kesksõna ei käändu.

123. Harjutus. Asetada sulgudes olev *nud-*, *tud*-kesksõna ja *nu-*, *tu*-lõpuga nimisõna nõutavasse käändesse.

Meie luuletajad löid ideeliselt küpsi värse (vabastatud) Nõukogude Eestile. Hitlerlaste poolt [lõhutud ja laastatud (ains. osast.)] asuti taastama enneolematu kiirusega. Süngelt vaatas ta oma vesihallide silmadega (langenud) kaaslast. (Väljapuhanud) hobust tuleb esimesel sõidul kinni pidada pingul ohjadega. Poiss püüdis teisi redelile (roninud) maha lükata. (Olnud) ei saa teha olematuks ega (sündinud) sündimatuks. Teile (usaldatud) ülesandeid täitke alati korralikult! Juba mitmendat päeva pärast Tallinna vabastamist Nõukogude võidukate vägede poolt ootas ema oma ainsat (armastatud) poega tagasi tulevat Isamaasõja tandreilt.

Meeles pidada. *tud*-kesksõnast tuleb lahus hoida *tu*-lõpuline eitav omadussõna, näit.: *ületamatu*, *tundmatu*, *parandamatu*, *ääretu* jt., mis alati käändub. Näit.:

<i>tud</i> -kesksõna ei käändu	<i>tu</i> -lõpuline oma dussõna käändub
<i>lahendatud ülesanne</i> <i>lahendatud ülesannet</i> <i>lahendatud ülesandeid</i>	<i>lahendamatu ülesanne</i> <i>lahendamatut ülesannet</i> <i>lahendamatuid ülesandeid</i>

124. Harjutus. Kirjutada järgnevaist sõnust ainsuse ja mitmuse osastav.

taoteldud eesmärk, hoolimatu sõber, kuulnud uudis, endakasvatatud hobune, mannetu mees, ülesantud õppetükk, elatanud vanake, talletatud vara, leitud nuga, auhinnatud kirjanik, üleannetu poiss, närtsinud roos, mahajäetud küla, tegevusetu tüdruk, saadud kingitus, piiramatu võimalus, tühjendatud riikul, täiskiilutud vagun, õnnetu rätsep, ligipääsematu maakoht, mahavisatud aeg, põhjendamatu väide, ostetud õpik, näotu plank, mõistmatu tegu, saavutatud võit, ääretu meri, tuntud tegelane.

125. Kordav harjutus. Määrata pöördkond ning pöördtüüp ja pöörata peavormides järgnevad pöörd sõnad, kasutades vajaduse korral õigekeelsus-sõnaraamatut.

vabastama, toitma, kaotama, treima, deklareerima, veenma, valvama, tõusma, ehtima, keema, tõmblema, neetima, avama, kahtlema, pöörduma, õigustama, aru saama, konsulteerima, lööma, teadma, mõtlema, jagelema, tempelmaksustama, nihkuma, ette panema, viimistlema, ajama, nägema, kujutama, vaevama, kalduma, näitlema, jõudma, saavutama, hülgama, julgema, kogeleva, reetma.

14. Muutumatud sõnad.

Muutumatud on sõnad, mis ei käändu ega pöördu (või muutuvad osaliselt). Muutumatud sõnad rühmitatakse

viide liiki: määr- ning kild-, ees- ning taga-, kõrval-, side-, ja hüüdsõnadeks.

1. Määrsõnad (koos kildsõnadega).

Vaadelda määr sõnu järgnevais lauseis.

Kus tegijaid, seal nägijaid. Eile edenes töö hõlpsasti. Ei see ülesanne on liiga kerge minu jaoks, ma valin pisut raskema.

Määrsõnad väljendavad:

1) kohta: *siin, seal, sinna, eemal, eemale, eemalt, kaugele, taga, tagant, ees, koju* jt.;

2) aega: *nüüd, täna, homme, eile, praegu, ammu, varsti, kaua, alati, kevadeti, vanasti* jt.;

3) teoviisi: *ilusasti, kiiresti, vihaselt, kõvemini, ruttu, otse, paiguti, jalgsi, põlvili, vastastikku* jt.;

4) määr: *väga, peaaegu, kaunis, natuke, pisut, ainult, liiga, määratu* (suur) jne.;

5) küsimust: *kus? kuhu? kust? kunas? millal? kuidas(s)? miks? mispärast?* jne.

126. Harjutus. Leida lauseid järgnevate määr sõnade kohta: seal, eile, varsti, jalgsi, vastastikku, pisut, millal? mispärast?

Vaadelda määr sõnade alaliiki kildsõnu järgnevais lauseis.

Kui ilus ilm on täna! Jah, sa töötad tõesti laitmatult. Kas sa ennast liiga ei väsita?

Kildsõnad annavad lausele või lauseosale teatava tähendusliku varjundi. Oma tähenduselt väljendavad kildsõnad:

1) jaatust või eitust: *jah e. jaa, muidugi, küll, kindlasti, ei, mitte, ei sugugi, vaevalt* jt.

2) küsimust: *kas? eks? ega?*

3) oletust ja kahtlust: *vist, küllap vist, ju* jt.

4) imestust ja vaimustust: *kui, siis, vaat* jt.

5) vastandamist: *kuigi, siiski, igatahes* jt.

Jm.

2. Ees- ja tagasõnad.

Vaadelda ees- ja tagasõnu järgnevais lauseis.

Enne koitu läksid heinalised tööle. Pärast lõunat lasti leiba luusse. Arst istus haige kõrvale. Teda polnud meie hulgas. Ta jooksis ühe juurest teise juurde. Haige venna pärast pidi ta koju jääma.

Ees- ja tagasõnu e. kaassõnu tarvitatakse ühenduses käändsõnaga. Nad täpsustavad käände tähendust, väljendades kohta, aega, põhjust ja muid vahekordi.

Ees- ja tagasõnu tarvitatakse enamasti kas omastava või osastavaga, mõnikord ka mõne muu käändega.

O m a s t a v a g a esinevad:

(laua) <i>alla, all, alt</i>	(seaduse) <i>järgi</i>	<i>läbi</i> (metsa)
(ukse) <i>ette, ees, eest</i>	(mehe) <i>järel</i>	<i>peale</i> (tema)
(isa) <i>juurde, juures, juurest</i>	(aastate) <i>kaupa</i>	<i>üle</i> (kraavi)
(puu) <i>najale, najal, najalt</i>	(hoiatuste) <i>kiuste</i>	<i>ümber</i> (nurga)
(põllu) <i>peale, peal, pealt</i>	(teisipäeva) <i>paiku</i>	
(krae) <i>vahele, vahel, vahelt</i>	(üksteise) <i>võidu</i>	

O s a s t a v a g a esinevad:

<i>enne</i> (lõunat)	<i>pärast</i>	} (õhtusööki)	(maad) <i>kaudu</i>
<i>ligi</i> (maad)	<i>peale</i>		(jalgu-) <i>pidi</i>
<i>mööda</i> (metsi)	<i>piki</i> (randa)		(teed) <i>mööda</i>
<i>päri</i> (-tuult)	<i>vastu</i> (oksa)		

M u u d e k ä ä n e t e g a esinevad:

(algusest) <i>peale</i>	<i>kuni</i> (metsani)	<i>ilma</i> (mõtlemata)
(põlvest) <i>saadik</i>	<i>kuni</i> (lõpuni)	<i>ühes</i> (minuga)

Jälgida eessõna *peale* tarvitamist.

O s a s t a v a g a:

O m a s t a v a g a:

*Arst soovitas rohtu võtta
peale sööki.*

*Kell neli peale lõunat
läksime uisutama.*

*Kõik viibisid klassis peale
minu sõbra.*

*Ta oli ostnud kõiki toidu-
aineid peale suhkru.*

Eessõna *peale* tähenduses pärast nõuab *o s a s t a v a t*.

O m a s t a v a g a esineb eessõna *peale* tähenduses välja arvatud.

127. *H a r j u t u s*. Asetada sulgudes olevad sõnad kään- desse, mida nõuab nende kõrval olev ees- või tagasõna.

Kass istub (laud) all. Põgenejad sakslased jooksid mööda (metsad). Sõitsime paadiga ettevaatlikult piki (jõekallas). Nägemiseni! pärast (puhkus) kohtame jälle. Praegu viibib mu vend Moskvas, kuid arvatavasti (nädal) pärast on ta jälle Tallinnas. Peale (töölised) võtsid maidemonstratsioonist osa ka teenistujad ja õpilased. Käitiskomitee esimehe (hai- gus) pärast lükati ametiühingu koosolek (nädal) võrra edasi. Peale töö (lõpp) läheme taastama. Vanasti määrati mere- sõidul laeva koosi (tähed) järgi. Koer liikus ettevaatlikult (võsastik) poole, hoides nina ligi (maa). (Äike) eel tundus õhus lämmatavat raskust. Peale rongi (päralejõudmine) Tallinna läheme otseteed (linn) kaudu sadamas ootavale lae- vale. Jõest üleminekul pidid sõdurid kohati (kael) saadik vette minema, kuid siiski jõuti teisele kaldale ilma (suure- mad õnnetused). (Rasked võitlused) järel maitseb rahu kõige paremini. Suured palgiparved ujusid (jõgi) mööda päri (-vesi) (sadam) poole. Kas Stalingradi (väljak) kaudu pää- seb kõige otsemini raudteejaama? Alles peale trükikunsti (leiutamine) võis alata kultuuri ning hariduse võidukäik inimkonna laiemais hulkades.

3. Kõrvalsõnad.

Vaadelda kõrvalsõnu järgnevais lauseis.

Õpetajate ülevabariigilisel nõupidamisel kuulati ära ja arutati läbi rida ettekandeid nõukogude patriotismi kasvatamisest. Rahva ärksamad pojad ja tütreid asusid rahvaluulet üles kirjutama ja kokku koguma. Näitlejad olid oma osad ära vahetanud.

Kõrvalsõnad käivad alati pöörd sõnadega kaasas, lähemalt iseloomustades tegemist või olemist.

Jälgida kõrvalsõnade kokku-lahkukirjutamist pöörd sõna vormidega.

Lahku	Kokku
1. <i>nud-</i> , <i>tud</i> -kesksõna küsimustele: mida teinud? mis tehtud? (on, oli) kokku tulnud (oleks, olevat) välja viidud	1. <i>nud-</i> , <i>tud</i> -kesksõna küsimusele: missugune? kokkutulnud (rahvas) väljaviidud (kast)
2. <i>ma-</i> ja <i>da</i> -tegevusnimi ära jooksmas kinni võtmas vastu tulla lahti võttes	2. <i>v</i> -kesksõna vastutulev lahtivõetav

Kõrvalsõna kirjutatakse pöörd sõnast lahku:

- 1) kõigis pöördelistes vormides,
- 2) *nud-*, *tud*-kesksõnas küsimustele: mida teinud? mis tehtud?
- 3) *ma-* ja *da*-tegevusnimes.

Kõrvalsõna kirjutatakse pöörd sõnaga kokku:

- 1) *nud-*, *tud*-kesksõnas küsimusele: missugune?
- 2) *v*-kesksõnas.

*128. Harjutus. Kirjutada sulgudes olev kõrval- ja pöörd sõna kas kokku või lahku, nagu nõutav.

Raamatute (edasi saatmine) teostati juba samal päeval. Kuulasime (tagasi hoitud) naeruga E. Bornhöhe följetoni

„Kuulsuse narrid!“. Õpilane avas (äsja ostetud) õpiku ja hakkas eksamiks (ette valmistuma). Nõukogude inimeste kangelasliku töö perioodil on (hukka mõistetav) ka kõige väiksem (maha jäämine) elu nõudmistest. Hakkasime juba õuest (välja sõitma), kui õde teatas, et ta tahab (kaasa tulla). Koduteel kohtasime tuttavaid seltsimehi nii (vastu tulijate) kui (mööda sõitjate) hulgas. Inglisekeelset lugemispala tõlkides püüdis Maret (aru saada) igast sõnast. Metsas (ümber hulkudes) leidsid poisid (maha murdunud) puu alt linnupesa. Mehed olid parajasti kalapüügilt (tagasi pöördumas), kui ühel paadil hakkas vesi (sisse tungima). Polgukomandöri ülesanne oli koondada tuliseid nõukogude patrioote (valmis olevaks) jõuks ja ühendada neid (ette nähtud) otsustavaks võitluseks.

4. Sidesõnad.

Vaadeldge sidesõnu järgnevais lauseis.

*Kuusk **ja** mänd kasvasid nõmmel **ehk** palul. Millal nad sinna olid sattunud, see oli kas ununenud **või** teadsid sellest ainult üksikud kõnelda.*

Sidesõnad on tähenduselt:

- 1) ühendavad: *ja, ning* jt.
- 2) eraldavad: *ehk, või, ega* jt.
- 3) vastandilised ning piiravad: *aga, kuid, ent, vaid, olgugi et, ehkki* jt.
- 4) järelavad: *niisiis, järelikult* jt.
- 5) põhjendavad: *sellepärast et, sest et, seks et, et* jt.
- 6) seletavad: *sest, seepärast* jt.
- 7) võrdlevad: *kui, nagu, justkui, otsekui, otsegu*.

*129. Harjutus. Leida lauseid, kus esineb sidesõnu.

5. Hüüdsõnad.

Vaadelda hüüdsõnu järgnevais lauseis.

Ah, kui tore! Oh, ma õnnetu! Puu kukkus prauhti alla. „Hali, halii, haliluu, haliluu!” kõlab hele karjalapsetrall.

Hüüdsõnad väljendavad:

- 1) rõõmu: *hõissa! ahaa! hurraa!*
- 2) valu ning tuska: *ai! ai, ai! oi, oi! oh! ah! oeh!*
- 3) ehmatust: *aih! vōih! uih!*
- 4) imestust: *tohoh! tohoo! nonoh! ohoo! oo! ennäe!*
soo-oh!
- 5) tänu: *aitäh! aituma!*
- 6) hõiskamist: *ae! hōi! õe! hei! hallo!*
- 7) pakkumist: *säh! sähke! näh!*
- 8) tülgestust: *ptüi! püh! päh! vuih!*
- 9) parastamist: *ahah! paras, paras! hästi, hästi!*
- 10) ähvardamist: *oot-oot! katsu, katsu!*
- 11) peletamist: *hurjoh! kõtt! kõss! huist! hõits!*
- 12) loomade hõiskamist: *nōō! tpruu! hass, hass!*
kiis, kiis! notsu, notsu! kulu, kulu! tibu, tibu!
- 13) loodushäälte jäljendamist: *kopsti!*
mürtsti! prauhti! põmm! viuh!

*130. Harjutus. Leida lauseid, kus esineb hüüdsõnu.

131. Kokkuvõttev harjutus. Määrata sõnaliigid järgnevas katkendis, tarvitades järgnevaid lühendeid: **ns.** = nimisõna, **os.** = omadussõna, **as.** = asesõna, **ar.** = arvsõna, **ps.** = pöördsõna, **ms.** = mäarsõna, **es.** = eessõna, **ts.** = tagasõna, **krs.** = kõrvalsõna, **ss.** = sidesõna, **hs.** = hüüdsõna.

Väljas puude all oli üles seatud kaks häälekõvendajat. Tüse sideülem proovis neid iga hetk, pühkides pihupesaga higist nägu. Ta oli rõõmus nagu poisike, kes pärast pikka aega saab jälle näidata oma toredamaid mänguasju. Võitlejad saalisid juba hommikust saadik valjuhääldajate all, kuu-

latasid muusikat, läksid jälle edasi. Neis pulbitses imelik rahutus ja ärevus. Kas saavad nad täna kuulda neid julgustavaid, uuele võitlusteele juhtivaid sõnu, mida nad on oodanud kõik need nädalad ja kuud nagu ainukest helendavat kiirt?

Uksele koputati. Sisse astus salk komandöre, tüse sideülem. Nende selja taga vaatas staabiülem kärsitult kella ning ütles: „Kas pole veel midagi kuulda?”

Raadioaparaadist kostsid esimesed helid. Võimas Moskva raadiojaam töötas. Kõikide mõtted kandusid sinna kaugele, kust mõne hetke pärast pidid laiali kanduma üle kogu Nõukogumaa nii tähtsad sõnad. Ja siis järsku, päris ootamatult, kostis nii lihtne, kuid ometi nõnda kindel ja südame lähedane hääl, nagu räägiks sõber sõbraga, seltsimees seltsimehega:

„Seltsimehed! On möödunud 24 aastat sest ajast, kui meil võitis Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja meie maal hakkas kehtima nõukogude kord...

... Rahuliku ülesehitustöö periood on lõppenud. On alanud saksa röövvalutajate vastu peetava vabadussõja periood...

... Punaarmee ebaõnnestumised ei nõrgendanud, vaid just vastupidi, kõvendasid veelgi enam nii tööliste ja talupoegade liitu kui ka NSV Liidu rahvaste sõprust. Veel enam, nad muutsid NSV Liidu rahvaste pere ühtseks, vankumatuks leeriks, kes ennastsalgavalt toetab oma Punaarmee, oma Puna-laevastikku. Mitte kunagi pole veel Nõukogude tagala olnud nii kindel kui nüüd...

... Meie võitlus on õiglane, võit jääb meile!”

Üheks hetkeks jäi kõik vaikseks, nagu tõmbaksid need miljonid inimesed, kes üle Nõukogude maa kuulatasid iga sõna, iga häälevarjundit, hinge tagasi, nagu võluks nende sõnade vaim ikka veel neid tuhandeid inimesi, kes olid kogunenud Moskva metroojaama kuulama seda suure juhi kõnet.

Siis kostis järsku raadioaparaadist otsekui tormi kahin, mere sügav kohin.

Sel silmapilgul tõusid ühes Moskva metroojaama pealtkuulajatega üles miljonid inimesed. Üle kogu Nõukogude maa kõlas tänavanurkadelt, platsidelt, kolhoosiklubide madalate lagede alt, hiilgavate saalide marmorsammastelt, lahingutannerde mustava, vihmatibava öö hõlmast, lundkeerutavast tuisust, tehaste tööpinkide tagant ja jaama hämaralt valgustatud ooteruumidest võimas, maruline hurraa.

See oli rahva vastus suure juhi kõnele.

(E. Männik.)

Sisukord.

Sissejuhatus	Lk. 3
------------------------	----------

I. Häälikuõpetus.

1. Kõnehäälikud	5
2. Häälik ja täht	6
3. Tähestik	8
4. Häälikute liigitus	13
5. Lihthäälik ja häälikühend	18
6. Silp	22
7. Peenendus	25
8. Rõhk	26
9. Häälikute vältus	27
10. Sisehäälikud	37
11. Sõnavälde	38
12. Astmevaheldus	43

II. Vormiõpetus.

1. Sõnaliigid	54
Sõnade liigituse alused ja sõnaliigid	54
Üldnimed ja pärisnimed	60
Suur algustäht pärisnimes	61
Sõnade muutmisest	65
Tüvi, muutelõpp ja tunnus	66
2. Käändsõnad ja nende käänamine	68
Arv	68
Nimisõna käänded ja nende põhitähendusi	70
Põhi- ja peakäänded	82
i-mitmuse moodustamine	88
Käändtüübid ja käändkonnad	90
3. Astmevahelduseta sõnade käänamine	92
Esimene käändkond	92
Teine käändkond	94

	Lk.
Kolmas käändkond	97
Neljas käändkond	99
Viies käändkond	103
4. Astmevahelduslike sõnade käänamine	112
Kuues käändkond	113
Seitsmes käändkond	125
Liitsõnade käänamine	128
Pärisnimede käänamine	128
5. Ulevaade üksikuist käändeist	133
Ainsuse osastav	133
Ainsuse seesütlev	136
Mitmuse omastav	137
Mitmuse osastav	138
i-mitmus	143
6. Omadus- ja nimisõna kooskäänamine	147
7. Omadussõnade võrdlemine	148
Keskvärde moodustamine	149
Ülivõrde moodustamine	150
8. Arvsõnad	152
9. Asesõnad	157
10. Pöörd sõnad e. verbid	164
Pöörd sõnade liigitus tegevuslaadi järgi	164
Pööramisvormid	166
1. Pöörded ja arv	166
2. Ajad	167
3. Kõneviisid	169
4. Tegumood	171
5. Pöördelised ja käändelised muuted	172
6. Tegevusnimede tähendusi ja tunnused	173
7. Kesksõnad, nende tähendusi, tunnused ja osa lauses	175
8. Jaatav ja eitav kõne	177
9. Pöörd sõna liht- ja liitvormid	178
Pöörd sõna vormide tabel	179
Pöörd sõnade põhivormid	183
Pöördkonnad	187
11. Astmevahelduseta sõnade pööramine	187
Esimene pöördkond	187
Teine pöördkond	190

	Lk.
12. Astmevahelduslike sõnade pööramine	194
Kolmas pöördkond	195
Neljas pöördkond	199
Liitpöörd sõnade pööramine	201
13. Ülevaade üksikuist pöördvormidest	202
Lihtminevik	202
Tingiv kõneviis	203
<i>nud</i> -kesksõna	204
Käskiv kõneviis	205
Umbisikuline tegumood	206
<i>nud</i> - ja <i>tud</i> -kesksõna ja <i>nu</i> -, <i>tu</i> -lõpuline nimisõna	210
14. Muutumatud sõnad	211
1. Määrsõnad (koos kildsõnadega)	212
2. Ees- ja tagasõnad	213
3. Kõrvalsõnad	215
4. Sidesõnad	216
5. Hüüdsõnad	217
Lisad: Tabel nr. 1: käändkondade tabel.	
Tabel nr. 2: pöördkondade tabel.	

- 1) poliitiline miidromes
- 2) areukas pea
- 3) mõni raunker
- 4) hõvi tuga mõistus
- 5) ~~uus~~ ~~kuuld~~ lime vaatus
- 6) ~~lime~~ ~~meeste~~ kuldne paus
- 7) dastane vers

Teine, ümbertöötatud trükk.
Vastutav toimetaja M. Tedre.
Keeleline toimetaja J. Valgma.
Tehniline toimetaja E. Lellep.

Ladumisele antud 18. II 1950. Trükkimisele antud 20. III 1950. Trükiarv 4000. Paber 56 × 79, ¹/₁₆. Trükipoognaid 14. + lisad 1¹/₂ pg. Arvestuspoognaid 12,92. MB-02230. Trükikoda „Hans Heidemann“, Tartu, Vallikraavi 4. Tellimise nr. 608.

На эстонском языке.
Проф. К. Куре. Грамматика
для VIII класса.

Hind rbl. 4.25.

Käändkondade tabel.

(■ tähendab tugevat, □ — nõrka astet; 0 (= null) on märgiks, et vastav vorm on lõputa.)

Ains. nim. ja omast.	Ains. osast.	Ains. sisseütl.	Mitm. omast.	Mitm. osast.	Mitm. sisseütl.
----------------------	--------------	-----------------	--------------	--------------	-----------------

I. Astmevahelduseta sõnad I—V käändkonnas.

Esimene käändkond.

(Tüve lõpul on pikk täishäälik või kaksiktäishäälik.)

puu — puu koi — koi	-d { puud koid	-sse { puusse koisse	-de { puude koide	-id { puid koisid	-desse -isse -desse { puudesse — puisse koidesse
------------------------	-------------------	-------------------------	----------------------	----------------------	---

Teine käändkond.

(Kahesilbilised esmavärtlised sõnad; kolme- ja enamasilbilised, mille lõpul -tar või -elu.)

pesa — pesa nimi — nime käsitelu — käsitelu seminar — seminari tuli — tle	0 { pesa nime -telu -i -d tuld	-sse { pesasse — pessa nimesse — nimme -telusse — -tellu -i — -sse tulle — tulesse	-de { pesade nimede -telude -ide tulede	0 { pesi (pesasid) nimesisid -telusid -e — -isid tulesid	-desse (-sse) { pesadesse — pesisse nimedesse -teludesse -idesse — -esse tuledesse
---	--	--	---	--	---

Kolmas käändkond.

(Kahesilbilised esmavärtlised, mille tüve lõpus -e, ja teisevärtlised; enamasilbiliste lõpul -nna.)

kõne — kõne tubli — tubli lauljanna — lauljanna	-t { kõnet tubliti -nnat	-sse { kõnesse tublisse -nnasse	-de { kõnede tublide -nnade	-sid { kõnesid tublisisid -nnasid	-desse { kõnedesse tublidesse -nnadesse
---	--------------------------------	---------------------------------------	-----------------------------------	---	---

Neljas käändkond.

(Kahesilbilised kolmandavärtlised; kolme- ja enamasilbilised tüved.)

'aasta — 'aasta 'aus — 'ausa 'töökas — 'tööka 'number — 'numbri raamat — raamatu sipelgas — sipelga sage — sageda kolmas — kolmanda habe — habeme	-t { 'aastat 'ausat 'töökat 'numbrit	-sse { aastasse ausasse 'töökasse numbrisse	-te { aastate ausate 'töökate numbrite	-id { aastaid ausaid 'töökaid numbreid	-tesse -isse { aastatesse — aastaisse ausatesse — ausaisse 'töökatesse — 'töökaisse numbritesse — numbreisse
	-t { raamatut -lgat sagedat -ndat habet	-sse { raamatusse -lgasse sagedasse -ndasse habemesse	-te { raamatute -lgate sagedate -ndate habemete	-id { raamatuid -lgaid sagedaid -ndaid habemeid	-tesse -isse { raamatutesse — raamatuisse -lgatesse — -lgaisse sagedatesse — sagedaisse -ndatesse — -ndaisse habemetesse — habemeisse

Viies käändkond.

(Ains. nim. lõpus on -ne või -s, omast. lõpus -se.)

teine — teise 'vaene — 'vaese 'teos — 'teose 'juus — 'juukse punane — punase vastus — vastuse 'tööline — 'töölise 'raskus — 'raskuse õpilane — õpilase kirjutus — kirjutuse vastastikune — vastastikuse 'raudne — 'raudse	-(s)t { 'teist 'vaest 'teost 'juust punast vastust 'töölist 'raskust -last -tust -stikust -(se)t raudset	-sse { 'teise — teisesse 'vaesesse 'teosesse 'juuksesse punasesse vastusesse 'töölisse — 'töölisesse 'raskusse — 'raskusesse -lasse — -lasesse -tusse — -tusesse -stikusse -sse raudsesse	-(s)te { teiste 'vaeste 'teoste 'juuste punaste vastuste 'töölise 'raskuste -laste -tuste -stikuste -(se)te raudsete	0 { 'teisi 'vaeseid 'teoseid 'juukseid punaseid vastuseid 'töölisi 'raskusi -lasi -tusi -stikuseid -id raudseid	-(s)tesse -(i)sse -tesse -isse { teistesse — teisisse 'vaestesse — 'vaeseisse 'teostesse — 'teoiseisse 'juustesse — 'juukseisse punastesse — punaiseisse vastustesse — vastuseisse 'töölisesse — 'töölisisse 'raskustesse — 'raskusisse -lastesse — -lasisse -tustesse — -tusisse -stikustesse — -stikusseisse 'raudsetesse — 'raudseisse
--	---	--	---	--	---

II. Astmevahelduslikud sõnad VI—VII käändkonnad.

Kuues käändkond.

(Ains. nim. ja osast. on tugevas, omast. nõrgas astmes.)

1) ■ □ sõda — sõja jõgi — jõe 'sepp — sepa 'jõud — jõu soe — sooja sõber — sõbra padi — padja maastik — maastiku	0 { sõda jõge 'seppa 'jõudu 'sooja sõpra 'patja -ikku	-sse { 'sõtta — sõjasse 'jõkke — jõesse 'seppa — sepassse 'jõudu — jõusse 'sooja — soojasse sõpra — sõbratesse 'patja — padjasse -ikku — ikusse	-de { sõdade jõgede 'seppade 'jõudude 'soojade sõprade 'patjade -ikkude — -ike	0 { sõdu — sõdasid jõgesid 'seppi 'jõude — jõudusid 'sooje sõpru 'patju -ikke	-desse (-sse) { sõdadesse — sõjusse jõgedesse 'seppadesse — seppisse 'jõududesse 'soojadesse — soojesse sõpradesse — sõbratesse 'patjadesse — padjusse -ikkudesse — -ikesse
--	--	--	---	--	---

2) ■ □ käsi — käe 'uus — uue 'vars — varre 'küüs — küüne keel — keele	-t { 'kätt 'uut 'vart 'küünt keelt	-sse { 'kätte — käesse 'uude — uuesse 'varde — varresse 'küünde — küünesse keelde — keelesse	-te { käte uute varte küunte keelte	0 { käsi 'uusi 'varsi 'küüsi keeli	-tesse -(i)sse { kätesse — käsisse uutesse — uuisse vartesse — varsisse küüntesse — küüsisse keeltesse — keelisse
--	--	--	---	--	--

Seitsmes käändkond.

(Ains. nim. ja osast. on nõrgas, omast. tugevas astmes.)

□ ■ mõte — mõtte hammas — hamba tütar — tütre liige — liikme	-t { mõtet hammast tütart liiget	-sse { 'mõttesse 'hambasse 'tütressesse 'liikmesse	-de { mõtete hammaste tütarde liikmete (■)	-id { 'mõtteid 'hambaid 'tütreid 'liikmeid	-tesse -isse { mõtetesse — mõtteisse hammastesse — hambaisse tütardesse — tütreisse 'liikmetesse (■) — 'liikmeisse
--	---	---	---	---	--

Pöördkondade tabel.

(■ tähendab tugevat, □ — nõrka astet)

ma-teg. ja olev.	Lihtmin.	da-teg.	nud-kesks.	kse-olev.	tud-kesks.
------------------	----------	---------	------------	-----------	------------

I. Astmevahelduseta sõnad.

I pöördkond.

(-ma eel on pikk täishäälik või kaksiktäishäälik.)

a) tooma — toon keema — keen saama — saan	-in -(sin)	{ tõin keesin sain käisin	-a (-da)	{ tuua kiia ~ keeda saada käia	-nud	{ toonud keenud saanud käinud	-akse (-dakse)	{ tuuakse kiiakse ~ keedakse saadakse käiakse	-dud	{ toodud keedud saadud käidud
b) käima — käin										

II pöördkond.

(Kahe- ja enamasilbilised tüved.)

elama — elan siblima — siblin muutama — muutun kirjutama — kirjutan kõnelema — kõnelen	-sin	{ elasin siblisin muutusin kirjutasin kõnelesin	-da	{ elada siblida muutuda kirjutada kõnelda	-nud	{ elanud siblinud muutunud kirjutanud kõnelnud	-takse (-dakse)	{ elatakse siblitakse muututakse kirjutatakse kõneldakse	-tud (-l)dud	{ elatud siblitud muututud kirjutatud kõneldud

II. Astmevahelduslikud sõnad.

III pöördkond.

(da-teg. tugevas astmes, olevik on nõrgas.)

a) ■ lugema — loen □ õppima — õpin	-sin	{ lugesin õppisin saatsin murdsin laulsin seisin lasksin	-da	{ lugeda õppida saata murda laulda seista lasta	-nud	{ lugenud õppinud saatnud murdnud laulnud seisnud lasknud	-takse (-dakse)	{ loetakse õpitakse saadetakse murtakse (■) lauldakse (■) seistakse (■) lastakse (■)	-tud (-dud)	{ loetud õpitud saadetud murtud (■) lauldud (■) seistud (■) lastud (■)
b) ■ saatma — saadan □ murdma — murran □ laulma — laulan □ seisma — seisan □ laskma — lasen										

IV pöördkond.

(da-teg. nõrgas astmes, olevik on tugevas.)

■ hakkama — hakkas □ õmblema — õmblesin	-sin	{ hakkasin õmblesin	-ta (-l)da	{ hakata õmmelda	-nud (-l)nud	{ hakanud õmmelnud	-takse (-l)dakse	{ hakatakse õmmeldakse	-tud (-l)dud	{ hakatud õmmeldud

Rbl. 4.25

A-17939
I

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00495310 7